

İZMİR'DE TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E KAMU BİNALARI (1839-1908)

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı
Sanat Tarihi Programı**

Ali EJDER

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Halil ÖZYİĞİT

Aralık 2017

DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Ali Ejder tarafından Yrd. Doç. Dr. Halil ÖZYİĞİT yönetiminde hazırlanan "İzmir'de Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kamu Binaları (1839-1908)" başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 08.12.2017 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Kasım INCE

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Halil ÖZYİĞİT

Jüri Üyesi

(Danışman)

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 20/12/2017 tarih ve ...48/10. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürün olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunduğunu beyan ederim.

İmza
Öğrenci Adı Soyadı ALI EİDER

ÖNSÖZ

İlk çağdan beri birçok medeniyete ev sahipliği yapan İzmir, 19. yüzyılda batılılaşma sürecini en yoğun yaşayan şehirlerden biridir. Rıhtım ve demiryolu projelerinin yapılması ile şehirde ticari etkinlik artar. Liman yapım süreci ile şehir ekonomik yönden giderek gelişmeye başlar. Birçok etnik grubun bir arada yaşadığı şehre, Levantenlerin de gelmesiyle şehir kozmopolit bir görünüm kazanır.

Tanzimat'ın ilan edilmesinden sonra batılılaşma artarak devam etmiştir. Bürokrasinin artması ve yapılan ıslahatlar ile Osmanlı mimarisine yeni yapı türleri de katılmıştır. Bu yapı türleri arasında kamusal işlevi olan kamu binaları önemli bir yer tutmaktadır.

İzmir'de Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kamu Binaları (1839-1908) adlı tez kapsamında, günümüze kadar ulaşan 8 adet kamu binası yer almaktadır. Çalışma kapsamında yer alan İzmir Ticaret Borsası ve İzmir Eski Belediye Binası'nın plan çizimleri, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen, 2014SOBE020 numaralı, "İzmir'de Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kamu Binaları (1839-1908)" adlı tez projesi kapsamında hizmet alımı şeklinde temin edilmiştir. Bu bağlamda projeye maddi destek sağlayan Pamukkale Üniversitesi Rektörlüğü ve Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğüne teşekkür ederiz.

Çalışmam esnasında birçok kişi ve kurumun yardımı olmuştur. Öncelikle bu alana yönelmemi sağlayıp bu süreçte yardımlarını esirgemeyen değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Halil ÖZYİĞİT'e minnet ve şükranlarımı sunarım. Aynı zamanda çalışmamda fikir alışverişi yaptığım Pamukkale Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim elamanlarına teşekkür ederim.

Tezim esnasında bana yardımcı olan İzmir 1 Nolu Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu ve İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi çalışanlarına, Arş. Gör. Şuayip ÇELEMOĞLU, Cemal YILMAZ, Hacı ÖREN ve Zeynep AVCI'ya desteklerinden dolayı ayrıca teşekkür ederim.

Tez sürecimde bana her yönden maddi manevi destek olan ve varlıkları ile bana güç katan sevgili aileme müteşekkirim.

ÖZET

İZMİR'DE TANZİMAT'TAN İL. MEŞRUTİYET'E KAMU BİNALARI (1839-1908)

Ejder, Ali

Yüksek Lisans Tezi, Sanat Tarihi A.B.D.

Tez Yöneticisi: Yrd. Doç. Dr. Halil ÖZYİĞİT

Aralık 2017, 179 Sayfa

İzmir tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bir şehirdir. Şehir Aydınoğlu Umur Bey tarafından M. 1317 senesinde fethedilir. Böylelikle İzmir'de ilk Türk hâkimiyeti sağlanır. Şehirde ikinci Türk hâkimiyeti ise Osmanlı Devleti zamanında II. Murat (1421-1451) devrinde gerçekleşir.

İzmir, stratejik konumu ve ticaret hacmi sebebi ile Osmanlı Devleti'nde İstanbul'dan sonra en büyük şehir haline gelir. Ticaret hacmi XIX. yüzyılın ikinci yarısında artmaya başlar. Ticaretin gelişmesi ile birlikte şehre ilgisi artan yabancılar, demiryolu ve rıhtım inşaatlarının imtiyazını alır. Elde ettikleri imtiyazlar sonucu kendilerine sağlanan alanlarda demiryolu, rıhtım ve gümrük binaları inşâ eder.

Tanzimat'ın ilan edilmesinden sonra artan batılılaşmanın da etkisiyle Osmanlı Mimarisi 'ne yeni bina türleri de katılır. Postane, hastane, idadi, karakol, hükümet konağı, banka, gar binası, gümrükler ve saat kuleleri gibi yapı türleri kamu mimarisini oluşturan örneklerdendir. Bu bina türleri özellikle II. Abdülhamid devrinde artarak tüm imparatorlukta yaygın hale gelmiştir.

Bu bağlamda yapılan tez çalışması; İzmir Saat Kulesi, İzmir Belediye Binası, İzmir Gümrük Depoları, İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi, İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii, İzmir Askeri Hastane ve Pasaport İskelesi'ndeki binalardan oluşmaktadır. Bu çalışmada yapılar mimari yönden ele alınırken şehrin gelişimine olan katkılarına da değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Binaları, İzmir, Ticaret, Osmanlı Mimarisi, İzmir Kent Mimarisi, Tanzimat, Meşrutiyet

ABSTRACT**PUBLIC BUILDINGS IN İZMİR FROM TANZİMAT REFORM ERA TO
SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD (1839-1908)**

Ejder, Ali

Postgraduate Thesis, Department of Art History,

Thesis Advisor: Yrd. Doç. Dr. Halil ÖZYİĞİT

December 2017, 179 Pages

İzmir has been home to many civilizations throughout the history. The city was conquered in by Aydınoglu Umur Bey in 1317. Thus, the first Turkish dominance in İzmir was exercised. The second Turkish dominance in the city took place during the reign of Murat II.

İzmir was the second largest city in the Ottoman Empire due to its strategic location and volume of trade. The trading volume started to increase in the second half of 19th century. Together with the increase in trade, foreigners became interested in the city and obtained the concession over railway and dock building. As a result of this concession, they built railways, dock and customs buildings in the areas provided to them.

With the increasing westernization process after the announcement of Tanzimat reform, new building types were also added into Ottoman Architecture. Post office buildings, hospitals, high school, police station, government office, banks, train station, customs office and clock tower are among the examples of public building architecture. Such building types became especially common during the reign of II. Abdulhamid.

In this context, this study deals with the buildings of İzmir Clock Tower, İzmir Municipality Building, İzmir Customs Warehouse, Hospital of İzmir Gureba-i Müslim'in, İzmir Hamidiye Industry School, İzmir Military Hospital, and Passport Pier. These buildings were handled in terms of their architecture and their contributions to the city were also explained.

Key Words: Public Buildings, İzmir, Trade, Ottoman Architecture, İzmir City Architecture, The Rescript of Gulhane, Constitutionalism

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
PLAN DİZİNİ.....	vii
ŞEKİL DİZİNİ	viii
RESİM DİZİNİ	ix
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL'DA İZMİR

1.1. XIX. Yüzyıl'da İzmir'in Demografik Yapısı	2
1.1.1. İzmir'de Türkler ve Müslümanlar	4
1.1.2. İzmir'deki Gayrimüslimler	6
1.2. XIX. Yüzyıl İzmir Ekonomisi	8
1.3. XIX. Yüzyıl'da İzmir'de Kültür ve Sanat Ortamı.....	13
1.4. XIX. Yüzyıl'da İzmir'in Genel Görünümü.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MİMARİSİ'NDE BATILILAŞMA DÖNEMİ

2.1. Tanzimat Dönemine Kadar Batılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarisi....	21
2.2. Tanzimat Sonrası Osmanlı Mimarisi.....	24

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZMİR'DE TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E KAMU BİNALARI (1839-1908)

3.1. İzmir Saat Kulesi	28
------------------------------	----

3.1.1. Tarihçe	28
3.1.2. Mimari Özellikleri	29
3.1.3. Süsleme Özellikleri.....	30
3.2. İzmir Eski Belediye Binası.....	31
3.2.1. Tarihçe	31
3.2.2. Mimari Özellikleri	32
3.2.3. Süsleme Özellikleri.....	33
3.3. İzmir Ticaret Borsası	33
3.3.1. Tarihçe	33
3.3.2. Mimari Özellikleri	34
3.3.3. Süsleme Özellikleri.....	35
3.4. İzmir Gümrük Depoları	36
3.4.1. Tarihçe	36
3.4.2. Mimari Özellikleri	40
3.4.3. Süsleme Özellikleri.....	41
3.5. İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi	43
3.5.1. Tarihçe	43
3.5.2. Mimari Özellikleri	45
3.5.3. Süsleme Özellikleri.....	49
3.6. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii	50
3.6.1. Tarihçe	50
3.6.2. Mimari Özellikleri	52
3.6.3. Süsleme Özellikleri.....	56
3.7. Pasaport İskelesinde İnşâ Edilen Yapılar	58
3.7.1. İzmir Pasaport Binası	58
3.7.1.1. Tarihçe.....	59
3.7.1.2. Mimari Özellikleri.....	59
3.7.1.3. Süsleme Özellikleri	60
3.7.2. Pasaport İskelesi Karantina Binası.....	61
3.7.2.1. Tarihçe.....	61

3.7.2.2. Mimari Özellikleri	61
3.7.2.3. Süsleme Özellikleri	61
3. 8. İzmir Hamidiye Askerî Hastanesi	61
3. 8. 1. Tarihçe	62
3. 8. 2. Mimari Özellikleri	63
3. 8. 3. Süsleme Özellikleri.....	63

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

4.1. Plan ve Mekân Anlayışı	64
4.2. Malzeme Özellikleri	67
4.3. Cephe Özellikleri.....	69
4.4. Süsleme Özellikleri	69
4.5. Mimari Elemanlar.....	71
SONUÇ	74
KAYNAKLAR	76
EKLER.....	84
PLAN LİSTESİ.....	89
ŞEKİL LİSTESİ.....	101
RESİM LİSTESİ.....	106
ÖZGEÇMİŞ	179

PLAN DİZİNİ

- Plan 1. İzmir Rıhtım Planı 1867 (Atay, 1998: 114-15).
- Plan 2. İzmir Rıhtım Çalışmaları Planı 1875 (Atay, 1998: 116-117).
- Plan 3. 1871 İzmir Rıhtım Planı (Gencer: 2012, 399).
- Plan 4. İzmir Rıhtımı Örnek Görünüş ve Kısmi Planı (Gencer, 2012: 399).
- Plan 5. İzmir Saat Kulesi Planı (Kuyulu, 2000: 282).
- Plan 6. İzmir Eski Belediye Binası Zemin Kat Planı (2014SOBE020 No'lu Proje Kapsamında Hizmet Alımı ile Çizdirilmiştir).
- Plan 7. İzmir Eski Belediye Binası Birinci Kat Planı (2014SOBE020 No'lu Proje Kapsamında Hizmet Alımı ile Çizdirilmiştir).
- Plan 8. İzmir Ticaret Borsası Binası Zemin Kat Planı (2014SOBE020 No'lu Proje Kapsamında Hizmet Alımı ile Çizdirilmiştir).
- Plan 9. İzmir Ticaret Borsası Binası Birinci Kat Planı (2014SOBE020 No'lu Proje Kapsamında Hizmet Alımı ile Çizdirilmiştir).
- Plan 10. İzmir Guraba-i Müslümin Hastanesi Zemin Kat Planı (Rüçhan Bubur'dan).
- Plan 11. İzmir Guraba-i Müslümin Hastanesi Birinci Kat Planı (Rüçhan Bubur'dan).
- Plan 12. İzmir Guraba-i Müslümin Hastanesi İkinci Kat Planı (Rüçhan Bubur'dan).
- Plan 13. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Zemin Kat Röleve Planı, (İpekoğlu ve Mine Hamamcıoğlu, 2002: 16).
- Plan 14. İzmir Hamidiye Mekteb-i Birinci Kat Röleve Planı (İpekoğlu ve Mine Hamamcıoğlu, 2002: 17).
- Plan 15. Pasaport İskelesi Karantina Binası Zemin Kat Rölöve Planı (İ1NVKKBKM).
- Plan 16. Pasaport İskelesi Karantina Binası Birinci Kat Rölöve Planı (İ1NKVKBKM).
- Plan 17. Amasya Eski Belediye Binası Zemin Kat Planı (Kolay, 2013: 45).
- Plan 18. Amasya Eski Belediye Binası Zemin Kat Planı (Kolay, 2013: 46).
- Plan 19. Kütahya Kışlası Planı (Özlem Özen'den).
- Plan 20. Konya Sırçalı Medresesi Planı (www.anadoluselcuklumimarisi.com 15.05.2017).
- Plan 21. Karahisar Kışlası Planı (Özen, 2013: 83).

ŞEKİL DİZİNİ

Şekil 1. İzmir Saat Kulesi Kesiti (Kuyulu, 2000: 283).

Şekil 2. İzmir Saat Kulesi Kesiti (Kuyulu, 2000: 284).

Şekil 3. Alexander Vallaury Gümrük Deposu Çizimi 1906 (Say, 2014: 47).

Şekil 4. Alexander Vallaury Gümrük Deposu Çizimi 1906 (Say, 2014: 47).

Şekil 5. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Mevcut Krokisi (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 9).

Şekil 6. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Şeref Merdivenine Geçişteki Sütunların Görünümü (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 22).

Şekil 7. İzmir Hamidiye Mekteb-i Kuzey Cephesi (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 19).

Şekil 8. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Batı Cephesi (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 20).

Şekil 9. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Güney Cephesi (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 20).

Şekil 10. Pasaport İskelesi (İİNKVKBKM).

RESİM DİZİNİ

- Resim 1. İzmir Türk Mahallelerinin Görünümü (1880) (Atay, 1997: 20).
- Resim 2. İzmir Türk Mahallelerinin Görünümü (19. Yüzyıl) (Gencer, 2012: 308).
- Resim 3. İzmir’de Etnik Nüfusun Yerleşim Bölgeleri (19. Yüzyıl) (Gencer, 2012: 307).
- Resim 4. Rıhtım İnşaatı Öncesi İzmir Liman’ın Durumu (19. Yüzyıl), (www.ege.gtb.gov.tr 1.12.2016)
- Resim 5. İzmir Rıhtımı (1890) (Atay, 1997: 50).
- Resim 6. İzmir Rıhtımı Eski Görünümü (19. Yüzyıl) (www.ege.gtb.gov.tr 1.12.2016).
- Resim 7. Storari’nin İzmir Kent Planlaması Çizimi (19. Yüzyıl) (Arıkan, 2001: 77).
- Resim 8. Değirmendağı Mevkinden Sarıkışla (19. Yüzyıl) (APİKAM Arşivi).
- Resim 9. İzmir Limanı ve Sarıkışla (1865) (Atay, 1997: 15).
- Resim 10. İzmir Limanı ve Sarıkışla (20. Yüzyılın Başları) (Atay, 1997: 38).
- Resim 11. İzmir Hükümet Konağı (19. Yüzyıl) (Yılmaz ve Yetkin, 2003: 21).
- Resim 12. İzmir Gureba-i Muslimin Hastanesi (19. Yüzyıl) (Ocak ve Kocabaş, 2014: 102).
- Resim 13. İzmir Rıhtımındaki Binaların Durumu (19. Yüzyıl) (Yılmaz ve Yetkin, 2003: 44).
- Resim 14. İzmir İç Limandan Görünüm (19. Yüzyıl) (Atay, 1997: 62).
- Resim 15. İzmir Konak Meydanı İlk İnşâ Edildiği Yıllar (20. Yüzyılın Başları) (Atay, 1997: 43).
- Resim 16. İzmir Saat Kulesi (1900) (Atay, 1997: 42).
- Resim 17. İzmir Saat Kulesi Genel Görünümü (2015).
- Resim 18. İzmir Saat Kulesi Mermer Havuz (2015).
- Resim 19. İzmir Saat Kulesi Palmet Dizisi (2015).
- Resim 20. İzmir Saat Kulesi Sütunlar ve Kemerler (2015).
- Resim 21. İzmir Saat Kulesi Ajur Palmet ve Sütunlar (2015).
- Resim 22. İzmir Saat Kulesi Gövde Detayı (2015).
- Resim 23. İzmir Saat Kulesi Balkon Bölümü (2015).

- Resim 24. İzmir Saat Kulesi Balkon Açılan Kuzey Cepheden Görünüş (2015).
- Resim 25. İzmir Saat Kulesi Metal Kubbe (2015).
- Resim 26. İzmir Saat Kulesi Süsleme Detayı (2015).
- Resim 27. İzmir Saat Kulesi Süsleme Detayı (2015).
- Resim 28. İzmir Saat Kulesi Kemer Alınlığı ve Süsleme Kompozisyonu (2015).
- Resim 29. İzmir Saat Kulesi Gövdedeki Süsleme (2015).
- Resim 30. İzmir Eski Belediye Binası (2015).
- Resim 31. İzmir Eski Belediye Binası Giriş Holü (2015).
- Resim 32. İzmir Eski Belediye Binası Zemin Kattaki Yan Galeriler (2015).
- Resim 33. İzmir Eski Belediye Binası Birinci Kat Merdivenlerine Açılan Kapı (2015).
- Resim 34. İzmir Eski Belediye Binası Birinci Kat Salon (2015).
- Resim 35. İzmir Eski Belediye Binası Süsleme Detay (2015).
- Resim 36. İzmir Eski Belediye Binası Kapısındaki Vazo Motifi (2015).
- Resim 37. İzmir Eski Belediye Binası Tavan Süsleme Detay (2015).
- Resim 38. İzmir Ticaret Borsası Binası Kuzey Cephe (2016).
- Resim 39. İzmir Ticaret Borsası Binası Giriş Bölümü (2016).
- Resim 40. İzmir Ticaret Borsası Binası Pencere Silmeleri (2016).
- Resim 41. İzmir Ticaret Borsası Binası Üst Kat Pencere Süslemeleri (2016).
- Resim 42. İzmir Ticaret Borsası Binası Üst Kat Pencere Süsleme Detay (2016).
- Resim 43. İzmir Ticaret Borsası Binası Batı Cephesindeki Balkon (2016).
- Resim 44. İzmir Ticaret Borsası Batı Cephesi (2016).
- Resim 45. İzmir Ticaret Borsası Doğu Cephesi (2016).
- Resim 46. İzmir Ticaret Borsası Birinci Kat Tavan Süsleme (2016).
- Resim 47. İzmir Ticaret Borsası Birinci Kat Güney Duvarı Süsleme Kuşağı (2016).
- Resim 48. İzmir Ticaret Borsası Birinci Kat Süsleme Kuşağı Detay (2016).
- Resim 49. İzmir Ticaret Borsası Birinci Kat Merdiven Alçı Süslemeler (2016).

- Resim 50. İzmir Gümrük Depoları Ön Cephe (1930'lar) (www.ege.gtb.gov.tr 1.12.2016).
- Resim 51. İzmir Gümrük Depoları Kuzey Cephesi (19. Yüzyıl) (www.ege.gtb.gov.tr 1.12.2016).
- Resim 52. İzmir Gümrük Depoları Kuzey Cephesi (19. Yüzyıl) (www.levantineheritage.com 1.12.2016).
- Resim 53. İzmir Gümrük Depoları (20. Yüzyılın Başları) (www.levantineheritage.com 1.12.2016).
- Resim 54. İzmir Gümrük Depoları (www.levantineheritage.com 1.12.2016).
- Resim 55. İzmir Gümrük Depoları Güneyden Görünüm (19. Yüzyıl) (www.levantineheritage.com 1.12.2016).
- Resim 56. İzmir Gümrük Depoları (1880) (Atay, 1997: 58).
- Resim 57. İzmir Gümrük Depoları Doğu Cephesi ve Antrepolar (20. Yüzyılın Başları) (www.ege.gtb.gov.tr 1.12.2016).
- Resim 58. İzmir Gümrük Kitabesi 1 (Demir, 2000: 50).
- Resim 59. İzmir Gümrük Kitabesi 2 (Demir, 2000: 50).
- Resim 60. İzmir Gümrük Depoları (1880) (Atay, 1997: 44).
- Resim 61. İzmir Gümrük Depoları Kuzey'den Güney'e Görünüş (2016).
- Resim 62. İzmir Gümrük Depolarına İlave Edilen Binaların Görünüşü (2016).
- Resim 63. İzmir Gümrüğü Doğu Cepheye Açılan Kapı (2016).
- Resim 64. İzmir Gümrüğü Doğu Cephe (2016).
- Resim 65. İzmir Gümrüğü Doğu Cephe Pencere Detay (2016).
- Resim 66. İzmir Gümrüğü Doğu Cephe Orta Kapı (2016).
- Resim 67. İzmir Gümrüğü Doğu Cephenin Soluna Açılan Kapı (2016).
- Resim 68. İzmir Gümrüğü Doğu Cephedeki Monogram (2016).
- Resim 69. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi (2015) (www.wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=224899&start=5).
- Resim 70. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi (19 Yüzyıl) (Ocak ve Kocabaş, 2014: 102).

- Resim 71. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Kuzey Cephe Birinci Kanat (2014) (Altun, 2014: 441).
- Resim 72. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Kuzey Cephe Birinci Kanat (2015).
- Resim 73. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Kuzey Cephe Ana Giriş Bölümü (2016).
- Resim 74. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Kuzey Cephe Üçgen Alınlık (2016).
- Resim 75. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Ana Koridordan Kuzey Cepheye Doğru Görünüm (2002) (Rüçhan Bubur'dan).
- Resim 76. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Merdivenler (2014) (Altun, 2014: 442).
- Resim 77. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Birinci ve İkinci Kanatların Görünüşü (2015).
- Resim 78. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Birinci ve İkinci Kanatların Görünüşü (2002) (Rüçhan Bubur'dan).
- Resim 79. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi İkinci Kata Çıkan Merdivenler (2002) (Rüçhan Bubur'dan).
- Resim 80. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Üçüncü Kanattan Görünüm (2015).
- Resim 81. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi İkinci Kattan Görünüm (2002) (Rüçhan Bubur'dan) .
- Resim 82. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Kuzey Cephe Pencere Düzeni (2016).
- Resim 83. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Kuzey Cephe Bodrum Kat Kapısı (2016).
- Resim 84. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Bodrum Kat Eyvanı (2002) (Rüçhan Bubur'dan).
- Resim 85. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi, Kuzey-Güney Yönde İkinci Kanat'a Geçiş Kapısı (2002) (Rüçhan Bubur'dan).
- Resim 86. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Kuzey Cephe Ayyıldız Motifi (2016).
- Resim 87. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Mescit Mihrap (2002) (Rüçhan Bubur'dan).
- Resim 88. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Mescit Tavan Süslemesi (2002) (Rüçhan Bubur'dan).
- Resim 89. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Eczane (2002) (Rüçhan Bubur'dan).
- Resim 90. İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Eczane Tavan Süsleme Detayı (2014) (Ocak ve Kocabaş, 2014: 183).
- Resim 91. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Kuzey Cephe (2016).

- Resim 92. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii (1889) (Aydın Vilayet Salnamesi H.1307).
- Resim 93. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii (1928) (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 38).
- Resim 94. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Avlu (2016).
- Resim 95. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Şeref Merdiveni (2016).
- Resim 96. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Şeref Merdiveni (2016).
- Resim 97. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Giriş Açıklığı (2016).
- Resim 98. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Giriş Holü (2016).
- Resim 99. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Giriş Holü Pencere ve Nişler (2016).
- Resim 100. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Şeref Merdivenine Açılan Üçlü Açıklık (2016).
- Resim 101. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Şeref Merdiveninden İkinci Kata Görünüm (2016).
- Resim 102. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii İkinci Kat Sütun Düzenlemeleri (2016).
- Resim 103. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii İkinci Kat Koridor (2016).
- Resim 104. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Avlu Düzeni (2016).
- Resim 105. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Bodrum Kata İniş Merdiveni (2016).
- Resim 106. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Kuzey Cephe (2016).
- Resim 107. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Zemin Kat Pencere Düzeni (2016).
- Resim 108. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Giriş Bölümü Mermer Malzeme Kullanımı (2016).
- Resim 109. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Kuzey Cephe Pencere Düzeni (2016).
- Resim 110. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Kuzey Cephe Alınlık ve Pencere Düzeni (2016).
- Resim 111. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Batı Cephesi (2016).
- Resim 112. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Yangından Sonraki Durum (2002) (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 36).
- Resim 113. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Yatakhane Olarak Kullanılan Bölümler (19. Yüzyıl) (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 38).
- Resim 114. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Üst Kat Pencereleri ve Avlunun Eski Durumu (19. Yüzyıl) (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 40).

Resim 115. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Orta Avlu Yangın Sonrası (2002) (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 23).

Resim 116. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Pencere Detay (2016).

Resim 117. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Üst Kat Taş Süslemeler (2016).

Resim 118. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Zemin Kat Karolar (2016).

Resim 119. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Yangın Sonrası Görünüm (2002) (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 22).

Resim 120. İzmir Hamidiye Mekteb-i Tavan Süsleme (2016)..

Resim 121. İzmir Hamidiye Mekteb-i Kütüphane Tavanı (2002) (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 26).

Resim 122. İzmir Hamidiye Mekteb-i Mescit Tavan Süslemesi (2016).

Resim 123. Pasaport İskelesi (19. Yüzyıl) (www.levantineheritage.com 1.12.2016).

Resim 124. Pasaport İskelesi (1900) (Atay, 1997: 52).

Resim 125. Pasaport İskelesi (19. Yüzyıl) (Yılmaz ve Yetkin, 2003: 49).

Resim 126. Pasaport İskelesi Güney ve Doğu Cephe (2016).

Resim 127. Pasaport İskelesi Doğu Cephe (2016).

Resim 128. Pasaport İskelesi Güney Cephesi (2016).

Resim 129. Pasaport İskelesi Eski Görünümü (20. Yüzyıl) (İ1NKVKBKM).

Resim 130. Pasaport İskelesi Kuzey Cephesi (2016).

Resim 131. Pasaport İskelesi Eski Görünümü (20. Yüzyıl) (İ1NKVKBK).

Resim 132. Pasaport İskelesi Görünümü Güney Cephe Pencere Detay (2016).

Resim 133. Pasaport İskelesi Güney Cephe Süsleme Detay (2016).

Resim 134. Pasaport İskelesi Karantina Binası (2016).

Resim 135. Pasaport İskelesi Karantina Binası Batı Cephe (2016).

Resim 136. İzmir Askeri Hastane (2014) (Altun, 2014: 440) .

Resim 137. Askeri Hastane‘ye Bakış (19. Yüzyıl) (Apikam Arşivi).

Resim 138. Balıkesir Saat Kulesi (19. Yüzyılın Sonları) (www.tarihtarih.com 2.12.2016).

Resim 139. Çanakkale Saat Kulesi (19. Yüzyılın Sonları) (Güntan, 2007: 61)

Resim 140. İzmir Gümrük Binasını İçten Görünüm (19. Yüzyıl) (Kaya, 2010: 83).

Resim 141. Galata Gümrük ve Depo Binası (19. Yüzyıl) (www. istanbulbolge.gtb.gov.tr 2.12.2016).

Resim 142. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii İç Avlunun Görünümü (2016).

Resim 143. Fuat Paşa Türbesi Moresk Sütun Başlığı (Saner, 1998: 33).

Resim 144. El Hamra Sarayı Avlu Moresk Sütun Başlığı (Saner, 1998: 33).

Resim 145. Şadırvanaltı Camii Mihrap (2011) (Polat, 2011: 249).

Resim 146. Eşrefpaşa Camii (2011) (Polat, 2011: 324).

KISALTMALAR DİZİNİ

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
agt.	Adı geçen tez
APIKAM	Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi
Bkz./bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
e.d.	Editör
H.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
İKA	İzmir Kent Ansiklopedisi
İ1NKVKBKM	İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü
M.	Miladî
R.	Rumî
s.	Sayfa
TCTA	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
v.d.	ve diğerleri

GİRİŞ

İzmir’de Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kamu Binaları adlı tez çalışması 1839 ile 1908 yılları arasında İzmir’de inşâ edilen 8 adet kamu yapısını kapsamaktadır. 1839 ile 1908 yılları arasında İzmir’de birçok kamu binası inşâ edilmiştir. Ancak binaların çoğu, çeşitli sebeplerden dolayı günümüze ulaşamamıştır. Bazıları ise günümüze yakın bir tarihte tekrar inşâ edilmiştir.

Tanzimat’ın ilan edilmesinden sonra artan Batı etkisiyle Osmanlı Mimarisi’nde; Postane, hastane, idadi, karakol, hükümet konağı, banka, gar binası, gümrükler ve saat kuleleri gibi yapı türleri görülmeye başlamıştır. İzmir’de Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kamu Binaları adlı tez çalışmasında; İzmir Saat Kulesi, İzmir Eski Belediye Binası, İzmir Ticaret Borsası Binası, İzmir Gümrük Depoları, İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi Binası, İzmir Hamdiye Mekteb-i Sanayii Binası, İzmir Askerî Hastane Binası ve Pasaport İskelesinde inşâ edilen Pasaport ve Karantina Binası çalışmaya dâhil edilmiştir. Söz konusu yapılar 1839 ile 1908 yılları arasında inşâ edilip günümüze ulaşabilmiş yapılardır.

Tezin birinci bölümünde 19. yüzyılda İzmir’in sosyo-ekonomik boyutu incelenmiştir. İzmir’in demografik yapısı, ekonomisi, sanat ortamı ve yüzyıl içindeki genel görünümü aktarılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde Tanzimat öncesi ve sonrası Osmanlı mimarisinde görülen batılılaşma etkileri örnekler eşliğinde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e kadar İzmir’de inşâ edilen kamu binaları, tarihçe, mimari özellik ve süsleme özelliği bağlamında ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde söz konusu yapılar değerlendirilmiştir. Değerlendirme bölümünde söz konusu yapıların; mimari, süsleme, cephe, malzeme özellikleri ile mimari elemanları ele alınmıştır. Yapılar, aynı yüzyılda inşâ edilen diğer kamu binaları ile karşılaştırılmıştır. Benzerlik ve farklılıklar tespit edilmiştir.

Çalışma sürecinde yapılar ile ilgili yerinde incelemeler yapıp, fotoğrafları çekilmiştir. Yapılarla ilgili bilgi toplanıp gerekli belge, plan, röleve, kesit ve resimlere ulaşıp, gerekli kaynak taraması yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL'DA İZMİR

1.1. XIX. Yüzyıl'da İzmir'in Demografik Yapısı

Osmanlı Devletinde ilk nüfus sayımı, 1831'de, II. Mahmut (1808-1839) döneminde yapılır. Bu nüfus sayımının amacı Yeniçeri Ocağı'nın kapanmasından sonraki asker sayısını tespit etmektir. Sadece erkeklerin sayıldığı nüfus sayımına göre İzmir'de 21.837 erkek vardır. Bu sayı civarında kadın olduğu kabul edilirse İzmir'in o dönemdeki nüfusu, 45.000'e yaklaşmaktadır¹.

İzmir nüfusunu belirlemenin en zor olduğu dönemin XIX. yüzyıl olduğu görülmektedir. Nüfus hakkında farklı tespitler bulunmaktadır. Seyyah Konstantinos Oikonomos (1780-1857), şehrin nüfusunu, 1817 yılında 150.000 olarak tespit eder. İzmir konsolosu F. De Beaujour (1765-1836)'a göre bu sayı 120.000'dir. Charles Texier (1802-1871) 1835 yılında nüfusu 150.000 olarak açıklar².

XIX. yüzyılda yerli ve yabancı kaynaklar, etnik nüfus sayısında farklı bilgiler vermektedir. Avrupa kaynaklarına göre İzmir'de yaşayan Türkler, şehir nüfusunun yarısını oluşturmaktadır. Avusturya-Macaristan İzmir Başkonsolosu K. Von Scherzer (1821-1903) İzmir nüfusunu, 1870'de 155.000 olarak açıklar. Bu sayıya göre şehir 75.000 Rum ve 45.000 Türk'ten meydana gelmektedir. Bölgede incelemelerde bulunan Vital Cuinet (1833-1896) ise 1890 yılında İzmir'in 200.000 nüfusa sahip olduğunu, toplamda 89.000 Türk, 52.000 Rum, 16.000 Musevi, 5.000 Ermeni ve 25.000 Yunanlı ve diğer etnik unsurlardan oluştuğunu olduğunu bildirir³.

XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısında, ekonomik gelişmeler ve göç gibi sebeplerden dolayı İzmir'in nüfusu hızlı bir yükselişe geçerek 1880'lerde 200.000'e ulaşır⁴. 1879'dan itibaren çıkan Aydın Vilayet Salnameleri dönemin nüfusu hakkında önemli bilgiler verir. 1891 salnamesinde şehrin nüfusu 207.548'dir⁵. 1898'de 210.338'e

¹ Hasan Taner Kerimoğlu, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Reformları ve İzmir", *İKA Tarih*, c. I, İzmir 2013, s. 111.

² Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir 1974, s. 57.

³ Rauf Beyru, *19. Yüzyıl'da İzmir'de Yaşam*, İstanbul 2000, s. 53.

⁴ Abdullah Martal, "XIX. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3, İzmir 1993, s. 118.

⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (H. 1307), s. 43.

yükselen nüfus, 1899'da 246.145'e ulaşır⁶. Gezinlerin bu bağlamda vermiş oldukları bilgilerin çelişkiler içerdikleri açıktır. XIX. yüzyıl demografik yapısında bilgi edinmede çelişkiler çıkaran diğer etmenlerde bulunur. Milliyetçilik akımlarının şiddetlendiği, azınlıkların bağımsızlık sürecine girdiği bu yüzyılda nüfus hakkında kesin değerlendirmelerde bulunmak da güçleşir. Salnamelerde verilen bilgiler ve gezginlerin yapmış olduğu çalışmalar, XIX. yüzyıl İzmir nüfusunun nasıl bir eğilim gösterdiğini ortaya koymaktadır⁷.

Osmanlı Devletinin toplum yapısı birçok milleti içinde barındırır. Farklı inançlardan ve kimliklerden insanlar, özellikle ticaretin geliştiği şehirlerde yoğun olarak yaşar. Farklı etnik gruplarının bir arada yaşadıkları şehirlerden biri de İzmir'dir. İzmir'in demografik yapısı, Türk-Müslüman nüfusa ek olarak Rum, Ermeni ve Yahudi gayrimüslimlerinden oluşmaktadır⁸. Şehri ziyaret eden seyyahlar şehirdeki kozmopolit durumu eserlerine taşımışlardır. Olaf Yaranga'nın aktardığı bilgilere göre Fransız yazar Charles Reynaud 1844 yılında yayınlanan eserinde İzmir hakkında şöyle denmektedir;

“İzmir, bir Türk kentinin bütün dış görünümüne, yani ona egemen olan minarelere, selvili büyük mezarlıklara, dar ve kirli sokaklara sahip olmakla birlikte, gerçekte töreleriyle de, halkıyla da, Türkiye'ye ait değildir; o kozmopolit bir kent, bir Pazar meydanıdır (...)

Doğu'nun bu büyük tezgâhı, Akdeniz'e çıkışı olan bütün uluslar tarafından işgal edilmiştir; Fransız, İtalyan, İngiliz, Avusturya, Yunan, İspanyol ve Rus gemileri, birbirlerine Marina kıyısında randevu verirler; Frenk Sokağı'nda, bütün ülkelerin tezgâhlarına rastlanır, İran'ın zenginlikleri ile yüklü develer, Kervanlar Köprüsü'nde Avrupalı gezginlerle karşılaşılır; bir Fransız otelinin yanında bir han; caminin yanında bir kilise; tapınağın yakınında bir Havra vardır. Avrupa Purolarının dumani, nargilenin üzerinde yanan kokulara karışır; o bütün ulusların harman olduğu, karıştığı, her dilin konuşulduğu, her türlü giysinin yan yana olduğu büyük bir kervansaraydır”⁹.

24 Temmuz 1830 tarihinde şehri ziyaret eden Baptistin Poujoulat (1809-1864) ve François Michaud (1767-1839), tarafından kaleme alınan *Correspondance d'Orient* adlı eserde, İzmir'de Babil Kulesi'nde konuşulandan daha çok dil kullanıldığına dikkat çekilir. Bu eserde yazarlar İzmir'i methederek, şehri Doğu'nun Paris'i olarak

⁶ T. Baykara, “age.”, s. 58.

⁷ Halil İbrahim Alpaslan, “19. Yüzyıl'da İzmir'in Demografik ve Mekânsal Durumu”, *Ege Mimarlık*, 89-90, İzmir 2015, s. 47.

⁸ Sibel Zandi Sayek, “Struggles over the Shore: Building the Quay of Izmir, 1867-1875” *In City and Society: An Annual Review of the American Anthropological Association*, 13/1, Spring 2000, s. 57.

⁹ Olaf Yaranga, *XIX. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Fransız Gezinlerin Anlatımlarında İzmir*, (çev. G. Tümer), İzmir 2002, s. 30.

tanımlamaktadır. Bunun yanında İzmir'e her gün çok sayıda İtalyan'ın yanı sıra İstanbul, Trabzon, İsfahan, Mısır, Suriye ve Batı'nın her yerinden göç aldığına değinilir¹⁰.

İzmir'in nüfus yapısında iki etnik grubun üstünlüğü göze çarpmaktadır. Müslümanlar ve Rumlar şehirde sayı olarak ön plandadır. Şehrin nüfusunda gerçekleşen dalgalanmalara göçlerin de etkisi vardır. 1854 Kırım savaşı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda İzmir şehri göç alır¹¹. Genelde savaşlar sonucunda oluşan yoğun göçler ve giderek artan ticaret, şehir nüfusunda dalgalanmalara neden olmuştur.

1.1.1. İzmir'de Türkler ve Müslümanlar

Türkler İzmir'e ilk defa, Çaka Bey'in şehri 1081'de fethetmesi ile yerleşir. Aydınoglu Umur Bey'in, 1317'de İzmir'i tekrar alması ile Türk nüfusunda büyük bir artış yaşanır. Özellikle ele geçirilen Kadifekale, İzmir'de Türk yerleşiminin merkezi olur. Faikpaşa ve İkiçeşmelik arasındaki mahalleler, ilk Türk yerleşim noktalarıdır. XVI. yüzyılda büyük bir kasaba görünümünde olan şehir, XVII. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlar. XIX. yüzyıla gelindiğinde İzmir, önemli bir ticaret merkezi olur. Şehirde yaşayan Türkler ise ticarete önemli adımlar atamayıp, tarıma yönelmişlerdir. Kadifekale'nin ardında, Kemer deresi boyunca uzanan büyük araziler Türklerin elindedir¹².

XIX. yüzyılın ilk yarısında şehri ziyaret eden Alphonse de Lamartine (1790-1869), İzmir'deki Türk mahallesi (Resim 1) hakkında şöyle söyler;

“Pencereler, Avrupa'da manastırlarda, hapishanelerde olduğu gibi, parmaklıklıdır. Her ev tek katlıdır ve içindeki incir ya da portakal ağaçlarının dallarının, duvarlarının üzerinden görüldüğü bir avluyla ya da bir bahçeyle çevrilidir. Her şey dinsel bir saygıyı, bir gizemi, bu konutların çevresindeki gizli yaşamı yansıtır. Çatılardan hiçbir sanayi dumanı yükselmez, bir evden bir eve, düzgün olmayan bir biçimde uzanan sokaklardan hiçbir gürültü çıkmaz; sanki alinyazısının sonucunda, boyun eğerek dünyadan daha şimdiden kopmuş ve selvilerle çevrili mezarlarla önceden

¹⁰ Çınar Atay, *İzmir Rıhtımında Ticaret Kordonu Boyunca Yaşam*, İzmir 2012, s. 39.

¹¹ Marie Cermen Smyanelis, *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? : Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, İzmir 2008, s. 63; Tuncay Ercan Sepetçioğlu, “XIX. Yüzyıl'da İzmir Kentinin Nüfus Bileşenleri: Türkler, Rumlar, Yahudiler, Ermeniler”, *İKA Tarih*, c. 1, İzmir 2013, s. 130.

¹² T. Baykara, “age.”, s. 61.

yerleşmiş bir halkın evlerinin yer aldığı bir gölgeler kenti söz konusudur. Yalnız evler, bütün pencerelerin, körfezi ve dağları görebileceği doğayı ve gökyüzünü, içe kapanıklığın bu temel tadını alabileceği bir biçimde konumlanmıştır”¹³.

Kaynakların gezginler ve yazarlardan aktardıklarına göre Türkler hakkında bilgiler verilmektedir. Bu aktarımlarda gezginlerin tutmuş oldukları notlar yer almaktadır. Bu notlar nihayetinde öznel tutumlardır. Fakat tarafsız ve önyargısız bir şekilde inceleyen gezginlerin gözlemlerinde, Türklerin kişisel yaşantıları, davranış biçimleri, insancıl ve hayırsever insan olduklarına vurgular yapılır. Rauf Beyru'nun makalesinde aktardığı bilgilere göre, İzmir'de Narlıdere yolunda gezi yapan bir yazarın bu çıkarımı destekleyecek ifadeleri şöyledir;

“ Yolda Türklerin artık geleneksel hale gelen terbiyeleri konusunda önceki yargılarımızı doğrulayan olaylarla karşılaşma fırsatını bulduk. Kendi lisanlarında en küçük bir hitap, teşekkür ve iyi dileklerini dile getiren uzun karşılıklarla sonuçlanmakta ve bu hemen her zaman bir çubuk ikramı ve eğer bir kahvehanenin yakınlarındaysak, kendileriyle bir fincan kahve içmek üzere çok nazik bir davetle tamamlanmaktaydı”¹⁴.

Rauf Beyru yazmış olduğu makalede, İzmir'de İngiliz Hastanesi'nde görev yapan Doktor George Rolleston'un Türkler hakkındaki tespitinden bahsetmektedir. Rauf Beyru'nun aktarımına göre George Rolleston şu tespitlerde bulunur;

“ Türkler arasında zenginler, bütünü çok küçük bir kesimini oluştururlar. Esasen varlıklarının kaynağı da sınırlıdır ve bunlar ya devlet memuru ya da arazi sahipleridir. Günümüzde Türklerin imalat ve ticaret işlerine genellikle yatkın olmadıkları söylenebilir”¹⁵.

İzmir'de Türkler kıyıdan uzak bölgelerde, Kadifekale'nin (Resim 2) eteklerinde yaşarlar. Bu bölge geleneksel ticari mekânlar olan hanlara, Osmanlı yönetim binalarına, kışlaya ve belediyeye yakındır. İzmir'de XIX. yüzyılın ikinci yarısında kadı sicilleri temel alınarak edinilen bilgilere göre Mirali, Kefeli, Cami-i Atik, Hatuniye, Kasap Hızır, Selatinoğlu, Hacı Hüseyin, Çorakkapı, Pazaryeri, Faik Paşa, Ali Reis, Hasan Hoca, Şeyh, Cedit ve İzmir Karantinası mahalleleri İzmir'deki Türklerin ve diğer Müslümanların yaşadıkları yerlerdir¹⁶. Bu mahallelerin en kalabalıkları Cami-i Atik mahallesidir. Nüfus yoğunluğu cami çevrelerine toplanır. Müslüman mahalleleri

¹³ O. Yaranga, “age.”, s. 60.

¹⁴ Enis Batur, *Üç İzmir*, s. 198.

¹⁵ E. Batur, “age.”, s. 212.

¹⁶ T. E. Sepetçioğlu, “XIX. Yüzyıl'da İzmir Kentinin Nüfus Bileşenleri: Türkler, Rumlar, Yahudiler, Ermeniler”, *İKA Tarih*, c. 1, 2013, s. 139.

Kadifekale'ye doğru uzanır. Zamanla artan nüfus sebebiyle liman bölgesine doğru yerleşimlerin uzadığı görülür¹⁷.

Büyük toprak sahibi olmak ve Osmanlı Devleti'nin bürokrasisinde üst mevkilere gelmekte sıkıntı çekmeyen Türklerin, XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen büyük ekonomik hamlelerde bulunmadıkları da gerçektir. İzmir ekonomisini büyük oranda şekillendiren, demiryolları ve liman işletmesi gibi gelişmelerin öncülüğünü yapan ve bu gelişmelerin imtiyazlarını alan Batılı müteşebbisler olur. Büyük Türk aileleri; Moralızadeler, Katipzadeler, Helvacızadeler, Uşakızadeler gibi aileler İzmir ticari hayatında yer edinen ailelerdendir. Orta gelir seviyesindekiler öğretmenlik, avukatlık, doktorluk ve eczacılık gibi meslekleri icra eder. Alt gelir seviyesindekiler ise hamallık, kahvecilik, kayıkçılık, depo bekçiliği, çeşitli zanaatkârlıklar, fabrika ve han işçiliği gibi mesleklerde çalışır¹⁸.

1.1.2. İzmir'de Gayrimüslimler

Rumların Ege bölgesinde yoğun olarak yaşadıkları en önemli yerler Kuşadası, Alaşehir ve İzmir'dir. İzmir'de yaşayan Rumlar, gayrimüslimler arasında en kalabalık unsuru oluşturmaktadır. Rumlar, Karantina'dan bugünkü Alsancak'a kadar uzanan sahil şeridinde oturmuşlardır. Düşük gelir seviyesinde olan Rumlar genellikle kabarecilik, bakkallık, meyhanecilik ve gemicilik yaparken, üst gelir seviyesinde olanlar ise daha çok avukatlık, doktorluk gibi meslekleri icra etmişlerdir¹⁹. Rumlar giderek ticari faaliyetlerde de ön plana çıkar. İhracat ve İthalat'da kurdukları ticari ağlar sayesinde zenginleşmişlerdir. İzmir'deki yabancı tüccarlar ile rekabete girişmişler kuşkusuz bu rekabette çevreyi bilmelerinin sağladığı avantajı kullanmışlardır²⁰.

XIX. yüzyılda artan ticaret bölgeye Ermenileri de çeker. Fakat bölgedeki nüfuslarının artmamasının en önemli nedeni, İzmir'e gelenlerin başka liman kentlerine

¹⁷Mübühat S. Kütükoğlu, "İzmir", *TDVİA*, c. 23, İstanbul 2001, s. 521.

¹⁸M. G. Smyanelis, "age.", s. 65.

¹⁹Tülay Dinçel, *19. Yüzyıl'da İzmir'deki Rum Okulları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2012, s. 19.

²⁰E. Batur, "age.", s. 212.

göç etmesidir. Böylelikle nüfus oranlarında gözle görülür değişimler yaşanmamıştır. Ticarete ve esnafılıkta gösterdikleri başarı sayesinde Rumlar gibi zenginleşmişlerdir²¹.

İzmir'deki Yahudi yerleşimi XVI. yüzyılda İspanya'dan Osmanlı Devleti'ne yapılan göçlerle başlar. Genellikle ticaret, tamircilik, sarraflık gibi mesleklerle uğraşırlar. Bunun yanı sıra simsarlık, tercümanlık ve rehberlik de tercih ettikleri mesleklerdendir²².

İzmir'de diğer azınlıklara göre sayıları az olan diğer bir grup ise Levantenlerdir. Levanten kelimesi üzerinde birçok tartışma yaşanıp, kesin bir tanımlama koymada zorluklar yaşansa da Levanten, Osmanlı Devleti'nde Avrupa kökenli yabancıları tanımlamak için kullanılır²³.

İzmir'e gelip burada iş tutan İngiliz, Fransız, Hollandalı, İtalyan ve diğer Batı milletlerine mensup olan kişiler, İzmir'de ortak bir kültür oluşturur. Bu dönemin önemli Levantenleri; Forbes, Rees, Barff, De Jong aileleridir²⁴.

Levantenlerin ilk yaşadıkları yerler Frenk Mahallesi'dir. Daha sonra bugün Alsancak olarak adlandırılan Punta Bölgesi'nde ve şehrin dış bölgelerinde sayfiye yerleri olarak düzenlenip, sonraları yerleşim yerlerine dönüşen, Buca, Seydiköy, Bornova ve Karşıyaka'da yerleşirler. 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı Osmanlıda gayrimüslimlerin yanı sıra yabancılara da büyük haklar verir. Bu haklardan biri mülkiyet edinme hakkıdır. Mülkiyet edinme hakkının verilmesiyle Levantenler hızla toprak edinme faaliyetlerine başlarlar. Avrupa'dan çok sayıda tüccar, çerçi, aracı, komisyoncu, toptancı İzmir'e gelerek şehre yerleşirler. Levanten nüfusu da bu gelişmeye paralel artmaya başlar (Resim 3)²⁵.

²¹ T. E. Sepetçioğlu, "XIX. Yüzyıl'da İzmir Kentinin Nüfus Bileşenleri: Türkler, Rumlar, Yahudiler, Ermeniler", *İKA Tarih*, c. 1, 2013, s. 130.

²² E. Batur, "age.", s. 189.

²³ R. Beyru, "age.", s. 13.

²⁴ Bülent Şenocak, *Levant'ın Yıldızı İzmir*, İzmir 2003, s. 166.

²⁵ Muharrem Yıldız, İzmir Levantenleri Üzerine Bir İnceleme, *Turan Stratejik Araştırmaları Dergisi*, 4/13, Kars 2012, s. 43.

1.2. XIX. Yüzyıl İzmir Ekonomisi

İzmir'in kurulduğu bölge coğrafi özellikler gereği ilk çağlardan beri önemli bir ticaret merkezi olarak varlığını korur. Bu önem asırlarca artarak devam eder. XIX. yüzyılda İzmir'in, Osmanlı Devleti'nin Batı ülkeleri ile ticaretinde en önemli merkez olduğu görülmektedir. İzmir, limanı sayesinde ihracatta geniş bir etki alanının olması, ithalatta da önemli bir merkez olmasını sağlar²⁶. İzmir, XVIII. yüzyılda, Batı'nın tekstil sanayisine pamuk ihraç eder. XIX. yüzyıldan sonra ise tarım ürünleri ihracatı önem kazanır. Üzüm, kuruyemiş, incir, kök boya, tahıllar, afyon, palamut, tütün gibi ürünlerin ihracatı artar²⁷. Bu ürünler işlenmemiş ya da yarı işlenmiş durumdadır²⁸.

XIX. Yüzyıl'ın başlarında İzmir'de konsolosluk yapan F. De Beajour, İzmir ekonomisine yönelik izlenimlerini şu şekilde aktarır;

*“ İzmir, bütün Asya Türkiye'sinin bir antreposu olduğundan büyük bir ticari öneme sahipti. Limanına bütün devletlerin gemileri geldiği gibi, hemen her gün bir eşeğin sürüklediği ve Asya'nın bütün mahsullerini taşıyan deve kervanlarının aktığı görülür. Hind kumaşı ve şalları, mısır, pirinç, şeker ve hurmalarını; Ege adaları yağ ve saraplarını; Makedonya ve Trakya yün ve tütünlerini; İstanbul Karadeniz'in bütün mahsullerini; Avrupa sömürge ve fabrika ürünlerini hep buraya gönderir. Senede yüz milyon frank tahmin edilen bu muazzam ticaret, İzmir'i Türkiye'nin en kalabalık ve zengin şehirlerinden biri yapar. İzmir, adeta Avrupa, Asya ve Afrika'nın bir pazarıdır”*²⁹.

İzmir'in verimli ovalarının bulunması, Osmanlı Devleti'nin 1838'de Balta Limanı antlaşmasını imzalaması ile yabancı tüccarların ayrıcalık elde etmesi, Batılıların ilgisini bu kazançlı bölgeye çeker. Batılılar Osmanlı tebaasında bulunan Rumlar, Ermeniler, Yahudiler aracılığıyla ticarete karşılıklı ağlar kurar. Levant³⁰ adı verilen bu grup XVIII. yüzyıldan beri İzmir ile etkileşim içerisindeydi. XIX. yüzyılda ise İzmir'e yerleşmeye başlamışlardır³¹. Levantenler, yerel burjuvanın önemli üyelerinden olup, ekonomik etkileşimlerin içerisine girer. Ayrıca kültürel faaliyetlerde bulunur³². Balta Limanı Ticaret Antlaşması'na kadar yabancı tüccarların doğrudan iç ticaret yapmaları mümkün değildir. Bu sebeple Levantenler, bölgede aracılık yapan Rum ve Ermeni

²⁶ M. G. Smyanelis, “age.”, s. 44.

²⁷ M. G. Smyanelis, “age.”, s. 45.

²⁸ A. Mesud Küçükcalay, *Osmanlı İthalatı İzmir Gümrüğü 1818-1839*, İstanbul 2007, s. 46.

²⁹ T. Baykara, “age.”, s. 98.

³⁰ Levant'ın etimolojik tanımı ve farklı anlamları için; Raziye Oban Çakıcıoğlu, Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, Konya 2007, s. 338.

³¹ H. T. Kerimoğlu, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Reformları ve İzmir”, *İKA Tarih*, c. I, 2013, s. 115.

³² M. G. Smyanelis, “age.”, s. 47.

tüccarlarla işbirliği yapar³³. Bu tarihten sonra tüccar sayısında artış olur. Osmanlı Devletinin İngiltere ile yaptığı ticaretin yarından fazlasının İzmir yoluyla yapıldığı göz önüne alınırsa İzmir'in ticarete önemli bir merkez olduğu söylenebilir³⁴. Örneğin 1839'da 91 gemi İngiltere'ye giderken bu sayı 1845'de 196'ya çıkar³⁵.

XIX. Yüzyıl'da İzmir ekonomisini etkileyen önemli tesislerin yapıldığı görülmektedir³⁶. Demiryolları ve liman inşâsı ekonomide doğrudan etki yapan gelişmelerdendir. Bunlardan ilki İzmir-Aydın demiryolunun inşâsıdır. 1838'den sonra yabancı tüccarlara verilen muafiyetler neticesinde bölgede ki ticaretin gelişmesi, demiryolu ve liman inşâasını zorunlu bir hale getirir. Ticareti elinde bulunduran gruplar daha fazla ürün akışı sağlamak adına teknolojik gelişmeleri devreye sokmaya çalışır³⁷. Osmanlı Devleti de demiryolu yapılması fikrini destekler. Çünkü bu sayede taşrada çıkabilecek isyanları kolaylıkla bastırabilecek ve gelişen ticaret üzerinden vergi gelirlerini artıracaktır³⁸.

1855 yılında demiryolu imtiyazı elde etmek için Osmanlı Devleti'ne başvuran İzmir tüccarlarından Wilkin ve dört arkadaşı bu imtiyazı elde ettikten sonra İngiltere'de başka bir gruba satar. Bu grup Mayıs 1857'de "İzmir'den Aydın'a Osmanlı Demiryolu" şirketini kurmuşlardır³⁹. 22 Eylül 1857'de Alsancak Garı önünde büyük bir törenle demiryolunun inşâatına başlanır⁴⁰. İngilizler'in demiryolu imtiyazı için gösterdikleri ilgiyi İzmir'deki İngiliz kolonisinin en seçkin üyelerinden James Whittall şöyle açıklar;

"...ilk adım demiryollarını yapmak olmalı. Bu yollar İngilizler tarafından yapılacak, İngilizler tarafından işletilecek ve İngilizlerin malı olacak. Çok karlı

³³ B. Şenocak, "age.", s. 36.

³⁴ Melih Gürsoy, *Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmir'imiz*, İzmir 1993, s. 93.

³⁵ Musa Çadircı, "Tanzimat Döneminde İzmir", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3, İzmir 1993, s. 75.

³⁶ M. Gürsoy, "age.", s. 48.

³⁷ Çınar Atay, XVIII ve XIX. Yüzyıl'da İzmir'de Ticari Gelişim, *Ege Mimarlık*, 1, İzmir 1995, s. 33.

³⁸ Olcay Pullukcuoğlu Yapucu, "İzmir ve Çevresinde Ulaşım; Kervan Yollarından Demiryoluna", *İKA Tarih*, c. 1, İzmir 2013, s. 168; M. Gürsoy, "age.", s. 49; Paul Imbert, *Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri*, (çev. Adnan Cemgil), İstanbul 2000, s. 16.

³⁹ M. Çadircı, "age.", s. 76; M. Gürsoy, "age.", s. 48; Imperial Ottoman Smyrna Aidin Railway Company ismindeki şirket Osmanlı Devleti'nden bu imtiyazı 50 yıllığına alır. Bkz. H. İ. Alpaslan, "agm.", s. 49; Konu ile ilgili tez için bkz. Gülçin Uzuntepe, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın-Kasaba 1856-1897*, (Basılmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2000, s. 29-38.

⁴⁰ A. Nedim Atilla, *İzmir Demiryolları*, İzmir 2002, s. 59.

olacaklar ve şimdiye kadar tarıma açılmamış bölgeleri çok verimli yapacaklar. Demiryolu şirketleri küçük özerk cumhuriyetler biçiminde gelişecek”⁴¹.

Yapılan sözleşmeye göre İzmir-Aydın Demiryolu hattı birinci aşamada Torbalı’ya kadar ulaşacak, ikinci aşamada Aydın dağlarında tünel açılıp Menderes Havzası’ndan geçerek Aydın’a ulaşacaktır⁴². İzmir-Aydın yolu çeşitli aksaklıklar sebebiyle 11 yıl sonra ancak bitirilebilir⁴³. Bu hat üzerinde kurulan istasyonların çevrelerinde incir ve zeytinyağlarının toplandığı işletmelerle birlikte bölgede yoğun bir ticari etkinlik gerçekleşir. İzmir-Aydın ticaretinde kervanlar kullanılırken yolculuğun başlaması ve bitmesi arasında bir haftaya yakın bir süre geçerken, demiryolu hattı ile birlikte bu süre üç dört saate iner. Zaman tasarrufunun yanında mal güvenliğinin sağlanması da demiryolu hattının ticarete yaptığı olumlu etkilerdendir⁴⁴.

Büyük ve Küçük Menderes kadar önemli bir havza da Gediz Havzası’dır. Bu havzadaki ürünlerin de İzmir Limanı’na taşınması gereklidir. İzmir’deki iki Avrupalı; İngiliz A. Edwards ve Hollandalı M. Keun, 1859 yılında, ikinci bir demiryolu hattının yapılması için yeni bir imtiyaz elde ederler. İnşaata 1863’de başlanır. 1888’de Manisa’ya ulaşarak tamamlanır. Fakat 1894 yılında bu hattın imtiyazı Osmanlı Bankası’nın denetiminde olan bir Fransız şirkete verilir⁴⁵. Fransızlar 20 Aralık 1897’de ilk konvoylarını Afyon’a gönderirler⁴⁶.

Nisan 1872’de şehri ziyaret eden Julius Seiff demiryollarının konumları hakkında şöyle ifadelerde bulunur;

“İzmir’den iç kesimlere doğru giden iki demiryolu hattı bulunuyor. Birisi, körfezin kuzey kıyısı boyunca ilerleyip Gediz Vadisi’nden Manisa’ya uzanıyor ve Kasaba (Turgutlu)’da noktalanıyor. Diğeriyse şehrin güneyine doğru uzanıyor ve Ayasuluk (Selçuk) köyüne uğrayıp, Küçük ve Büyük Menderes çaylarını geçerek Büyük Menderes Vadisi’ndeki Aydın’da son buluyor...”⁴⁷.

⁴¹ O. P. Yapucu, “İzmir ve Çevresinde Ulaşım; Kervan Yollarından Demiryoluna”, *İKA Tarih*, c. 1, 2013, s. 168.

⁴² O. P. Yapucu, “İzmir ve Çevresinde Ulaşım; Kervan Yollarından Demiryoluna”, *İKA Tarih*, c. 1, 2013, s. 170.

⁴³ M. Gürsoy, “age.”, s. 49.

⁴⁴ O. P. Yapucu, “İzmir ve Çevresinde Ulaşım; Kervan Yollarından Demiryoluna”, *İKA Tarih*, c. 1, 2013, s. 172.

⁴⁵ M. C. Smyanelis, “age.”, s. 150; P. İmbert, “age.”, s. 20.

⁴⁶ Çınar Atay, İzmir’e İlişkin Demiryolu Önerileri ve Gerçekleşen Hatların Kent Yapısına Etkileri, *II. Uluslararası İzmir Sempozyumu Tebliğler*, İzmir 1998, s. 174.

⁴⁷ İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl*, İzmir 1994, s. 134.

Kurulan demiryolları sayesinde şehrin iç kısımlarında yetişen tarım ürünleri ve madenler merkeze taşınır ve buradaki ticaret hacmi giderek büyür. Ticarete bu gelişmeye paralel olarak etki eden bir diğer gelişme ise İzmir Limanı'na bir rıhtım inşa edilmesidir. Önceki rıhtım ihtiyaçları karşılayabilecek seviyede değildir (Resim 4). Bu yüzden rıhtım inşâsı bir zaruriyet olur. İzmir'de uzun bir süre bulunan Charles Texier (1802-1871), limana ulaşan malların güvenliğinden bahsederek burada bir rıhtım olması gerektiğini eseri *Küçük Asya* kitabında belirtir ve bu fikri uzun süre tartışılır. 1867 yılında üç İngiliz; J. Charmad, A. Baker ve G. Guerracine Osmanlı Devleti'ne rıhtım inşâatı için müracaat ederek bir anlaşma yaparlar⁴⁸. Yapılan anlaşmaya göre imtiyaz sahipleri 25 yıllığına limana indirilen ve bindirilen mallar üzerinden vergi elde etme ve deniz üzerinde doldurulacak alandan mülkiyet edinme hakkı elde ederler (Plan 1-2-3-4), (Resim 5-6). Fransız konsolosluğunun araya girmesinden sonra liman ve rıhtımın inşâatı Dussaud Kardeşler'e teslim edilir⁴⁹. İnşaat yürüten Dussaud Kardeşler'in şirketi 1876'da inşâatı bitirir ve hizmete açar⁵⁰. Rıhtım inşâatın yapılması ile birlikte limana gelen malların indirilip bindirilmesi işleminin hızlı yapılacağı düşünülmeye rağmen bir takım aksilikler de ortaya çıkar. Rıhtımda kesilecek vergilerden kaçmak isteyen tüccarlar, rıhtım yerine civardaki iskeleleri tercih etmeye başlarlar. Bu durum ihracatı olduğu kadar ithalatı da etkiler. Takip eden yıllar içerisinde bu durum tersine dönerek İzmir Limanı'ndaki hareketlilik tekrar artar⁵¹. 1839'da 53 milyon Frank olan ticaret 1855'de 120 milyona yükselir ve bundan sonra da 100 milyonun altına düşmez⁵².

İzmir'e Tokat, Ankara, Bursa, Konya, Diyarbakır ve Erzurum'dan gelen kervanların getirdikleri ipek, tiftik, pamuk ve halı gibi ürünlerinin toplanma merkezidir. Batı Anadolu'da yetişen incir, üzüm, kök boya, palamut, deri, sünger gibi ürünler de önemli ihraç malzemeleri olarak İzmir'de toplanır. Osmanlı dış ticaretinde 1850'lerde İzmir'in payı %7,5 civarındayken bu oran 1870'lerde dört kat artışla %30'a ulaşır. İthalatta ise tekstil ürünleri ve sanayi malları ağırlıktadır⁵³. İzmir ihracatın yanı sıra iç

⁴⁸ M. Gürsoy, "age.", s. 50.

⁴⁹ M. C. Smyanelis, "age.", s. 152.

⁵⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir Rıhtımı İnşaatı ve İşletme İmtiyazı", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 32, İstanbul 1979, s. 513; Elena Frangakis-Syrett, "The making of an Ottoman port The quay of Izmir in the nineteenth century", *The Journal of Transport History*, 3/22, 2001, s. 24.

⁵¹ B. Şenocak, "age.", s. 63.

⁵² R.Funda Barboros, *1830-1930 Döneminde Sosyo-Ekonomik Çözüm Arayışları Çerçevesinde İzmir'de Sanayileşme*, İzmir 1995, s. 51.

⁵³ A. Martal, "agm.", s. 122.

pazarda da önemli bir merkezdir. Osmanlı'da başlayan sanayileşme girişimlerinde hammadde ihtiyaçlarını karşılamada İzmir'in öne çıktığı görülmektedir. 1847'de Zeytinburnu Demir Fabrikası için 2000 kantar zımpara gönderilmesi, 1848'de Beykoz Deri Fabrikası için 250.000 kuruşluk deri alımı yapılması, 1858 de Feshane-i Amire için 2000 kıyye⁵⁴ kök boya temin edilmesi İzmir üzerinden gerçekleştirilir⁵⁵.

Ticaret hacmi olarak İzmir, diğer Osmanlı kıyı kentlerine göre daha işlek bir limana sahiptir. Örneğin; Selanik ve Beyrut limanlarındaki ticaret hacmi 1880'li yıllarda İzmir dış ticaretinin %40'ından aşağıdır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'in ihracatı 3 milyon Sterlin'in altına düşmez. 1896 yılında İngiliz Başkonsolos Holmwodd hazırlattığı ticaret raporunda İzmir'den yapılan toplam ihracat 4.334.097 Sterlin olarak gösterilir⁵⁶. XX. yüzyılın başlarında 5 milyon Sterlin'e çıkar. İthalat ise iki üç milyon Sterlin arasında seyreder⁵⁷.

İzmir limanına yapılan ticarete İngiliz, Avusturya ve Fransız gemilerinin üstünlüğünden bahsedilebilir. Örneğin XIX. Yüzyıl'ın başlarında limana uğrayan gemilerin %60'ı bu üç ülkedendir. Bu ülkeleri Amerikan, Rum, Ceneviz, Flemenk, Sardunya ve Yunan bayrağı taşıyan gemiler izler⁵⁸.

İzmir'de, aynı zamanda ticari kuruluşlar dahi XIX. yüzyılda kurulmaya başlar. Osmanlı Bankası ve Credit Lyonnais bunlardan en önemli bankalardır. 20 Ağustos 1888'de bir irade ile kurulması kararlaştırılan Ziraat Bankası da İzmir'de bir şube açar⁵⁹. Aynı yıllarda yabancılar tarafından sigorta binaları kurulur. Bu sigorta şirketleri genelde yurt dışı merkezlidir. Örneğin İzmir'de İngilizlerin toplam 21 tane sigorta şirketi vardır⁶⁰.

Tüm bu gelişmelerin neticesinde ticaretin gelişmesi, tarımsal üretimde geleneksel yöntemlerin yetersizliğini göz önüne koyar. Sanayileşmenin zorunlu bir hal almasına neden olur. İlk sanayi kuruluşları 1795'lerde Basmanede kurulan Basmane Pamuklu Dokuma ve Basma tesisidir. Şark Kâğıthanesi olarak bilinen İzmir Kâğıt

⁵⁴ 1,282 kilogram veya 400 dirhemlik ağırlık ölçüsü birimi.

⁵⁵ R. F. Barboros, "age.", s. 64.

⁵⁶ Gündüz Ökçün, *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)*, İzmir 1998, s.139.

⁵⁷ M. S. Kütükoğlu, "İzmir", *TDVİA*, c. 23, 2001, s. 522.

⁵⁸ A. M. Küçükkalay, "age.", s. 121.

⁵⁹ Ç. Atay, "age.", s. 76.

⁶⁰ Ç. Atay, "age.", s. 77.

Fabrikası, 1847 yılında Ermeniler tarafından kurulmuştur⁶¹. 1886 yılında Hatkinson ve Whittekar firmaları ortaklaşa zeytinyağı ve pamuk fabrikaları kurarlar⁶². İzmir’de döküm ve bıçkı işi yapan sanayi kuruluşları da vardır. 1890 yılında buz fabrikası kurulur. Cumhuriyet’ten önce İzmir’de büyük ve küçük işletmeler şeklinde en fazla 391 fabrika görülür. Bunların sadece 14 tanesi Türklere aittir⁶³. XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bile İzmir, sanayi kuruluşları yönünden yetersizdir. Ancak buna rağmen Osmanlı Devleti’nin diğer şehirlerine oranla en çok sanayileşen şehirlerden biri görülmektedir⁶⁴.

1.3. XIX. Yüzyıl’da İzmir’de Kültür ve Sanat Ortamı

XIX. yüzyılda gelişen ticaret ve ekonomik faaliyetler, İzmir’de yaşayanların hayat standartlarını yükseltir. Tanzimat ile birlikte gelen kent reformlarının etkisi ile şehir, gelişmiş bir yaşam merkezi haline gelir⁶⁵. Bireylerin refah seviyesinin artması sonucu, kültür ve sanat ortamı bu durumdan olumlu yönde etkilenmiştir.

Diğer Osmanlı şehirleriyle karşılaştırıldığında, İzmir’in, ülkenin en modern şehirlerinden biri olduğu söylenebilir. Buna karşılık Batılılaşma genelde şekil olarak kalıp, nitelikli bir şekilde görülmez. Şehrin entelektüel seviyesini görmek adına 1830’larda şehirde bulunan Michaud’un tespitleri ilgi çekicidir. Şehrin en Avrupaî bölümü olan Frenk Caddesi’nde sadece iki kitapçının olduğunu söyler. Bu durum ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişerek sayı hızla artar⁶⁶. 1891 yılında yayınlanan Aydın Vilayet Salnamesinde İzmir’de 20 adet matbâa olduğu bildirilir. Matbâalar Türkçe, Rumca, Fransızca, Ermenice, İbranice baskı yapar⁶⁷.

İzmir’de çıkarılan ilk gazete, Fransızca yayın yapan *Spectateur Oriental*, 1821’de çıkartılır. Gazete Yunan çetecilerden yana tavır alarak Osmanlı Devleti üzerinde bir baskı kurmaya çalışır. Bu durumun ticarete zarar vermesi sebebiyle Levantenlerin baskısıyla, gazete, yayın politikasında değişikliğe gider. Bir süre sonra da

⁶¹ Şeniz Ergeçgil Çıkış, “Bir Ticaret Şehrinde Sanayi”, *Ege Mimarlık*, 3, İzmir 1999, s. 18.

⁶² R.F. Barboros, “age.”, s. 78.

⁶³ Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir*, İzmir 1978, s. 82.

⁶⁴ R. F. Barboros, “age.”, s. 79.

⁶⁵ R. F. Barboros, “age.”, s. 115.

⁶⁶ B. Şenocak, “age.”, s. 103.

⁶⁷ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (H. 1307), s. 377.

kapanır. Gazetenin sahibi bu defa *Le Smyrneen* adlı gazeteyi çıkarır. Bab-ı Âlî tarafından bu gazete de kapatılır⁶⁸. Bu dönemdeki bir diğer gelişme ise, İzmirli gazeteci Alexandre Blacque'nin, II. Mahmut (1808-1839) tarafından İstanbul'a çağrılıp, devletin resmi gazetesi olan *Takvim-i Vakayi*'nin Fransızca nüshası *La Moniteur Ottoman*'ı çıkartmasıdır. İlerleyen yıllarda İzmir'de *Revue d'Orient* (1871), *L'Independant* (1918), *Le Levant* (1919), *La Liberte* (1919) adında Fransızca yayın yapan gazeteler çıktıysa da etkili olmamıştır⁶⁹. Osmanlı Devleti'nde Rumca ilk gazete, *Filos Ton Neon* adıyla ilk defa İzmir'de, 1831'de yayınlanır. Bu gazete fazla ilgi görmeyip kapanır. Yunanca yayın yapan *Amalthea*, *Armonia*, *Nea Smyrna* gazeteleri haftada dört defa yayınlanan gazetelerdir. Birçok gazete kısa ömürlü olur. *Amelthea* istisna olarak, kesintilere uğramakla beraber 1922 yılına kadar yayınlanır⁷⁰. Musevî dilinde yayınlanan gazetelerden ilki *Esperanza*'dır. Gazete hem İbranice hem de Türkçe yayına devam etmiştir⁷¹. *Nouvellistei* ise haftada 1-2 defa yayınlanan Yahudi gazetelerindendir. İzmir'de Ermenice olarak yayınlanan ilk gazete *İstemeran Bidani Kidelyats* 1839'da yayınlanır⁷².

İzmir'de Türk gazetelerin basılması 1869'da gerçekleşir. Yayına giren ilk gazete *Aydın Gazetesi*'dir. Gazete vilayetin resmi gazetesi olup, vilayet matbâasında basılır. Türkçe ve Rumca yayın yapar. Bir diğeri *Devir Gazetesi*'dir. Fakat uzun süreli yayın hayatını sürdüremeyip 1874'de kapanır. *İntibâh* gazetesi de uzun süreli yayın yapamadan kapanan gazetelerdendir⁷³. 1893'e gelindiğinde sadece Türk gazeteleri olarak *Aydın* ve *Hizmet* gazeteleri yayın hayatını sürdürür. Ünlü edebiyatçılarımızdan Halit Ziya Uşaklıgil de *Hizmet* gazetesinde yazılar kaleme almıştır. Ayrıca gazetenin üçte bir hissesine de sahiptir⁷⁴. 1895'de yayın hayatına başlayan *Ahenk* gazetesi uzun bir süre yayına devam etmiştir⁷⁵.

İzmir'de kurucuları çoğunlukla Avrupalı tüccarlar olan, sosyal kulüpler açılmıştır. Bu kulüplerden bazılarına “Casin” veya “Cazzino” denir. Bu mekânlar Avrupalı tüccarların uğradıkları, ticaretin konuşulduğu, bilardo ve kâğıt oyunlarının

⁶⁸ B. Şenocak, “age.”, s. 104.

⁶⁹ Orhan Koloğlu, “Türkçe Dışı Basın”, *TCTA*, c. 1, İstanbul 1985, s. 95.

⁷⁰ Enis Batur, *Üç İzmir*, s. 198.

⁷¹ O. Koloğlu, “Türkçe Dışı Basın”, *TCTA*, c. 1, 1985, s. 97.

⁷² Erkan Serçe, *İzmir'de Kitapçılık 1839-1928*, İzmir 1996, s. 13.

⁷³ Enis Batur, *Üç İzmir*, s. 297.

⁷⁴ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İstanbul 1969, s. 178.

⁷⁵ M. Gürsoy, “age.”, s. 217.

oynandığı Avrupai mekânlardır. 1811’de Jean-Marie Tancoigne bu mekânları şu şekilde anlatır;

“Bütün ulusların tüccarları, “Casin” adını verdikleri bir toplantı yerine sahiptirler. Düşük bir abonman ücreti ödeyerek, orada günün her saatinde ısınabilmekte, kitaplar, broşürler, gazeteler, bilardo ve her türlü içecek bulunabilmektedir. Orada dans edilir ve bütün banka ve ticaret işleri görüşülür. Karnaval zamanı aboneler, kadınlara, “Frenk Sokağı’nın en iyi toplulukların bir araya geldiği eğlenceler ve balolar vermek için masrafları paylaşırlar. O topluluğa üye olmayan konsoloslar, aileleriyle birlikte getirilir ve bir üye tarafından getirilen yabancılar ve gezginler oraya davet edilirlerdi”⁷⁶.

Bu sosyal kulüplerde Avrupa basını da sıklıkla takip edilir. Bu durum yerel basın üzerinde de etkili olur. Ayrıca Charles Louis de Montesquieu (1689-1755), Johann Wolfgang Von Goethe (1749-1832) ve Fyodor Dostoyevski (1821-1881)’nin kitapları da tercüme edilerek okutulur. Böylelikle Avrupa kültürünün İzmir’e taşınması yoğun bir şekilde devam eder⁷⁷.

1870’lerde İzmir’de kitapçılık ve kütüphanelerle ilgili dönemin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun İzmir konsolosu olan De Scherzer’in verdiği bilgilere göre, şehirde on kadar kitapçı bulunur. Bunlardan beşinin Rumca, ikisinin Ermenice, ikisinin Fransızca, birinin de Almanca kitaplar bulundurduğunu söyler. Ayrıca her caminin değerli el yazmaları içeren bir bölümünün olduğunu, zamanla bunların bakımsızlıktan çürüdüğü için İstanbul’a aktarıldığını söyler⁷⁸.

1893 yılında, hükümet konağının karşısında, Kışla-ı Hümayun (Sarıkişla) gelirinden olan bir dükkân kiralanır. Bir grup Osmanlı genci burayı kütüphane yapmak ister. Bu kütüphanenin adı ise Kütüphane-i Osmanî olur. Kütüphane birçok kitap ile donatılır. İstanbul’dan değerli el yazmaları getirilir. Fakat idarî ve malî sorunlar nedeniyle kütüphane kısa bir süre sonra kapanır⁷⁹.

Bu yıllarda İzmir’de kültür hayatının en önemli simalarından olup, aynı zamanda Türk kitapçılığının gelişmesine katkılar sağlayan Ahmet Sabri Efendi’nin katkılarından bahsetmek gerekir. Ahmet Sabri, Kastamonu’dan İzmir’e göç etmiştir. Kemeraltı’nda kitap satımı için bir dükkân açmıştır. Kitap satımının yanında kitap yazmaya da başlar.

⁷⁶ O. Yaranga, “age.”, s. 37.

⁷⁷ M. C. Smyanelis, “age.”, 165.

⁷⁸ R. Beyru, “age.”, s. 291.

⁷⁹ R. Beyru, “age.”, s. 292.

İlk yazdığı kitap Şule-i Efkâr'dır. Bu kitabı Hulasatü'l İhlas izler. Başta İstanbul ve diğer şehirlerdeki yayınlanan gazete, kitap ve mecmualar işlettiği kitap dükkânında bulunur. O'nun kültür hayatına katkıları *Hizmet Gazetesi* tarafından da övgüyle desteklenir⁸⁰. Kemeraltı'nda dükkân açan diğer bir kitapçı da Ahmet Talat Efendi'dir. *Hizmet Gazetesi*'nin 17 Mayıs 1894 tarihli yayınında kendisiyle ilgili şu ifade dikkat çekicidir;

“ İsmail Hakkı Bey'in Osmanlı Meşahir-i Üdebası adlı eseri Kâğıtçılar İçinde Şirket-i Sahafîye-i Osmaniye Şubesi Ahmet Talat Efendi'de satılmaktadır”⁸¹.

Bilimsel, kültürel ve sanatsal faaliyetlerin sürdürülmesi için bu tarihlerde İzmir'de bilim ve sanat alanında kurulacak olan bir akademi ile ilgili olarak, *Le Spectateur Oriental* gazetesinde, 14 Nisan 1826 günü çıkan bir haberde şöyle denmektedir;

“İzmir'de Fransız konsolosu M. David tarafından kentte bir akademi açılmasıyla ilgili olarak daha önce ortaya atılan düşünce, politik bazı olaylar nedeniyle bugüne kadar gerçekleştirilememiştir. Akademinin açılışı nihayet bu ayın onunda (Nisan 1826) Fransız konsolosunun başkanlığında konsolosluk salonlarında yapıldı. Açılış kentin seçkin bir grubunun önünde gerçekleştirilmişti. M. David oturumu bir konuşmayla açtı. Dr. Ferrand bunun ardından İzmir'le ilgili istatistik bazı bilgileri içeren bir seri konuşmanın ilkinini yaptı. M. Jules Escalon'un bir piyesi şiir olarak okunmasından sonra M. Vigoureux, matematiğin antik çağlardaki kökeni ev kullanılma biçimi üzerinde konuştu. Toplantı, M David'in yirmi yılı aşkın bir süre içinde boş zamanlarında bestelemiş olduğu epik bir şiirin ilk kısmını okumasıyla sona erdi. Akademinin başkanlığına Fransız konsolosu M. David başkan yardımcılığına eski Atina Konsolosu olup halen İzmir'de oturmakta olan M. Fauvel, sekreterliğe de bir Fransız taciri olan M. Blaque seçildiler”⁸².

İzmir'de yüksek tabakadan Levanten ve Rum ailelerin müzik eğitimine önem verdiklerine ve çocuklarına gitar ve piyano eğitimi aldıkları bilinir. XIX. yüzyıl sonlarına doğru İzmir ticaret rehberlerinde çeşitli mesleklere mensup kişilerin isim ve adresleri arasında bazı sanat dallarında çalışanlar da yer alır. Bu rehberlere kayıtlı 13 heykeltıraş, 4 ressam, 14 müzik öğretmeni yer alır. Yine bu yıllarda şehirde 4 dans öğretmeni bulunurken, okullarda bando ve mızıkacı takımlarının olduğu görülür⁸³.

⁸⁰ E.Serçe, “age.”, s. 41

⁸¹ E. Serçe, “age.”, s. 45.

⁸² R. Beyru, “age.”, s. 286.

⁸³ R. Beyru, “age.”, s. 289.

İzmir’de ilk tiyatro 1840’lı yıllardan itibaren kurulmaya başlar. İlk tiyatro binası Euterpe Tiyatro’sudur. Bu tiyatroyu Cammarano, Eksristera, Nea Skene, Theatron Simirnes izler⁸⁴. Bu tiyatrolarda Jean-Baptiste Poquelin (Molière), (1622-1673), William Shakespeare (1564-1616), Carlo Goldoni (1707-1793), Friedrich Schiller (1759-1805), Victor Hugo (1802-1885), Alexandre Dumas (1802-1870) ve Eugene Sue (1804-1857)’nin oyunları gösterilir. Her bir etnik grup kendi tiyatro oyunlarını sergiler. Ermeniler, İstanbul’dan tiyatro ekipleri getirir. Rumlar Yunanistan’dan Atinalı aktörleri davet eder. Türk tiyatroları ise Jön Türkler’in etkin olduğu dönemde ortaya çıkar. Fuat Bey, Rıfat Bey, Reşat Bey ve Sırrı Bey’in imzaladığı bu oyunlar vatansever temalı oyunlardır. Osmanlı-İtalya Savaşı, Tripoli Zaferi, Edirne Savunması gibi oyunlar İzmir’de sıklıkla sergilenen oyunlardır⁸⁵.

XIX. yüzyılda İzmir’de yaşayan ve çoğunluğu gayrimüslim olan birçok sanatçı vardır. Ticaret yıllıklarında isimlerine rastlanan sanatçılar ile ilgili verilen mesleki bilgiler, İzmir’deki sanat ortamına ışık tutmaktadır. 1820’de İzmir’de doğan Ermeni asıllı Bağos Tatikyan (1820-?) taş baskı üzerine çalışan bir ressamdır. Ticaret yıllıklarında “Gravür Ustaları” başlığında ismine rastlanan sanatçının bir de albümü bulunmaktadır⁸⁶. 1890’larda etkin bir şekilde İzmir’de adından söz ettiren diğer bir ressam da Ovide Curtovich (1835-?)’dir. Viyana Güzel Sanatlar Akademisinde Ressam Eduard Ritter von Engerth (1818– 1897)’den ders alan ve Royal Academy of Arts’ın açtığı sergiye katılan Curtovich “Dinlenme Anı-Sabah”, “Bornova Ovası”, “Nymphia Yolu’nda” ve “Öğlen” adlı resimlerle sergiye katılır. 1837’de İzmir’de doğan John Obur (1837-1905) portre üzerine çalışır. Sanatçıya ait çok sayıda portre çalışması Smithsonian National Portrait Gallery’de sergilenir⁸⁷. Christian de Marinitsch (1868-1954) ise Paris’te düzenlenen sergilere çalışmalarını gönderir. Sanat yaşamını Paris’te sürdüren sanatçıların resimlerine İzmir’deki galerilerde rastlanmaktadır⁸⁸.

Paris Bibliothèque Nationale de France’da bir kopyası bulunan İzmir ve Anadolu Tüccarları Yıllığı, İzmir’deki sanatçılar hakkında birçok konuda önemli bilgilerin yer aldığı bir kaynaktır. 1893-1896 yılları arasındaki yıllıkarda adı geçen

⁸⁴ Fikret Ersoy, *Geçmişten Günümüze Levantenler*, İzmir 2011, s. 120.

⁸⁵ M. C. Smyanelis, “age.”, 165.

⁸⁶ Semra Daşçı, “19. Yüzyıl’da İzmir’de Dünyaya Gelen Bazı Gayrimüslim Sanatçılar ve Sanatsal Etkinlikleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Sanat Tarihi Dergisi*, XX/2, İzmir 2011, s. 29.

⁸⁷ S. Daşçı, “agm.”, İzmir 2011, s. 33.

⁸⁸ S. Daşçı, “agm.”, İzmir 2011, s. 36.

sanatçı grupları hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır⁸⁹. Ticaret yıllıklarında heykeltıraşlar hakkında da bilgiler vardır. Ahşap, mermer, bronz gibi malzemeler kullanan heykeltıraşlar yoğun olarak Galazio Sokağı ve Fasulye Sokağı'ndaki atölyelerinde üretimlerini gerçekleştirirler. Bu heykeltıraşlardan en ünlüsü Jacop Righos'tur. Sanatçı Fransa'da 1889'da düzenlenen Exposition Universelle'ye katılır⁹⁰.

1.4. XIX. Yüzyıl'da İzmir'in Genel Görünümü

XIX. yüzyılda İzmir'de hemen hemen bütün mimari yapı türlerinde, Batı etkisi görülmektedir. Bu etki, sadece dini mimari örneklerinde değil, Tanzimat sonrası ortaya çıkan yeni bina türlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ikinci büyük şehir olması sebebiyle, başkentten sonra en çok önem verilen yerlerden biri olmuştur.

İzmir XV. yüzyıla kadar surlarla çevrili bir şehirdir. XV. yüzyılda şehir surlarının yıktırılması sonucunda yaşam alanları genişlemeye başlar. XIX. yüzyıla kadar İzmir'in, liman ve kale çevresinde konumlanan bir yerleşim anlayışına sahip olduğu görülmektedir⁹¹.

Kent planlaması için görevlendirilen Luigi Storari (1821-1894) İzmir'in kent planının (Resim 7) yapılmasında ve kadastro çalışmalarında bulunur⁹². Bu çalışmalar nihayetinde yangından zarar gören bölgeler yeniden düzenlenir. Sıkışık ve ahşap malzemenin yoğun olarak kullanıldığı binalardan oluşan şehir yapısı, Tanzimat sonrası çıkarılan Ebniye Nizamnâmeleri ile geniş sokaklı ve kâgir binalardan oluşan bir düzen göstermeye başlar. Bu dönemdeki şehircilik faaliyetlerinde, sistemli bir kent oluşturmaya yönelik hamleler yapıldığı görülmektedir.

İzmir'in fiziksel yapısı, Tanzimat öncesi çıkmaz sokaklar çevresinde konumlanan bir şehir görünümü gösterirken, Tanzimat sonrası ortaya konulan kent planları sonucunda ızgara planlı bir yerleşime dönüşür. Yeni düzenlemeler sonucunda,

⁸⁹ Semra Daşçı, "1893-1896 İzmir Ticaret Yıllıklarında Adı Geçen Sanatçılar ve Sanatla İlgili Meslekler Üzerine Bir Değerlendirme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1/3, Karabük 2012, s. 17-52.

⁹⁰ S. Daşçı, "agm.", Karabük 2012, s. 33.

⁹¹ Ceylan İrem Gencer, "19. Yüzyılda Kentsel Dönüşüm Dinamikleri: İzmir ve Selanik (1840-1910)", *Mimarlık*, 394, Ankara 2017, s. 51.

⁹² H. T. Kerimoğlu, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Reformları ve İzmir", *İKA Tarih*, c. I, 2013, s. 112.

birbirini dik kesen sokaklar, eşit boyutlarda paftalar içerisindeki bina dizileri ile düzenli bir görünüm ortaya çıkar⁹³. Osmanlı Devleti'nin İzmir'i planlı bir yaşam alanına dönüştürme çabası, kente verdiği önemin bir göstergesidir.

İzmir şehrinin fiziksel görünümüne etki eden en önemli değişiklikler, Konak çevresinde gerçekleşir. XIX. yüzyılda devletin idari binalarının, bu alan etrafında toplandığı görülmektedir. II. Mahmut devrinde İzmir'de inşa edilen Sarıkışla (1827-29), (Resim 8-9-10) Konak meydanındaki binaların en önemlilerinden birisidir. İnşâ edilen bir diğer bina ise Hükümet Konağı'dır (Resim 11). İzmir'in ünlü âyanı Katipoğlu Mehmet Ağa'nın ikamet ettiği bu konak, Mehmet Ağa'nın tasfiye edilip mallarının müsadere edilmesi ile şehre atanan valiye tahsis edilir. Bina 1863 yılında yıkılıp 1872'de yeniden yapılmıştır. Kışla ve Hükümet Konağı'nın inşa edilmesi ile şehrin idari merkezi belirlenmiş olur. Bu bölüme daha sonra İzmir İdadisi ve Saat Kulesi'nin eklenmesi ile yapı çeşitliliği artar⁹⁴. Guruba-i Müslim'in hastanesinin açılması ile şehrin genel görünümü daha da değişmiştir (Resim 12). Böylece şehrin güney kıyısı askerî ve idarî binaların yerleştiği merkezi otoritenin sağlandığı bölümü oluşturmuştur.

Şehrin kuzey kıyısına doğru da, ticarî işlevi olan binalar yerleştirilir. Şehrin ekonomik yönüne etki etmesinin yanında şehrin fiziksel yapısını da değiştiren gelişmelerden birisi de demiryolu ve rıhtım inşaatları olur⁹⁵. Bu girişimler yabancı müteşebbislere verilen imtiyazlar sonucu gerçekleşmiştir. Rıhtım inşaatı öncesinde Şarkışla'dan Alsancak'a kadar olan sahil kıyı şeridinde, Fransız Konsoloslugu ve Levantenlerin yaptırdığı binalar bulunmaktadır (Resim 13-14)⁹⁶. Rıhtım inşaatının gerçekleştirilmesi, gümrük depolarının ve pasaport binalarının yapılması ile şehrin kuzey kıyısı şekillendirilmiştir. Bu gelişmelerin yanı sıra Gümrük depoları ve tren garları arasına kurulan tramvay hatları ile rıhtım bölgesi, demiryollarına bağlanmıştır. Böylelikle ticaret mekânları, daha aktif olarak kullanılır hale gelmiştir.

⁹³ Cana Bilsel, 19.Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'de Büyük Ölçekli Kentsel Projeler ve Kent Mekanının Başkalaşımı, *Ege Mimarlık*, 36, İzmir 2000, s. 34.

⁹⁴ Fikret Yılmaz, *Tarihsel Süreç İçerisinde İzmir Konak Meydanı*, İzmir 2003, s. 10-16.

⁹⁵ Bu konunun detaylı anlatımı için bkz. Gülçin Uzuntepe, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın- Kasaba 1856-1897*, (Basılmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2000.

⁹⁶ Bu yapıları gösteren sahil planı Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde Çınar Atay tarafından bulunmuştur. Bu plan içerisinde denize doldurulan alanların da mülkiyetleri görülmektedir. Bkz. Çınar Atay, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir Planları*, İzmir 1998.

Demiryolu inşâatı girişimleri esnasında, 1856 da yapımına başlanan Alsancak ve Basmane garlarının tamamlanması ile şehrin ulaşım ve ticaret hacmi artar⁹⁷. Ticaret hacminin artması ile endüstri mimarisi de gelişir. Fabrikalar ve atölyelerin sayısında artış gözlenir.

İzmir'e kordon boyu konumlandırılmış olan otel, tiyatro, sinema ve konsolosluk binaları, şehirdeki Avrupa etkilerini gösteren yapı türleridir. Osmanlı Devleti'nin tesis ettiği kamu binaları ve yabancı müteşebbislerin açmış oldukları işletmeler, şehrin kozmopolit yönünü ve kültür ortamını geliştirmiştir.

---

⁹⁷İnci Kuyulu, "İzmir", *TDVİA*, İstanbul 2001, c. 23, s. 521.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MİMARİSİ'NDE BATILILAŞMA DÖNEMİ

2.1. Tanzimat Dönemine Kadar Batılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarisi

Genel anlamda Batılılaşma, Batı'nın gelişmişlik düzeyine ulaşmak adına yürütülen siyasal, sosyal, kültürel faaliyetlerdir⁹⁸. Batılılaşma ve yenileşme birbirinden ayrı anlamları ifade eder. Osmanlı Devleti yükselme ve duraklama devrinde (1453–1700) dahi kendi kurumlarına yenilikler getirmiştir. XVII. Yüzyıl'da devletin aksaklıklarını ve gerilemenin nedenlerini tespit etmek adına, Koçi Bey'in hazırladığı risalede sorunlar tespit edilmekle birlikte yapılacak ıslahatlarda Batı'dan herhangi bir etkilenme görülmemektedir. Çözüm ise yine Osmanlı Devleti'nin kendi dinamikleri içerisinde aranmıştır. Bu dönemde devlet kendini güçlü görüp, Batı'ya müracaat etme yoluna gitmez. 1699 Karlofça Antlaşması ile birlikte ilk kez toprak kaybeden Osmanlı Devleti, Avrupa üzerindeki üstünlüğünü kaybedip duraklama dönemine girer. Batı ise XVIII. yüzyılda bilim ve teknoloji alanında yaptığı hamleler ile güçlenmeye başlar. Giderek gelişen Batı'yı anlama gereği bu dönemde ortaya çıkar⁹⁹. Osmanlı Devleti'nin Batı'ya açılma aşaması XVIII. yüzyılda gerçekleşir. Lale Devri olarak adlandırılan (1718-1730) dönemde, Batı kültür ve müesseselerine büyük bir ilgi başlar¹⁰⁰.

Osmanlı mimarisi ve sanatında Batılılaşma olgusunu Lale Devri ile başlatmak doğru olur. Birçok mimarlık tarihçisi de bu konuda birleşirler¹⁰¹. Batı'ya gösterilen ilgi kuşkusuz Osmanlı sanatını da etkiler. Batılılaşmanın ilk başladığı dönem, III. Ahmet (1703-1730)'in saltanat yıllarına tekabül eder. Bu dönemde klasik Osmanlı mimarisinin geleneksel şekil özellikleri devam eder. Fakat süslemede Batı motifleri bu dönemde yoğun olarak görülmeye başlar¹⁰². III. Ahmet, Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'yi 1720 yılında Paris'e elçi olarak gönderir. Elçinin Paris'te gördüğü sarayları, bahçeleri, kasırları anlatan yazıları, İstanbul'da büyük merak ve ilgi uyandırır. Saray mimarları bu sayede Avrupa'dan planlar getirtilip mimari ve dekorasyon anlamında Batı'ya benzer yapılar inşâ etmeye başlamıştır. Bu bağlamda Kâğıthane'de Sâdâbat düzenlemesiyle

⁹⁸ M. Şükri Hanioglu, "Batılılaşma", *TDVİA*, İstanbul 1992, c. 5, s. 148.

⁹⁹ Mustafa Cezar, *Osmanlı Başkenti İstanbul*, İstanbul 2002, s. 213.

¹⁰⁰ M. Ş. Hanioglu, "Batılılaşma", *TDVİA*, 1992, c. 5, s. 149.

¹⁰¹ Afife Batur, "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarlığı", *TCTA*, İstanbul 1985, c. 4, s. 1039.

¹⁰² Semavi Eyice, "Batılılaşma", *TDVİA*, İstanbul 1992, c. 5, s. 171; Oktay Aslanapa, *Türk ve İslam Sanatı*, İstanbul 1973, s. 108.

Haliç ve Boğaziçi kıyılarında yalı, köşk ve konaklar inşa edilir¹⁰³. Lale Devri'nde cami mimarisinin geleneksel kalıplara bağlı kalarak devam ettiğini söyleyebiliriz. Büyük çaplı eserlerde ağırlığı çok fazla hissedilmeyen Barok etkileri özellikle çeşme, sebil, meydan çeşmesi, türbe gibi küçük çaplı eserlerde daha belirgin hissedildiği söylenebilir¹⁰⁴. Bu dönem dini mimarisine Barok etkili yapılar olarak Nuruosmaniye Camii (1755) örnek verilebilir. 1748'de yapımına başlanıp 1755 yılında Sultan III. Osman devrinde tamamlanan Nuruosmaniye Camisi, klasik Osmanlı camilerinden ayrılıp, Batılı anlamda değişiklikler göstermektedir. Mimarlık tarihçilerimizden Doğan Kuban bu yapının XVIII. yüzyıl camileri arasında Barok etkilerin en fazla görüldüğü yapı olduğunu söylemektedir¹⁰⁵. Anıtsal giriş merdivenleri, çokgen mihrap, kıvrılan kornişler, dilimli kemerleriyle Fransa'daki XIV. Louis Dönemi üslûbunun etkilerine işaret eder. Nuruosmaniye Camisi'nin avlu düzenindeki oval görünüm Osmanlı mimarisinde ilk defa görülen bir durumdur¹⁰⁶. Barok üslubun en önemli özelliklerinden biri olan dinamizm Nuruosmaniye'nin iç mekânında değil dış cephesinde kendini belli eder. Pilastr ile oluşturulan cepheleri, büyük kemerlerindeki kornişleri, iç ve dış bükey kıvrımlarla oluşturulan hareketlilik Barok bir görüntü oluşturur. Caminin detaylarına inildiğinde klasik Osmanlı mimarlığından farklı uygulamalar görülür. Sivri kemer yerine yuvarlak kemerler, kapı nişindeki mukarnas dolgu yerine istiridye kabuğu şeklindeki oluşumlar, Barok ve Rokoko etkileridir. Nuruosmaniye'den bir yıl sonra 1756'da Aydın'da inşa edilen Cihanoğlu Camii Türk Barok üslubunun yoğun olarak sergilendiği bir yapıdır. Tromplarda ve mihraplarda kullanılan kartuşlar, alçı süslemeler, renkli kalem işleri Barok tarzında oluşturulan motiflerdir. Batılılaşma etkilerinin, aynı yıllarda hem başkentte hem de Anadolu'da yansımalarını görmek mümkündür. 1778'de Sultan I. Abdülhamid (1774-1789) tarafından yaptırılan Beylerbeyi Cami'sinde Barok etkiler görülmeye devam eder. Son cemaat yerinin solunda ve sağında kesme taşla inşa edilen minarelerin soğan şekli ve şerefe altındaki oluşumlar mimariye yansıyan Batı etkileridir.

Barok üslubun yanı sıra özellikle bezemede Rokoko etkilerini görmek mümkündür. III. Ahmet'in Topkapı Sarayı'nda yaptırdığı bölümlerde yer alan sepetler,

¹⁰³ Nurhan Atasoy, "Barok", *TDVİA*, İstanbul 1992, c. 5, s. 82; Aytül Papila, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma Döneminde Resim Sanatının Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Kimliğinin Resimsel Anlatımı, *Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1, Ankara 2008, s. 120.

¹⁰⁴ M. Cezar, "age.", İstanbul 2000, s. 263.

¹⁰⁵ Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1954, s. 27.

¹⁰⁶ Kasım İnce, "Osmanlı Sanatının 1789-1839 Dönemine Bir Bakış", *Türkler*, Ankara 2002, c. 15, s. 310.

meyve dolu çanaklar, çiçekli vazolar, Rokoko etkili ele alınmıştır. III. Ahmet Çeşmesi'nde akant yaprakları, altın yıldızlı parmaklıkları, çiçekli vazoları ile geleneksel süsleme motiflerine yabancı olup, Batı etkili süslemelerdir¹⁰⁷.

XVIII. yüzyılda hem İstanbul'da hem de Anadolu'da ki mimari incelendiğinde birkaç özel örnek dışında Barok karakter gösteren yapılara rastlanmaz. Barok, klasik mekân anlayışın sınırlarını aşan, sonsuzluk hissi uyandıran bir mekân anlayışı oluşturur. Mekân anlayışında Barok mimariye ulaşılsa da yapılarda kullanılan bezeme programlarında Avrupa tesirli motifler sıklıkla kullanılır¹⁰⁸.

Batılılaşma hareketleri açısından III. Selim (1789-1807) önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde yapılan ıslahatlar daha öncekilere göre oldukça kapsamlıdır. Nizam-ı Cedid, Mühendishane-i Bahri Hümayun ve Berri-i Hümayun'un kurulması, Batı'ya daimi elçiliklerin açılması gibi birçok yenilik bu dönemde ortaya çıkar¹⁰⁹. Batı etkisi hiç kuşkusuz bu dönemde artarak kendini gösterir.

III. Selim Dönemi'nde yapılan reformlar sonucunda yeni bina türleri de ortaya çıkar. Yapılan ıslahatlar gereksinimleri de beraberinde getirir. Nizam-ı Cedid askeri için kışlaların inşâ edilmesi bu gereksinim sonucunda ortaya çıkan yapı formlarıdır¹¹⁰. Önemli kışla binaları Humbarahane Kışlası (1792), Üsküdar Selimiye Kışlası(1800-1803)¹¹¹, Kayseri Nizam-ı Cedid Kışlası (1806) inşâ edilen yapılardır.

II. Mahmut'un saltanat yılları içerisinde birçok yenilikler gerçekleşir. III. Selim'in başlattığı geniş çaplı yenilikler bu dönemde artarak devam eder. Askerî, idarî, eğitim, sağlık ve diğer alanlarda birçok kurum köklü değişiklikler geçirir. Batı'da

¹⁰⁷ Günsel Renda, "Osmanlı Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat", *Türkler*, Ankara 2002, c. 15, s. 266.

¹⁰⁸ D. Kuban, "age.", İstanbul 1954, s. 36.

¹⁰⁹ G. Renda, "Osmanlı Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat", *Türkler*, 2002, c. 15, s. 438; A. Batur, "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarlığı", *TCTA*, İstanbul 1985, c. 4, s. 1045.

¹¹⁰ A. Batur, "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarlığı", *TCTA*, 1985, c. 4 s. 1045; K. İnce, "Osmanlı Sanatının 1789-1839 Dönemine Bir Bakış", *Türkler*, 2002, c. 15, s. 506.

¹¹¹ III. Selim tarafından Üsküdar'da Kavak Sarayı'nın arkasına yaptırılan kışla binasıdır. Nizam-ı Cedid kapsamında Anadolu'dan toplanan askerler burada eğitilir. 1807'de Kabakçı Mustafa isyanı ile yapı yanarak zarar görür. II. Mahmut döneminde tekrar inşâ edilerek Sekban-ı Cedid askerleri için tahsis edilir. Kasım 1808'de Yeniçeriler tarafından çıkarılan isyan sonucunda bina tamamen yok olur. Yeniçerilerin 1826'da tasfiye edilmesiyle yeniden kışla binası yapma adına hazırlıklara başlanır. 1829'da büyük bir törenle bina açılır. 1849'da çıkan yangında binanın bir bölümü yanar. Yangın sonucu binanın hasar gören bölümleri kâgir malzemeyle onarılır. Bkz; M. Gözde Ramazanoğlu, "Selimiye Kışlası", *TDVİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 436-437.

uygulanmaya başlanıp, kısa bir süre sonra da Osmanlı mimarisini etkileyen Ampir üslubu bu dönemde uygulanmaya başlanır.

Ampir üslubun en güzel örneği 1826'da inşa edilen Nusretiye Camii'dir. Bu yapı Barok, Rokoko ve Ampir üslûbun bir arada görülebildiği örnek olarak öne çıkmaktadır. Fatih'teki Nakşidil Sultan Türbesi (1818) ise Ampir üslubun uygulandığı bir eserdir. İstanbul'da bu dönem inşa edilen pek çok sebilde de bu üslubun etkilerini görmek mümkündür. Tophane Nusretiye Camisi'nin sebili bu duruma örnek olarak verilebilir¹¹².

Bu dönem mimarisinde görülen Eklektizm anlayışı, 19. yüzyıl Osmanlı yapılarında sıklıkla uygulanmıştır. Eklektizmin kelime manası "Seçmecilik" anlamına gelmektedir. 19. yüzyılın ilk yıllarında eklektik anlayışla eserler ortaya konulur. Nusretiye Camii, Dolmabahçe Camii (1853) ve Çırağan Sarayı (1864) eklektik anlayışın etkin olduğu yapılardandır¹¹³.

2.2. Tanzimat Sonrası Osmanlı Mimarisi

Tanzimat Fermanı, Mustafa Reşit Paşa (1800-1858) tarafından, II. Mahmut devrinde hazırlanır. II. Mahmut'un ölmesinden sonra başa geçen Sultan Abdülmecid (1839-1861) zamanında, Gülhane Hatt-ı Hümayun adıyla, 3 Kasım 1839'da elçiler, devlet görevlileri ve halkın önünde ilân edilir¹¹⁴. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte birçok alanda reformlar yapılır. Bu reformlar mimari ve sanat ortamını da etkilemiştir.

Dönemin mimari ortamını iyi anlayabilmek için, Tanzimat öncesi bazı reformlara da değinmek gereklidir. II. Mahmut devrinde mimarlık teşkilatında büyük değişiklikler yaşanır. Şehreminliği ve Mimarbaşılık memuriyetlerinin görevlerinin birbirine karıştığı gerekçesiyle bu iki memuriyetin birleştirilmesine karar verilir. Bab-ı Âli'de oluşturulan bir meclis ile bu iki memuriyetin Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü adı altında birleştirilir. Müdürlüğün başına da fen, mimari ve hendese ilminde marifetli

¹¹² Gevher Acar, *Tanzimat Dönemi Fikir ve Düşünce Hayatının Mimari Alana Yansıması*, (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 94.

¹¹³ Öner Gülsen, "Eklektisizm". *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, s. 506.

¹¹⁴ Bülent Tanör, *Anayasal Gelişmeler Toplu Bakış, TCTA*, İstanbul 1985, c. 1, s. 15.

olması sebebiyle Abdülhalim Efendi¹¹⁵ getirilir¹¹⁶. Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü'nün kurulması ile birlikte Osmanlı mimarlığı işleyiş olarak büyük değişiklikler gösterir.

Osmanlı'da mimari, diğer kurumlarda olduğu gibi teşkilatlanmış bir yapıya sahiptir. Resmi yapıların inşâ ve onarım faaliyetlerinden sorumlu olan kurumun ismi Hâssa Mimarlar Ocağı'dır. Kurumun ilk defa ne zaman kurulduğu ile ilgili kesin bilgilere sahip değiliz. Devletin kurulduğu süreçten itibaren yapım onarım işleri devam eder. Osmanlı'nın erken dönem mimarisinde özellikle İznik ve Bursa gibi şehirlerde sistematik bir örgütlenmeye dâhil olmayan, gezici bir mimar grubunun aktif olduğu söylenebilir. Devletin büyümeye başlaması, yeni topraklar fethetmesi ile mimari faaliyetler de artmaya devam eder. Fatih Sultan Mehmet'in (1451-1481) İstanbul'u fethetmesinden sonra hızlı bir şehirleşme faaliyeti görülür. Özellikle İstanbul'da görülen imar hareketlerinin bir sistematığe bağlanması, Hassa Mimarlar Ocağı gibi bir mimarlık kurumunun oluşturulmasını beraberinde getirmiştir¹¹⁷.

Batılılaşma döneminin önemli bir evresi olan Tanzimat Dönemi'nde birçok alanda yeni kurumlar oluşturularak önemli değişikliklere gidilmiştir. Mimari alanında ortaya çıkan ihtiyaçlara göre yeni bina türleri ortaya çıkar. Klasik dönemde birçok yapıyı bünyesinde barındıran anıtsal külliyeler, XVIII. yüzyıldan itibaren azalmaya başlamıştır. Son dönem Osmanlı mimarisinde askeri kışlalar külliyelerin yerini almıştır. Külliyelerin odak noktasında yer alan camiler artık yerini kışlalara, kasırlara ve saraylara bırakmıştır. Dönem içerisindeki görev alan Osmanlı yönetici sınıfının estetik görüşü de bu dönem mimarisini şekillendiren diğer bir unsurdur¹¹⁸.

Kışla, karakol, askeri hastane gibi askeri binalar, yabancı elçilik binaları, okullar, fabrikalar, depo binaları, postane ve banka binaları üstlendikleri fonksiyon bakımından Osmanlı toplumunun aşına olduğu bina türleri değildir. Bunun sonucunda Osmanlı

¹¹⁵ Hassa Mimarlar Ocağı'nın son baş mimarıdır. Bu Ocakta 1824-1831 yılları arasında görev yapar. Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün kurulmasından sonra bu kurumun müdürlüğüne getirilir. II. Mahmut'a yazdığı bir raporda, mimarlık mesleğinin gerilemesinden ve bu gerilemenin nasıl giderileceği yönünde fikirlerini belirtir. Mimarlık eğitimi verebilecek okulların açılması gerektiğini raporunda belirtir. Ayrıca Mühendishane-i Berri-i Hümayunun müfredatına resim dersi koyulması içinde girişimlerde bulunur. Bkz. Zeki Sönmez, "Abdülhalim Efendi Seyid", *TDVİA*, İstanbul 1988, c. 1, s. 212.

¹¹⁶ Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Ankara 1964, s. 178.

¹¹⁷ Selçuk Mülayim, "Mimari", *TDVİA*, İstanbul 2005, c. 30, s. 94.

¹¹⁸ Nurcan Yazıcı, *Osmanlılarda Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 115.

Devleti yeni bina türlerini inşâ edecek mimar kadrosunu Avrupa'dan karşılamaya başlamıştır. Osmanlı toplumu içerisinde yer alan azınlıklar, Tanzimat ile birlikte ortaya çıkan yenilikleri benimsemekte daha hızlı hareket ederler. Yenilikleri benimsemekte, dil ve kültür bakımından Batı'ya yakın olmaları ile Avrupa'da eğitim görme olanaklarına sahip olmaları etkili olur. Mimarlık eğitimi alan gayrimüslim mimarlar, Osmanlı mimarisinde etkin rol alır¹¹⁹. Ermeni kökenli Balyan Ailesi, bu dönem mimarisinde, önemli bir yere sahiptir. 1856 yılında inşâ edilen Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı Garabet Balyan (1800-1866)'dır. Garabet Balyan ayrıca saray ile aynı zamanda inşâ edilen Dolmabahçe Camii'nin tasarımını da yapar. Çırağan Sarayı (1871)'ni da aynı aileden Sarkis Balyan (1835-1899) tasarlar¹²⁰.

Ayrıca yurtdışından yabancı mimarlar da gelerek çalışmalarına devam ederler. Sultan Abdülmecid döneminde İstanbul'a gelen Gaspere Trajona Fossati (1809-1893) bunlardan biridir. İstanbul'da Neo-Klasik üslûp ile Rus Elçilik binasını yapan mimar beğeni kazanır. Kardeşi Guissepe Fossati (1822-1891)'yi yanına alıp resmî ve özel binalar inşâ eder. Bâb-ı Âli binasında bir salon tezyinatı yapan mimar ayrıca bir askerî hastane, postane ve dârü'l-fünûn binası inşâ eder. Sultan Abdülmecid tarafından verilen izinle Ayasofya Kilisesi'nde onarımlar yapmıştır¹²¹.

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde Mimar Vasilaki, Mimar Yanko, Mimar Ohannes, Amasyan Efendi, Dikran Kalfa gibi gayrimüslim mimarların yanı sıra August Jachmund, Alexandre Vallauray, Raimondo D'Aronco, Guilio Mongeri, Philippe Bello, M. René Dukas, Otto Ritter ve Helmuth Cuno gibi yabancı mimarlar da faaliyetlerine devam ederler. Bu mimarlar belirli kurallara ait olmadan, birçok üslubun bir arada kullanıldığı eklektik bir anlayış içinde eserlerini vermişlerdir¹²².

XIX. yüzyıl başlarında Avrupa'da sık görülen Neo-Klasik¹²³ tarz, yansımalarını Osmanlı mimarisinde de bulur. Özellikle kışla ve okul mimarisinde görülen Neo-Klasik

¹¹⁹ G. Acar, "agt.", s. 100-101.

¹²⁰ Zeynep Çelik, *19. Yüzyıl'da Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, İstanbul 1998, s. 104.

¹²¹ Serim Denel, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri*, Ankara 1982, s. 38-39.

¹²² Neşe Yıldırım, II. Abdülhamid Dönemi Mimarlığı, *Türkler*, Ankara 2002, c. 15, s. 370.

¹²³ Neo-Klasizm olarak bilinen, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İtalya da başlayıp diğer Avrupa ülkelerinde gelişen üslûptur. Kaynağını Yunan ve Roma örneklerinden alır. Bkz. Zeynep İnankur, "Yeni Klasiklik", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1997, s. 1933.

uygulamalar Sultan II. Abdülhamid döneminde aynı şekilde devam eder. Bu dönem müze ve okul binaları bu üslûp etkisi altındadır.

1880-1910 arasında Avrupa’da önce grafik tasarım ve kitap resmi olarak ortaya çıkan daha sonra mimari ve mobilya alanında yaygınlaşan Art Nouveau¹²⁴ daha çok konut mimarisinde karşımıza çıkmaktadır¹²⁵. Botter Apartmanı (1890) bu üslubun sivil mimaride uygulanışına örnek verilebilir. Art Nouveau özellikle İstanbul’da yaygın olarak görülmektedir. II. Abdülhamid döneminde İstanbul’a gelen D’Aronco tarafından yapılan Şeyh Zafiri Türbesi (1887) bu üslubun görüldüğü başka bir yapıdır¹²⁶.

---

¹²⁴ Zeynep Rona, “Art Nouveau”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul 1997, s. 141.

¹²⁵ N. Yıldırım, II. Abdülhamid Dönemi Mimarlığı, *Türkler*, 2002, c. 15, s. 601.

¹²⁶ Afife Batur, “İstanbul Artnouveau’su”, *TCTA*, c. 4, s. 1087.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZMİR'DE TANZİMAT'TAN İL. MEŞRUTİYET'E KAMU BİNALARI (1839-1908)

3.1. İzmir Saat Kulesi

İzmir Saat Kulesi, 282 parsel, 1 ada, 39 Pafta'da kayıtlıdır. İzmir Saat Kulesi, günümüzde, Konak Meydanı olarak adlandırılan bölgede yer alır. Yapının inşâ edildiği dönemde etrafında Sarıkışla, Hükümet Konağı ve depolar bulunuyordu. Batı yönünde bulunan meydan denize açılmaktadır. Saat kulesi çevresi idari binalar ile çevrelenen meydanın ortasında yer almaktadır.

3.1.1. Tarihçe

Osmanlı'da saat kulesinin kökeni XVI. yüzyılın sonlarına dayanır. İlk saat kulesi Üsküp'te yapılır (1577). 1660-1661 yılında Üsküp'e gelen Evliya Çelebi, şehirdeki saat kulesinden bahseder¹²⁷. Saat kulesi yapma geleneği XVIII ve XIX. yüzyıllarda giderek yaygınlaşır. II. Abdülhamit Han'ın tahta çıkışının 25. yılında (1901) valilere saat kulelerinin yapımı ile ilgili gönderdiği fermanlar sonucu, Osmanlı coğrafyasında saat kulesi yapımına hız verilir. Bu gelişmeler sonucu inşâ edilen saat kulelerinden biri de İzmir Saat Kulesi'dir¹²⁸.

İzmir Saat Kulesi 1901 yılında II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yılı sebebiyle İzmir Valisi ve eski sadrazamlardan olan Kıbrıslı Kamil Paşa, oğlu Said Paşa ve Belediye Reisi Eşref Paşa'dan oluşan bir inşâat komisyonu aracılığıyla yaptırılmıştır. Saat Kulesi'nin Topkapı Sarayı'nda bir maketi bulunmaktadır. Bu maketle ilgili;

“Mabey-i Hümayün-ı Mülükhane Başkitabet-i Aliyyesine; Farü's-selatin-i Azam velinimet-i bi-ımtihan padişahımız Efendimiz Hazretlerinin cülüs-ı meyamen ve me'nus-ı hilafetpenahilerinin yirmi beşinci sene-i devriyesini müzekker olmak üzere İzmir şehrinde inşâ olunmakta olan şadırvanlı saat kulesinin gümüşten imal ettirilen altın ile müzeyyen modeli mezkûr kulenin inşâat komisyonu azasından Daire-i Belediye Reisi Eşref Paşa ve Mahdum-ı kosteri yaverin-ı hazret-i şehriyariden Said bendelerine tevdian irsa kılınmağla, zikr olunan modelin hak-i pay-i hümayun-ı mülükaneye arz ve

¹²⁷ Seyit Ali Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 2010, c. 5/2, s. 767.

¹²⁸ Hakkı Acun, *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, Ankara 2011, s. 7; Abdullah Şevki Duymaz, *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2003, s. 162.

*takdimi babında, irade, hazret-i men lehü'l-emrindir. 10 Mart sene (1317) yazılmıştır*¹²⁹.

Yapının mimarı Raymond Charles Péré'dir¹³⁰. Péré, İzmirli bir Levanten ailenin oğludur. Yurt dışında eğitim almış bir mimar olup aynı zamanda İzmir'de St. Polycarpe Kilisesi ve Kordon'daki eski Alman Konsoloslugu Köşkü'nde çalışır. Yapım kitabesi olmayan saat kulesinin mimarının Raymond Charles Péré olduğu dönemin etkin gazetelerinden Ahenk gazetesinde dile getirilir. 31 Ocak 1901 tarihinde gazete aynı zamanda inşaatın düzenli bir şekilde yürütülmesi ve bitirilmesi için mimarla ilgili haberler yapar¹³¹.

Raymond Charles Péré saat kulesinin çevresinin bahçe düzenlemesini yapar. Bahçe için bir proje düzenlenir. Projenin yürütülmesi için Vilayet Nafia Başmühendisi Baranofski Efendi ve Mimar Raymond Charles Péré görevlendirilir¹³².

3.1.2. Mimari Özellikleri

İzmir'de Konak Meydanı'nda yer alan Saat Kulesi haç biçiminde oluşturulmuş bir platform üzerinde yükselir (Plan 5), (Şekil 1-2), (Resim 15-16-17), 25 metre yüksekliğinde olan yapının kaidesi sekizgendir. Yapının dört cephesinde, üzeri kubbelerle örtülmüş, baldaken tarzında oluşumların altlarında dikdörtgen havuzlar yer almaktadır. Havuzların üç tarafına yalıklar yerleştirilmiştir (Resim 18). Bu havuzlara lülelerden sular akmaktadır. Yapının dört cephesinde yer alan kubbeli alanlar, dört sütun üzerinde taşınır. Baldakeni üç yöndeki at nalı kemerler, üst örtüye taşımaktadır. Saat kulesinin kaidesinde yer alan havuz ve kurnalarda mermer malzeme kullanılmıştır. Diğer bölümler ise düzgün kesme taş malzeme ile inşâ edilmiştir.

Yapının dört cephesine açılan kapılar, at nalı kemerli giriş açıklığına sahiptir. Yapının tüm cephelerindeki kapılarda da aynı düzenleme görülmektedir. Alt kattaki cephe uygulamaları silmeli bir saçak ve onun üzerinde yer alan ajurlu bir palmet şeridiyle son bulur (Resim 19).

¹²⁹ Hakkı Acun, *Anadolu Saat Kuleleri*, Ankara 1994, s. 24

¹³⁰ S. Raymond'un aynı zamanda İzmir'deki Alman Konsolosluk binasını da inşâ eden mimardır. Bkz. Ç. Atay, "age.", İzmir 1978, s. 133.

¹³¹ Cenk Berkant, *İzmirli Bir Mimar; Raymond Pera*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005, s. 38.

¹³² C. Berkant, "agt.", s. 38.

Yapının ikinci katındaki düzenlemeler, birinci kata göre daha dar bir alan içinde oluşturulmuştur. Cephenin ikinci katında, üç dilimli kemer formuna sahip, dört kemer açıklığı ile oluşturulan bölümler, tüm yönlerde aynı düzenlenmiştir. Bu bölümler köşede birbirine bitişik üç sütun, orta da ise birbirinden ayrı üç sütun tarafından taşınmaktadır. Kemer formları bu alanda at nalı şeklinde olup dilimli bir şekilde yapılmıştır (Resim 20). Köşelerde kalan alanlar ise iki kemer açıklığı ile geçilmiştir. İkinci kattaki sütun başlıkları Kuzey Afrika mimarisinde görülen moresk sütun başlıklarını andırır. Birinci katta olduğu gibi yapının ikinci katı da silme ve ajurlu palmet dizisi ile sonlanmaktadır (Resim 21).

Galeri üzerinde köşeleri pahlanmış kare prizma gövde yükselir. Gövdenin yüzeyi, baklava motifleri (Resim 22) ile bezenmiştir. Bu yüzeylerin içinde ise yıldız motifleri yer almaktadır. Geniş tutulan cephelerde sütunceler ile taşınan dilimli kemerli küçük bir süs balkonu oluşturulmuştur. Baklava dilimlerinin üstünde kabartma ayyıldız motifi yer almaktadır (Resim 23). Süs balkonlarından sadece güneybatı cephede yer alan bölüm gerçek bir açıklık şeklinde oluşturulurken, diğer cephelerdeki balkonlar yüzey süslemesi şeklinde olup açıklık değildir (Resim 24).

İzmir Saat Kulesi'nin inşâ edildiği dönemde, yapının doğu ve güney cephesinde Osmanlı arması, kuzey ve batı cephesine ise II. Abdülhamit'in tuğrası bulunuyordu. 15 Haziran 1927 senesinde çıkarılan kanunla, tuğra ve armalar kaldırılmış, yerlerine Ayyıldız kabartmaları yapılmıştır¹³³.

Yapının gövde bölümünden üst bölüme üç sıra şeklinde düzenlenen mukarnaslar ile geçiş yapılır. Kulenin dört bir yanına 75 cm. çapında saatler yerleştirilmiştir. Bu saatler Alman İmparatoru II. Wilhelm tarafından hediye edilmiştir. Kulenin en son katı ise on iki adet sütun üzerinde taşınan metal bir kubbe ile sonlanır¹³⁴ (Resim 25).

3.1.3. Süsleme Özellikleri

Saat kulesinin dört cephesine yerleştirilen sebillerin kemer köşeliklerinde bitkisel kıvrımlı dallar ve rumîlerden oluşan bezemeler göze çarpmaktadır. Sebillerin arasında, dört cephede açılmış, demir şebekeli, at nalı kemerli, dört açıklık bulunmaktadır. Bu açıklıkların kemer köşeleri ise süsleme açısından yoğun tutulmuştur.

¹³³ Necmi Ülker, "İzmir Saat Kulesi", *Lale*, 7, İstanbul 1990, s. 13.

¹³⁴ H. Acun, "age.", s. 26.

At nalı kemerin sağında ve solunda daire içinde ay ve yıldız motifi bulunmaktadır. Yüzeyle ise bitkisel bezemelerle süslenmiştir. Bu kompozisyon her iki köşede dikdörtgen pano içerisine alınmış, geometrik ve bitkisel bezemeler ile sonlanmaktadır (Resim 26-27-28).

Saat kulesinin ikinci katında, dilimli at nalı şeklinde düzenlenen kemerlerin köşelerinde bitkisel arabeskler göze çarpmaktadır. Kulenin gövdesinde baklava motifleri şeklinde düzenlenen yüzey içerisinde yıldız motifleri yer almaktadır. Gövde bölümünde yer alan süs balkonlarında bitkisel arabesk süslemeler bulunmaktadır (Resim 29).

3.2. İzmir Eski Belediye Binası

İzmir Eski Belediye Binası¹³⁵ Konak Mahallesi, 900. Sokak No:16 Konak/İzmir adresinde yer almaktadır, Hisarönü mevkiinde, Fevzi Paşa Bulvarı ile Kızlarağası Hanı arasında bulunmaktadır.

3.2.1. Tarihçe

1424 yılında Osmanlı döneminde yapılan Ok Kalesi, XIX. yüzyılda yıkılmış yerine yeni binalar yapılmıştır. Bu binalardan biri de XIX. yüzyılın ortalarında inşa edilen Belediye binasıdır. İzmir’de kentsel dönüşüm 1850’lerden itibaren büyük bir ivme kazanır. İnşâ edilen demiryolları ve rıhtım ile birlikte kent içindeki hareketlilik artar. Kentsel gelişim beraberinde alt yapı sorunlarını getirmesi sebebiyle belediye örgütlenmesinin gerekliliğini ortaya koyar. İzmir’de belediye oluşturma fikri bu yıllarda ortaya çıkar¹³⁶.

İzmir’de belediye çalışmalarına 25 Kasım 1867’den itibaren başlanılır. 31 Aralık 1867’de Ruzname-i Ceride-i Havadis adlı gazetede bu gelişme şu şekilde haber yapılmaktadır;

¹³⁵ İzmir Eski Belediye Binası günümüzde T.B.M.M Egemenlik Evi olarak hizmet vermektedir.

¹³⁶ Mustafa Özdemir, “1. Meşrutiyet Döneminde İzmir (1876-1908)”, *İKA Tarih*, c. I, İzmir 2013, s. 183.

“Belediye dairesinin kurulmasının gözle görülür faydaları olduğunun herkesçe kabul edilmiş olmasından dolayı İzmir’de de böyle bir dairenin kurulmasına dair padişahın izin verdiğini haber aldık”¹³⁷.

Kaynaklardan belirlenebildiğine göre şehrin ilk belediye başkanı ise 1875’te Yenişehirizade Ahmet Efendi’dir¹³⁸.

Milli mücadele döneminde, binayı, İzmir Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti kullanır. Uzun yıllar belediye binası olarak varlığını devam ettirir. 1970’den sonra, belediye, günümüzde hizmetini sürdürdüğü Konak’taki binaya taşınır. Yapı 1991 yılında T.B.M.M Milli Saraylar Teşkilatı’na devredilir. 1997 yılından 2005 yılına kadar kültür ve sanat merkezi olarak hizmet veren yapı, 2005’de İzmir Belediyesi’ne bırakılır¹³⁹.

3.2.2. Mimari Özellikleri

İzmir Eski Belediye Binası üç katlı olup son katı günümüze yakın bir tarihte¹⁴⁰ inşâ edilmiştir (Plan 6-7). Kuzey tarafta, giriş kapısı geniş bir kemerle içeriye açılır. Giriş ekseninin simetriğinde, güney cepheye açılan diğer kapı bulunmaktadır. Bir aks olarak düzenlenen hol çevresinde yedi oda yer almaktadır. Odalar basık kemerli kapılarla orta hole açılmaktadır (Resim 30-31-32).

Yapı kesme taş malzemeden inşâ edilmiştir. Kuzey ve güney cepheye açılan kapılarda, pencere kanatlarında, merdivende, birinci kattaki tavanda ahşap malzeme kullanılmıştır. Kabul salonu olarak düzenlenen bölümün tavanı ise alçı malzemedendir.

Ana giriş kapısında olduğu gibi basık kemerle merdivenlere açılan kapıdan birinci kata çıkılır (Resim 33). Birinci katta kabul salonu bulunmaktadır (Resim 34). Salonun doğu ve batı yönlerinde kuzey-güney yönlü sıralanmış 12 oda yer almaktadır. Yapının ikinci katında birinci kattaki simetrik düzen devam etmektedir.

Yapının kuzey ve güney cephesinde pencereler yatay silmeli dikdörtgen söveler içerisine yerleştirilmiştir. Pencerelerin üzerinde basık kemerler yer almaktadır. Yalın

¹³⁷ İnci Uzun, Kamu İdari Yapıları Mimarisi, *İKA Mimarlık*, İzmir 2013, c. 1, s. 349.

¹³⁸ <https://www.izmir.bel.tr/Baskanlarimiz/118/tr> (04.04.2017).

¹³⁹ İ. Uzun, *İKA Mimarlık*, 2013, c. 1, s. 350.

¹⁴⁰ Yapıyı incelerken görevliler tarafından edinilen bilgilere göre; yapının üçüncü katı, binanın ilk inşâ edildiği zaman değil daha sonra eklenmiştir. Bu bölümün ne zaman yapıldığı ile ilgili kesin bir tarih elde edilememiş olup, üslup özellikleri bakımından çalışmanın tarihsel zaman aralığına girmemektedir. Söz konusu bölümün, günümüze yakın bir tarihte inşâ edildiği kuvvetle muhtemeldir.

çizgilerin hâkim olduğu yapı Neo-Klasik özellikler gösterir. Yapının mimarının kim olduğu bilgisine ulaşamamıştır.

3.2.3. Süsleme Özellikleri

Yapının giriş kapısı üzerinde yer alan kemerin kilit taşına, akant yaprağı motifi bezenmiştir. Kemerin her iki tarafında birbirine simetrik düzenlenmiş ayyıldız motifi yer alır. Bu motife, zemin kattan birinci kata çıkılan merdivenlere açılan, kapının kemer kilit taşında rastlanılır. Zemin katın batısına açılan çift kanatlı kapıda, kare panolar içerisine yerleştirilen, içinden çiçek ve dallarının çıktığı vazo motifleri görülmektedir (Resim 35-36).

Süsleme açısından yapının en önemli bölümü birinci katta yer alan kabul mekânıdır. Bu bölümde tavan yoğun süslemeler ile bezenmiştir. Tavan göbeği dikdörtgen alanın ortasında bulunmaktadır. Köşelerinde ince hatlarla düzenlenen bitkisel bezemeler bulunmaktadır. Bu alanı ikinci bir dikdörtgen çerçeve içine almaktadır. Buradaki bezemeler de köşelerde bulunup, kalın hatlardan oluşan bitkisel bezemelerdir. Kalın hatlı süslemeler, tavanın dört bir tarafında bulunan, dikdörtgenlerin içerisinde de kullanılmıştır. Bu dikdörtgenlerden oluşan tavanın dört bir köşesine ise kare panolar yerleştirilip içleri geometrik bezemelerle geçilmiştir. Bitkisel bezemelerde karşılaşılan “S” ve “C” kıvrımları, Barok üslubun özellikleridir (Resim 37).

3.3. İzmir Ticaret Borsası

İzmir Ticaret Borsası Binası¹⁴¹, Akdeniz Mahallesi, 1334. Sokak No: 2, Konak/İzmir adresinde bulunmaktadır. Yapı, Cumhuriyet Bulvarı, 1344 Sokak ve Atatürk Bulvarı'nın kesişim noktasında yer alır.

3.3.1. Tarihçe

İzmir Ticaret Borsası Binasının mimarı ve inşâ tarihini belirten bir kitabesi bulunmaktadır. İzmir Ticaret Borsası, binanın yetersiz gelmesi sebebiyle 1892 yılında mevcut binaya taşınır. Yapı, Yunan işgaline (1918-1922) kadar borsa binası olarak

¹⁴¹ İzmir Ticaret Borsası günümüzde İzmir İl Kültür Turizm Müdürlüğü binası olarak hizmet vermektedir.

hizmet verir. Yunan işgali sonrası Yunan Milli Bankası olarak kullanılır. 1922’de, kent Yunan işgalinden kurtulduktan sonra 1996 yılına kadar İzmir Merkez Postanesi olarak hizmet verir. Restorasyon sonrası yapı, İzmir İl Kültür Turizm Müdürlüğü binası olarak kullanılmaya başlanmıştır¹⁴².

3.3.2. Mimari Özellikleri

İzmir Ticaret Borsası binası iki katlı olarak inşa edilmiştir. (Plan 8-9). Yapının girişi kuzey cepheye açılmıştır. Yapının zemin katına giriş sağlayan kapısı kuzey cephenin tam ortasında yer alır (Resim 38-39).

Giriş açıklığının doğu ve batısında simetrik olarak sıralanmış zemin ve birinci katta, dörder adet pencere yer almaktadır. Zemin katın kuzey cephesindeki pencereler birbiri ile aynı düzenlemeye sahiptir. Giriş kapısının doğu ve batısında kalan üç pencere açıklığı aynı tasarlanmıştır (Resim 40).

Pencerelerin üzerlerinde yer alan silmeler ikişer kemer ile birbirine bağlanmaktadır. İçeride kalan kemer şeklindeki silmenin taç kısmı akantus yaprağı olarak düzenlenmiştir. Kuzey cephede yatay bir düzlem üzerinde sıralanan pencerelerin en doğu ve en batıda yer alan pencere düzenlemesi diğerlerinden farklıdır. Bu pencere açıklıkları üzerindeki silmeler yay şeklinde düzenlenmiştir. Yay şeklinde tasarlanan silmeler pencereye dikey bloklar halinde bağlanmıştır. Bu silmeler içerisine akantus yaprakları yerleştirilmiştir (Resim 41).

Kuzey cephenin en doğuda ve en batıda yer alan zemin kat pencerelerinin silmeleri farklı düzenlenmiştir (Resim 42). Diğer pencerelerin silmeleri ise yuvarlak madalyonlar içerisinde çiçek motifleri şeklinde düzenlenmiştir.

Yapının batı cephesinde, zemin kat ve birinci katta beşer adet olmak üzere toplam on pencere açıklığı bulunmaktadır. Üst kat pencereleri ile zemin kat pencereleri birbirine simetrik olarak düzenlense de eşit büyüklükte değildir. Zemin katta ortada yer alan pencereler diğerlerine göre büyük yapılmıştır. Diğer cephelerde olduğu gibi kenarlarda yer alan pencereler ile merkezde yer alan pencerelerin silmeleri farklı düzenlenmiştir. Giriş cephesinde görülen çiçek motifli kabartmaların yer aldığı silmeler

¹⁴² İ. Uzun, *İKA Mimarlık*, 2013, c. 1, s. 351.

burada da görülür. Diğer cephelerden farklı olarak bu bölümde balkon yer almaktadır (Resim 43-44).

Doğu cephesinde zeminde altı, birinci katta beş adet pencere açıklığı bulunur. Birinci kattaki silmeler, kuzey ve batı cephelerde merkezde yer alan pencerelerde görülen silmelerin aynısıdır. Çatı başlangıcında oluşan yükselti ise burada bir kulenin olabileceği izlenimini vermektedir (Resim 45).

Yapının zemin katı kompozit başlıklı dokuz adet demir kolonla taşınmaktadır. Giriş holünün etrafında farklı işlevlere sahip odalar yer alır. Bu odalar memur odaları şeklinde düzenlenmiştir. Odaların bölümleniş şekline bakıldığında, binanın ticaret borsası olarak kullanıldığı dönemde, görev yapan yetkililerin kullandığı odalar olduğu düşünülmektedir. Ayrıca yapının banka olarak kullanıldığı dönemlerden kalan para kasası, girişteki odada yer almaktadır. Girişin tam karşısında ahşap bir merdivenle birinci kata çıkılır. Birinci katta geniş orta holün çevresine yerleştirilmiş çalışma odaları bulunmaktadır.

Yapı, kâgir düzenleme ile çelik taşıyıcılarla desteklenerek inşâ edilmiştir. Merdiven ve birinci kata girişi sağlayan kapı ahşaptır. Zemin katın tavanı ile kuzey, güney ve doğu cephede yer alan silmelerde, alçı malzeme kullanıldığı görülmektedir.

3.3.3. Süsleme Özellikleri

Kuzey ve batı cephede yer alan pencere alınlıklarının üzerinde istiridye, volüt ve bitkisel motiflerden oluşan süslemeler yer alır. Yine kuzey ve batı cephenin birinci katında yer alan pencerelerin arasında dikey olarak düzenlenen bantlarda kare panolar yer almaktadır. Bu panoların içerisinde çiçek motifleri bulunmaktadır. Binanın çatı seviyesinde alçı bezemeli bir friz yapıyı doğu, batı ve kuzey cepheden dolanmaktadır (Resim 46-47).

Yapıya genel olarak Art-Nouveau tarzında süslemeler hâkimdir. Zemin katta tavanda Art-Nouveau süslemeler bulunmaktadır. Birinci katın tavanında alçı süslemeler ile kuzey ve batı cephelere açılan pencerelerde kullanılan demir dövme parmaklıklar bu üslubun örneklerini oluşturmaktadır (Resim 48-49).

Kuzey ve batı cephe pencerelerinin köşeliklerinde, kuzey cepheye açılan girişin üst bölümünde yer alan demir korkuluklar ve batı cephesinde yer alan balkon düzenlemesinde Art-Nouveau süslemeler bulunmaktadır.

Cephede kitle hareketlerinin yanı sıra doluluk boşluk düzeni oluşturan silmeler, pilastrlar ve diğer bezeme elamanlarının kompozisyonu, dönemin estetik anlayışını ortaya koymaktadır.

3.4. İzmir Gümrük Depoları

İzmir Gümrük Depoları, günümüzde, Konak Pier Alışveriş Merkezi olarak kullanılmaktadır. Mevcut adresi; İzmir Konak İlçesi, Mucibur Rahman Caddesi No: 21'dir. Yapının doğusunda Cumhuriyet Bulvarı ve Atatürk Bulvarı bulunmaktadır. Batı, güney ve kuzey yönden deniz ile çevrelenmiştir.

3.4.1. Tarihçe

İzmir'de ticaret, XVI. yüzyıldan itibaren gelişme gösterir. İzmir XVIII. yüzyılda Batı'nın tekstil sanayisine ham madde ihraç eder. XIX. yüzyılda ise besin maddelerinin dışarıya satılmasının yanında asıl önemli ihraç ürünü pamuk olur. Geniş art bölgesinden gelen tarım ürünleri İzmir limanına taşınıp ihraç edilir. Bu dönemde demiryolu inşâ edilmesi ile tarım ürünlerinin İzmir'e gelişi hızlanır. Bu durum kuşkusuz ticareti büyük oranda geliştirmiştir. İzmir Gümrük Depoları, İzmir rıhtım inşâatı kapsamında alınan imtiyazlar sonucu gerçekleştirilen bir yapıdır.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde, İzmir'de eski rıhtımın yetersiz kalması sonucu Basmancak Garı'nın denize bağlandığı bölümde denize doğru dolgu yapılır. Doldurulan bölümlere gümrük malları depolamak için yapılar inşâ edilir. Dolgu alanı zaman içerisinde gümrük binaları ve yeni depolama alanları ile genişletilir. 1867 yılında gerçekleşen deprem sonucu liman kullanılamaz hale geldiğinden, yeni bir proje ortaya konulur. Gerçekleştirilecek olan projede denizde oluşturulan dolgu alanı Sarıkışla'dan başlayarak Alsancak Garı'na kadar devam edecektir. Toplamda 3800 metre uzunluğunda olan alanın, kuzey ve güney mendireği arasında kalan bölümün rıhtım

olarak inşâ edilmesi kararlaştırılır. Şu an Konak Pier Alışveriş Merkezi¹⁴³ olarak kullanılan gümrük depoları olarak ele aldığımız bölüm, projenin güney mendireğinde yer almaktadır.

1867 yılından 1950 yılları sonuna kadar Gümrük Binası olarak kullanılan Konak Pier, ünlü Fransız Mimar ve İnşaat Mühendisi olan Gustave Eiffel (1832-1923) tarafından 1890 yılında tasarlanmıştır. İzmir'in tarihi Konak Meydanı yakınında özel bir konuma sahip bu özgün yapı uzun süre Gümrük Binası (Resim 50-51-52)¹⁴⁴ olarak kullanıldıktan sonra 1960 yıllarında balık hali olarak kullanılmaya başlanmıştır. 2004 yılından itibaren alışveriş merkezi olarak hizmet vermektedir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında inşâ edilen rıhtım ile birlikte gümrük binası yapılması gündeme gelir. Rıhtım imtiyazını elinde bulunduran Dussaud Kardeşler ile yapılan anlaşmada, güney rıhtımın 900 metrekarelik alanında gümrük binası (Resim 53-54-55-56-57) ve depoların yapılacağı bildirilir¹⁴⁵.

Gümrük binasının kitabesinde H. 1296/ M. 1879 tarihi yazılıdır. Yapım için alınan imtiyazda gümrük binasının 1879 yılında bitirilmesi sözleşmede belirtilir. Rıhtım inşaatının geniş çaplı olmasından dolayı yapı ancak 1880 yılında tamamlanmıştır.

شاه-ی سکندر-سر آبدو هامید-ی یمم-هیمم

¹⁴³ Resmi kurumlardan alınan izinlere rağmen yapının şahsi mülkiyet içerisinde bulunmasından iç mekânda resim çekilmesi noktasında tarafıma izin verilmemiştir. Bu sebeple çalışmada yapının güney, doğu ve batı cephesinin dıştan fotoğrafları çekilmiştir. İzmir Rıhtımının güney mendireğinde bulunan Gümrük binası (Konak Pier) ve depoların olduğu bölümler üzerine gerçekleştirdiğim çalışmalar; araştırmalarım sonucunda elde ettiğim kitabelerin resimlerine, akademik yayınlar ve İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğünde yapmış olduğum arşiv çalışmaları sonucunda elde edilen verilere dayanmaktadır.

¹⁴⁴5 Mayıs 1925 yılına kadar Fransız şirketinin elinde bulunan gümrük binası İzmir Liman ve Körfez işletmelerine devredilir. 1934 yılında ise şirket devlet tarafından satın alınır. 10 Ağustos 1951 tarihinde Denizcilik Bankası Türk Anonim Şirketine devredilirken, 1954 yılına kadar Gümrük Binası olarak kullanılan bina, limanın Alsancak'taki yeni yerine gitmesiyle eski önemini kaybetmeye başlar. 1955 ile 1960 yılları arasında yapının güney kısmı balık hane olarak kullanılır. 1960 dan sonra yapıyı Türkiye Deniz İşletmeleri kullanmaya başlar. 1974 yılında da yapının Kuzey bölümü Deniz Kuvvetlerine verilir. 1996 yılına kadar yapının bir kısmını ESHOT ambar ve atölyeleri olarak, bir kısmını da Tansaş Araç Sevk Amirliği olarak kullanır. 1988 yılında T.D.İ. den kiralanmış antrepoların bir kısmı İZULAŞ tarafından garaj olarak kullanılır. 1990'lı yıllara gelindiğinde yapıda ki yıpranma çok artar ve viranelik olur. Yapıyı kurtarıcı ilk müdahale 1995 te gelir. 1995'te yapının rölöve çizimleri yapılır. Yapı tam olarak askeri bölgesi hariç 2004 yılında alışveriş merkezi olarak halka açılır. Bkz. www.ege.gtb.gov.tr (30 Kasım 2016).

¹⁴⁵ M. S. Kütükoğlu, "agm.", İstanbul 1979, s. 517.

امرى درسه باهر اولور بير بررده دريا رو-نوما
 وزنه كلمز هيمنى تاهمينه سيغماز كودرتي
 يشت ايزمير كومرو غوبور هان-ى باهس-ى موددا
 پاسيه نيهيرات هلي هلزيكس هدزوي آييد'اص
 صا'دييا يوزده سكيله يله تاريخين هيساپ
 طاره ايدلدى كومروغه رسم-ى بيهين اوزره بينا
 ۲۹۶

“*Şâh-ı İskender-eser Abdühamid-i yemm-himem*
Emri derse bahr olur bir berrde deryâ rû-nümâ
Vezne gelmez himmeti tahmine sığmaz kudreti
İşte İzmir Gümrüğü bürhân-ı bahs-i müddeâ
Sa'dîyâ yüzde sekizle eyle tarihin hisap
Tarih idildi gümrüğe resm-i bihîn üzre binâ”
 296¹⁴⁶.

Bu kitabede adı geçen Şair Sadi, İstanbul Kireçkapısı Gümrüğünde çalışan, 1839 doğumlu, Hacı Ali Efendi'dir. Şair Sadi, 1862 yılında Rüşumat Meclisi Kalemine girmiş olup bir müddet sonra görev aldığı yerde başkâtiplik yapar. Suriye Vilayeti Gümrük Müfettişliği görevinden sonra İstanbul'daki başkâtiplik görevine geri döner. 1902 yılında ise İstanbul'da vefat eder.

نزمير وسمانلى وه افرنچ غومروكلرى دايرلريله دمير (تيمور) اورتولر وه چشمه حاسان پاشا-زاده سا'آدتلو
 موهيددينحامدوللاه بيغندى هازرتلرى روسومات نازيرى ايكن اينشا ديلميشتير سنه ۱۳۰۴

“*İzmir Osmanlı ve Efrenc Gümrükleri daireleriyle demir (timür) örtüler ve çeşme Hasan Paşa-zâde sa'âdetlû Muhiddin Hamdullah Beyefendi hazretleri Rüşûmât Nazırı iken inşa edilmiştir sene 1304*¹⁴⁷.”

Kitabede adı geçen Muhiddin Hamdullah Bey'in Rüşûmât Nazırı olduğu ile ilgili bilgiye Aydın Vilayet Salnamesi'nde rastlanılır. 17 Mayıs 1884'de, (H. 22 Recep

¹⁴⁶ Aydoğan Demir, *İzmir Gümrük Kitabeleri*, İzmir 2000, s. 50.

¹⁴⁷ A. Demir, “age.”, s. 52.

1301¹⁴⁸) tarihinde İzmir'e 6000 kuruş maaşla nâzır olarak atandığı da aynı salnamede yer almaktadır¹⁴⁹ (Resim 58).

Aşağıda belirtilen kitabe ise gümrük deposuna inşâ edilen çeşmeye aittir. Çeşmenin kitabe metninde II. Abdülhamit Han'ın isminin silindiği görülmektedir. Sultan'ın isminin geçtiği bölümde sadece nûn harfi kalmıştır (Resim 59).

ینبو ی ادل او مرہامت
 شاہینشہ-ی دریآ- سمروہ
 آبدولہامید حان-ی کریم
 صولتان-ی سکندر - فوتوہ
 کیلدی بو دیکش چشمیی
 ظیب-ی نازار گآہ-ی وزوہ
 آبدست الوب ایچدیکچہ سو
 اربآب-ی توہید او فوتوہ
 ول شاہ ایچون کیلسون تآلپ
 ضرگآہ-ی حاک دان او مر-ی نوہ
 طاریہ-ی منکوتون دیدیم
 آب-ی تاروت باہش-ی روہ
 ۱۳۰۴

*“Yenbû'ı adl u merhamet
 Şahinşeh-i deryâ- semrûh
 Abdülhamid Han-ı kerîm
 Sultan-ı İskender- futûh
 Kuldı bu dilkeş çeşmeyi
 Zîb-i nazar-gâh-ı vuzuh
 Abdest alub içdikçe su*

¹⁴⁸ Tarih çevirme kılavuzu olarak, Türk Tarih Kurumunun, <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> sayfası kullanılmıştır.

¹⁴⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (H. 1307), s. 184-185.

Erbâb-ı tevhid ü fütûh

Ol şah için kılın talep

Dergâh-ı Hak'dan ömr-i Nûh

Tarih-i menkutun didim

Âb-ı taravet bahş-ı rûh

1303 /1886-1887¹⁵⁰.”

3.4.2. Mimari Özellikleri

İzmir Gümrük Depoları düz bir hat üzerinde doğu-batı yönünde sıralanan mekânlardan meydana gelmektedir (Resim 60-61-62). Bu mekânlar kendi içerisinde kademelenmiş bir halde sıralanmaktadır. Denize doldurulan kısmın ortasında bulunan bina, iki katlı olarak inşâ edilmiştir. Mermer payandalara oturan bir balkon bulunmuştur. Bu bölümün zemin katı ve tavanı volta döşemelidir. Çatı ise düz bir teras şeklinde oluşturulmuştur.

Yapının mimarının Alexandre Gustave Eiffel (1832-1923) veya onun ekolünden gelen bir mimar olacağı düşünülmekte olup bu konuda kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

40 metre genişliğinde 100 metre uzunluğunda denizin doldurulması sonucunda oluşan bu alan aynı zamanda bir dalga kıran özelliği de göstermektedir. Rıhtım imtiyazını alan Fransızlar, rıhtımın güney mendireğine halk arasında Fransız Gümrüğü olarak bilinen bu yapıyı inşâ etmişlerdir.

Yapının doğu cephesi birinci kordona bakmakta olup en gösterişli cephe olarak tasarlanmıştır. Cephede tamamen kesme taş malzeme kullanılmıştır. Gösterişli olan doğu cephesinde yer alan kapılar büyük tutulmuştur (Resim 63). Kapıların arasına dört adet pencere yerleştirilmiştir. Üç adet kapıdan ortada yer alanı, diğer iki kapıya göre daha dardır. Yapının bu bölümünün çatısı, teras şeklinde düzenlenmiştir. Çatı seviyesinde cephenin tam ortasına, cepheden taşıntı yapan daire şeklinde bir monogram yerleştirilmiştir. Cephe dairesel yontulmuş köşe taşları ile sınırlanarak, gösterişli bir cephe tasarımı oluşturulmuştur. Kapıların her iki tarafına yerleştirilen odalar, yapı inşâ edildiği dönemde gümrük memurları tarafından çalışma ofisi olarak kullanılır.

¹⁵⁰ A. Demir, “age.”, s. 54.

Dolgu alanın en uç bölümünde batıda yer alan binanın kesin tarihi bilinmemektedir. Doğu cephede 1880’de inşâ edilen ilk bina ile aynı ölçülere ve aynı yapım tekniğine sahiptir. Sonradan yapılan bu bölümün 1880 sonrası bir tarihe sahip olduğu düşünülmektedir. Yapı tek katlı olarak inşâ edilmiştir. Daha sonra yapıya volta döşemeli bir ara kat ilavesi yapılmıştır. Yığma tuğla duvarlar ile betonarme döşeme yapının ikinci katı, 1900’lü yılların başlarında inşâ edilmiştir. Bu bölümün çatısı ise ilk yapıldığında ahşap makas bir çatı ile örtülüdür. Günümüzde ise çelik strüktür üzerine Marsilya tipi kiremitler ile kapatılmıştır. Daha sonra, yapının güneyine merdiven inşâ edilerek üst katın bir bölümünün bağımsız kullanılması sağlanmıştır. Son dönemlerde bu binanın kılavuz kaptanları tarafından dinlenme ve çalışma mekânı olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Düz bir hat üzerinde doğu-batı yönünde sıralanan farklı kademelerdeki gümrük binasının aralarında kalan yerler ise yığma taş binalar ile doldurulmuştur. 1880 ile 1905 arasında yapıya ek antrepo binaları eklenmiştir. Binalar demirdöküm kolon üzerine çelik makasların yerleştirildiği, açıklığın üzerinin Marsilya tipi kiremit ile kapatıldığı bir sistem şeklinde inşâ edilir. Demir kolonların arası 10 metre, antrepo binalarının genişliği ise 10.5 metre ölçülerinde tutulmuştur¹⁵¹. Şu an salon olarak kullanılan bölüm, denizin doldurulması sonucu demir dökme strüktür ile inşâ edilmiştir.

Gümrük antrepolarının çizimleri ise dönemin ünlü mimarı Alexander Vallaury tarafından yapılmıştır. Mimar burada dökme demir strüktür uygulamıştır (Şekil 3-4). 1905-1913 yılları arasında deniz bir kez daha doldurularak gümrük binası güney yönden genişletilmiştir. Yeni inşâ edilen bölüm bir hol şeklinde ve dikdörtgen biçimde tasarlanmıştır. Daha önce inşâ edilen bir hat üzerindeki mekânlara bağlanan hol, içte dört sütunla dört bölüme ayrılmıştır¹⁵².

3.4.3. Süsleme Özellikleri

Bir dolgu üzerinde inşâ edilen gümrük binasının en gösterişli yeri, yapı grubu içerisinde ilk önce inşâ edilen bölümün, doğu cephe düzenlemesinde görülmektedir (Resim 64) . Kapı ve pencereler mermer sövelidir. Demir korkuluklu pencerelerin

¹⁵¹ <http://www.izmirdesanat.org/gumruk-binasi/> (30 Kasım 2016).

¹⁵² Ç. Atay, “age.”, İzmir 1998, s. 174.

kemer alınlıklarında bitkisel süslemeler görülmektedir. Bu bölümde köşelerde iç içe geçmiş daire motifi bulunmaktadır. Kemer kilit noktasına ise çiçek motifi yerleştirilmiştir. Kemer alınlığında ise bitkisel motifler görülmektedir (Resim 65).

Doğu cephede yer alan üç kapının üzerinde demir korkuluklar bulunmaktadır. Korkulukların üzerinde dikdörtgen panolar içerisine çiçek motifi yerleştirilmiştir. Ortadaki kapı diğer iki kapıya göre daha dar ve daha alçak tutulmuştur. Kapının kenarlarındaki mermer söveler, dikdörtgen şeklinde dilimlenmiş olup kapının üzerindeki kemer seviyesine kadar çıkmaktadır. Kapının üzerindeki kemer formu basık sepetkulpu şeklindedir. Kemer alınlığının köşelerinde iç içe geçen daire motifleri, üçgen şeklindeki motifler ve bitkisel kıvrımlardan oluşan motifler görülmektedir. Kemer kilit taşında ise bitkisel motifler yer almaktadır. Yapının 1880’de yapılan ilk bölümünün ana kapısı üzerinde kitabe bulunması gereken kısımda, şu anda, boş mermer bir levha bulunmaktadır. Burada yer alması gereken kitabenin yerinden çıkarılmış ya da kazınmış olduğu düşünülmektedir. Kemerin üst tarafında yer alan dikdörtgen alanın her iki tarafı da geometrik ve bitkisel kompozisyonlarla süslenmiştir (Resim 66). Diğer kapılar ise ortadaki kapıya göre daha geniş ve yüksek tutulmuştur. Bu kapılar birbiri ile aynı bezemeye sahiptir. Kapıların her iki tarafında yer alan söveler, dikdörtgen şeklinde dilimlenerek kapıyı çevrelemektedir. Kemer kilit noktasına ise ayyıldız motifi yerleştirilmiştir. Kemer alınlığında ise köşelerde ongenlerin içerisinde, iç içe geçen daire motifleri bulunmaktadır. Ortada ise büyük bir daire ve bitkisel kıvrımdan oluşan kompozisyon yer almaktadır (Resim 67).

Doğu cephede en dikkat çeken mimari eleman, arşitravı andıran çatı parapetidir. Bu bölümde, daha önce iç ve dış bükey hatlarla oluşan taç kısmı ile yuvarlak bir alan içerisine yerleştirilen gümrük amblemi bulunmaktadır. Günümüzde etrafı bitkisel motifle çerçevelenmiş rozet içinde Türkiye Cumhuriyeti Gümrük İşletmeleri’nin kısaltılmış monogramı yer almaktadır (Resim 68).

3.5. İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi

İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi¹⁵³ batıda Milli Kütüphane Caddesi, güneyde Halil Rıfat Paşa Caddesi ile çevrelenmektedir. Kuzey cephesi 452. Sokağa bakarken Doğu cephesi 440. Sokağa bakmaktadır. Mevcut adresi; İzmir Konak İlçesi, Sümer Mahallesi, 451. Sokak No: 2'dir.

3.5.1. Tarihçe

İzmir Gureba-i Müslimin¹⁵⁴ Hastanesi önceleri İngilizlere ait bir mezarlık alanı olan arazide inşâ edilmiştir. İngilizler ölümlerini kendi ülkelerine nakil etmeleri sebebiyle arazi konsolosluk tarafından Osmanlı Devleti'ne devredilmiştir. Mehmet Emin Muhlis Paşa'nın öncülüğünde arazi üzerinde hastane yapılması için girişimlere başlanmış, dönemin padişahı Sultan Abdülmecid'in (1839–1861) izni ile hastane inşâ edilmiştir¹⁵⁵. 1849 senesinde inşâatına başlanan yapı için 23 Mayıs 1849'da İzmir Valisi Osman Paşa ve Askerî Vali Mahmut Paşa olmak üzere şehrin yöneticileri ve ileri gelenlerinin katılımı ile bir tören düzenlenip kurbanlar kesilerek yapının temeli atılmıştır¹⁵⁶. İnşaat 1851 yılında tamamlanmıştır.

1853 yılında meydana gelen Kırım Savaşı'nın tesirleri, İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi'ni de etkiler. İngilizlerin İzmir Sarıkışla'ya gelmeleri ile kışla binasının bir bölümü İngilizlere askeri hastane olarak tahsis edilir. İzmir'e gelen İngiliz doktorlar da 1855 senesinde İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi'ni lojman olarak kullanmaya başlar. Kırım savaşı bitiminde bina, hastane olarak hizmet vermeye devam eder¹⁵⁷.

Salnamelerde İslam Gureba Hastanesi olarak anılan hastane, ismine bakılarak sadece Müslümanlara hizmet verdiği düşünülebilir. Oysa gerek hastaneye gelen

¹⁵³ İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi günümüzde Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Konak Ek Hizmet Binası olarak hizmet vermektedir.

¹⁵⁴ İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi yapım tarihi ile bazı kaynaklarda İzmir Valisi Kamil Paşa tarafından binanın inşâ edildiği, Rıhtım İdaresinin Mühendisi Mösyö Rök tarafından çizildiği ifadeleri geçmektedir. Oysaki salnamelere bakıldığında 1303, 1304, 1307, 1313 ve 1317 tarihli Aydın Vilayet Salnamelerinde yapının adı geçmektedir. Ayrıca Vali Emin Muhlis Paşa'nın isminin de geçmesi sebebiyle yapım tarihinin 1849 olduğu mantiken doğru olur. Kaynaklarda geçen 1892 yılı, yapıya ilave edilen ikinci ve üçüncü kanatların teşkil ettiği bölümün inşâ tarihidir.

¹⁵⁵ Didem Akyol Altun, Cumhuriyet Öncesi Dönemde İzmir Hastanelerinin Mekânsal Gelişimi, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 39/ 2, İzmir 2014, s. 428

¹⁵⁶ Rauf Beyru, *19. Yüzyıl'da İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam*, İzmir 1994, s. 68.

¹⁵⁷ R.Beyru, "age.", İzmir 1994, s. 69.

hastalar, gerekse hastanede görev yapan personel listelerine bakıldığında hastanenin tüm Osmanlı tebaasına hizmet verdiği anlaşılmaktadır¹⁵⁸.

1890 yılından itibaren İzmir nüfusunun artmasıyla birlikte hastaların barınması noktasında sıkıntılar ortaya çıkar. Bu tarihten itibaren hastane binasının genişletilmesi yönünde çalışmalara başlanır. Bu aşamada hastanenin yanında bulunan cephaneliğin bulunduğu alanın hastaneye dâhil edilmesi düşünülür. Cephaneliğin Kışla-ı Hümayun Talimhanesi'ne taşınması ile bu alan boşalır. Belediye'ye bırakılan bu alan için padişaha başvurulur. Padişahın onayı sonrası arazi 1892'de hastaneye dâhil edilir¹⁵⁹.

Genişletme çalışmaları devam ettiği esnada yapının yeniden yapılması fikri ortaya çıktıysa da esaslı bir genişletme fikri makul karşılanır. Dönemin Belediye Başkan'ı Eşref Paşa'nın öncülüğünde inşâat komisyonu oluşturulur. Gerekli mali destek ise İzmir Valisi Kazım Paşa'nın Sanayii Mektebi için düzenlediği piyangodan karşılanır. Halk da gerekli desteği yaparak kampanyaya destek verir.

1896 yılında yapının büyük bölümü tekrar inşâ edilir. Yeni binanın planını çizen Mimar Alfred Petago'dur (1830-1905). Büyük oranda genişletilen yeni bina ile hastanenin kapasitesi iki yüz yatak ve otuz koğuşa yükseltilir¹⁶⁰. İzmir Belediye Başkan'ı Eşref Paşa ve İzmir Valisi Kamil Paşa'nın (Resim 69) öncülüğünde yürütülen inşâat işleri dönemin önemli gazetelerinden Ahenk gazetesine de yansır. Ahenk gazetesi inşâat ve yürütülen kampanyalar hakkında haberler yapar¹⁶¹.

XX. yüzyılın başında hastanenin genişletilmesi, tıbbi cihazların getirilmesi ve birçok fonksiyonel odanın yapılması ile hastane binası İzmir'in en büyük hastanesi haline gelir (Resim 70).

1914 yılında yapının ismi "Memleket Hastanesi" olarak değişir. Yatak kapasitesi I. Dünya Savaşı sırasında seksene düşer, işgal yıllarında önce Amerikan Hastanesi olarak varlığını sürdüren yapı, kısa süre sonra da Rumlar tarafından işgal edilir.

¹⁵⁸ Bu konuya tezin değerlendirme kısmında yer verilmiştir.

¹⁵⁹ Başak Ocak, Özlem Yıldırım Kocabaş, *İzmir Gureba-i Müslim Hastanesi'nden İzmir Devlet Hastanesi'ne*, İzmir 2014, s. 110.

¹⁶⁰ D. A. Altun, "agm.", s. 428.

¹⁶¹ *Ahenk*, 21 Teşrin-i Evvel 1314 (R.) ; *Ahenk*, 22 Teşrin-i Evvel 1314 (R.).

1954'te, İl Özel İdare'den Sağlık Bakanlığı'na devrolan hastanenin adı "İzmir Devlet Hastanesi" olarak değişir. İzmir Devlet Hastanesi'nin, 1982 yılında Yeşilyurt'ta yapılan yeni binaya taşınmasıyla, Kadın Doğum Hastanesi olarak hizmet vermektedir. 1932'de yapılan iki katlı ek bina ise dış hastanesi olarak 1985 yılından beri varlığını sürdürmektedir.

3.5.2. Mimari Özellikleri

İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi iki katlı olarak inşâ edilmiştir (Plan 10-11-12), (Resim 71-72). Kuzey-güney yönde uzanan uzun bir koridor ve bu koridorun her iki tarafına yerleştirilmiş, her biri farklı uzunluklarda olan üçer kanattan oluşmaktadır.

Kanatları birbirine bağlayan ana koridorun kuzey ve güneyinde girişler yer almaktadır. Kuzey tarafta yapının ana girişi bulunmaktadır (Resim 73)¹⁶². Güneyde bulunan giriş ise tali bir giriştir. Yapının eğimli bir arazi üzerinde inşâ edilmesi ve alanın zamanla toprakla dolması sonucu bodrum kat toprak altında kalmıştır. Bodrum kat, birinci ve ikinci kanatlarda yarıya kadar, üçüncü kanatta ise tamamen toprak altında kalmıştır. Örtü sistemi ise kırma ve beşik çatı üzerine kiremit örtülüdür. İkinci ve üçüncü kanatlar kırma çatı iken, diğer bölümler beşik çatıdır. Duvarlarda taş ve tuğla malzeme beraber kullanılmıştır. Duvarlar kumlu harçtan sıva tabakasıyla kapatılmıştır. Duvarlar üç sıra tuğla malzemedен silmeli bir saçakla son bulmuştur. İkinci kat ayrımları da aynı şekilde yatay silmelerle belirlenmiştir.

Hastaneyi oluşturan üç kanatın boyları birbirinden farklıdır. En uzun kanat birinci kanat olup, yapının kuzeyinde yer almaktadır. İkinci kanat, birinci kanata göre daha kısa tutulmuş, güneyde yer alan üçüncü kanattan ise daha uzundur. Yapının ana koridorunun doğu ve batısında kalan kanatların arasına sonradan bölümler inşâ edilmiştir.

Hastanenin birinci kanadını oluşturan bölümde kuzey cephede yapının ana girişi yer almaktadır. Ana girişin önünde dışa taşkın olarak inşâ edilen bölümde iki yönden merdivenle ulaşılan sahanlık bulunmaktadır. Sahanlık bodrum kattaki hazırlık mekânı şeklinde düzenlenmiş bir holün üzerine oturmuştur. Üzerinde ise ikinci katta dışa

¹⁶² Rüçhan Bubur, İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi, *Gönül Öney'e Armağan*, İzmir 2002, s. 163.

taşkın olarak inşa edilen mekân bulunmaktadır. Bu mekân payeler üzerinde taşınmaktadır (Resim 74).

Yapının birinci katının kuzey ve güney yönden girişi aynı aks üzerindedir. Kuzey yöndeki ana giriş, üçlü bir açıklık şeklinde düzenlenmiştir. Ortadaki açıklık düz lento atkılı, yandakiler ise yuvarlak kemerlidir. Buradan taç kapı şeklinde düzenlenen ikinci bir giriş bulunmaktadır. Bu kapıdan kuzey-güney yönlü uzanan ana koridora geçilmektedir. Yapının giriş bölümünde kemer üzerinde yer alan kitabesinden anlaşıldığına göre üç kanattan oluşan yapının en eski kanadı güneyde yer almaktadır. 1891 yılında ise diğer kanatlar inşa edilmiştir. Kapıdaki yuvarlak kemer üzerinde 12 satırdan oluşan inşa kitabesi bulunmaktadır¹⁶³

.....شهینشاه.....

صومو-ی کودرتی هر مر-ی بی'ل- هایرا مو'ین اولدو

.....

کمال-ی هیممتی دیل-هه-ی الیه رهین اولدو

کورونسون ازواکیتده یزمیرین اسار-ی اومرانی

بی-هاککین هر تارافچا بیربیریندن بیهترین اولدو

غاریب-و بی-کس او اجیزلره تاهسیسان ز-جومل

بو آلی هاستاهانه یاپتیریلدی پک بیهین اولدو

جلال تاریهینی دیدی اسیلسون تاک-ی ا'لایا

یازیلسون هانت-ی زرله تارز-ی نازمی جوهرین اولدو

کلیر هرکس بو هایر-ابادا هفت ایکلیم-ی آلمدن

ظهی دارو'ت-تداوی پک متین او دیلنیشین اولدو

“*Şehinşah (?)*.....

Sümüvv-i kudreti her emr-i bi'l- hayra mu'in oldu

.....

Kemâl-i himmeti dil-hah-ı aliye rehin oldu

¹⁶³ R. Bubur, “agm.”, s. 171-172.

*Görünstün az vakitde İzmirin asar-ı umranı
 Bi-hakkın her tarafça birbirinden bihterin oldu
 Garib-ü bi-kes ü acizlere tahsisan ez-cümle
 Bu âli hastahane yaptırıldı pek bihin oldu
 Celal tarihini didi asılsun tak-ı a'laya
 Yazılsun hatt-ı zerle tarz-ı nazmı cevherin oldu
 Gelir herkes bu hayr-abada heft iklim-i âlemden
 Zehi darü't- tedavi pek metin ü dilnişin oldu.”*

Üst mekân ise genel cephe düzenlemesinde dışarıya doğru taşkın şekilde yapılmıştır. Üçgen alınlık ve ortasında yer alan yuvarlak penceresi ile Neo-Klasik etkiler taşımaktadır. Dönemin diğer kamu binalarına benzer simetrik bir plan şemasına sahip olup, anıtsal özelliği vurgulanmıştır.

Giriş kapısından geçildikten sonra kuzey-güney doğrultusunda uzanan ana koridor ile karşılaşılmaktadır (Resim 75). Koridor boyunca kare ve haç kesitli payeler yer almaktadır. Bu payelerin bazıları serbest halde iken bazıları duvara bitişiktir. Payeler birbirine kuzey-güney yönünde şeritlerle bağlanmıştır. Ana koridoru doğu ve batı yönde kesen kanatların bir kenarına koridor yerleştirilirken diğer tarafında ise mekânlar bulunmaktadır. Bu koridorlar birinci katın güneyinde ikinci katın ise kuzeyinde yer almaktadır. İkinci kanadın kuzeyinde yer alan koridor, kanadın doğu tarafında bulunan karşılıklı odalar arasında devam etmektedir.

İkinci kanadın doğu ucuna da diğerlerinden farklı olarak dikdörtgen planlı ve kuzeyinde üç cepheli bir taşıntısı olan bir mekân yerleştirilmiştir. Doğu ve batıda yer alan koridorlar payelere oturan yuvarlak kemerleri ile kuzeyde yer alan bahçeye bakmaktadırlar. Bu alan içerisindeki mekânlar arasındaki bölünme, perde şeklinde duvarlar ile sağlanmıştır. Hastanenin mescidi, başhekim odası, eczanesi bu bölümde yer almaktadır. Diğer iki mekândan farklı olarak, mescide ulaşım hem ana koridordan hem kuzeydeki koridordan sağlanmaktadır. Birinci kanadın doğu ve batı bölümünde iki adet merdivenle ikinci kata çıkılmaktadır (Resim 76).

Ana koridorun doğu ve batı yönünde kalan kanatların arasındaki alanlar, yapıya sonradan eklenen bölümler nedeniyle ilk şeklini koruyamamıştır. Yapının güneyinde

kalan kanadın güneydoğusu ile yapının doğu ve batısına sonradan inşâ edilen binalar birleştirilmiştir (Resim 77-78).

Yapının ikinci kanadı ile üçüncü kanadının arasında eklenen bölüm ile yeni bir giriş oluşturulmuştur. Birinci kanat ile ikinci kanat arasında kalan bölüm ise sonradan duvar ile örülmüş ve bu bölüm bahçe olarak düzenlenmiştir. Yapılan bu düzenlemeler ile yapının batı cephesi şekillenmiştir. Doğuda ise birinci kanat ile ikinci kanat arasına yeni bir bina inşâ edilmiştir. Birinci kanat ile ikinci kanadın birleştiği bölümün doğu ve batısında üst kata çıkan üç kollu merdiven bulunmaktadır (Resim 79).

Yapının üçüncü kanadı (Resim 80) ise diğer kanatlara göre daha yüksek bir kotta inşâ edilmiştir. Bu nedenle bu alana yedi basamaktan oluşan bir merdivenle geçiş yapılmaktadır. Bu kanadın ortasında ana koridorla aynı eksen üzerinde bulunan ikinci kata çıkışı sağlayan merdiven bulunmaktadır. Üçüncü kanadın güneyinde, mekânlar ve payeler üzerinde kemerle dışarıya açılan koridor yer almaktadır. Üçüncü kanada geçiş yuvarlak kemerli bir kapı ile sağlanmaktadır.

Yapının ikinci katında, birinci kattaki plan tekrarlanmıştır. Fakat bu kattaki ana koridorun doğu ve batısında yer alan koridorlar kemer yerine pencereler ile dışarıya açılmaktadır (Resim 81). İkinci katın üst örtüsü üçüncü kanatta volta döşeme ile yapılmışken diğer kanatlarda düz ahşap tavanla yapılmıştır.

Cephe düzenlemesi olarak doğu ve batı yöndeki kanatların kuzey ve güney cepheleri farklı düzenlemelere sahiptir. Birinci kanadın kuzey, ikinci ve üçüncü kanadın güneyinde bulunan pencere düzenlemeleri üst üste iki sıra pencere uygulaması şeklindedir (Resim 82). Bu düzenleme alt katta yuvarlak kemerli, üst katta ise birbirine eşit mesafede sıralanan pencereler ile sağlanmıştır.

Yığma yapım tekniğindeki zemin üzerine iki katlı inşâ edilen yapının ana giriş bölümü, birinci kanadın kuzey bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde yer alan ana koridor etrafındaki kanatlardan birincisi kanat dışındaki diğer bölümler, mekân ve plan açısından birbirine benzer olarak tasarlanmıştır.

Hastanenin bodrum katına, kuzey yönde eyvan kenarında bulunan kapı ile girilmektedir (Resim 83-84). Eyvanın her iki tarafında kare planlı iki mekân bulunmaktadır. Beşik tonozla ile örtülen ana koridorun doğu ve batı yönünde uzanan

birinci kanadın güneyine açılan birer koridor yer almaktadır. Bu koridorun çevresine çeşitli mekânlar yerleştirilmiştir. Koridorlar beşik tonoz ile örtülü iken koridora açılan mekânlar volta döşemelidir.

3.5.3. Süsleme Özellikleri

Yapı içte ve dışta sade bir süslemeye sahiptir. Yapının bütün cephelerinde katların birbirinden ayrıldığı bölümler silmeler ile geçilmiştir. Pencere üzerindeki renkli taşlarla cephede hareketlilik sağlanmıştır. Yapıda ayyıldız motifleri dikkat çekmektedir (Resim 85).

Birinci katta uygulanan süslemeler diğer katlara göre daha yoğundur. Taş, alçı, ahşap ve kalemişi süslemeler göze çarpmaktadır. Taş süslemeler birinci katta, taç kapıda ve ana koridorun üçüncü kanada bağlandığı açıklıklarda görülmektedir. Taç kapıda yuvarlak kemerin oturduğu sütunlar profil şeklindedir. Sütun başlıkları iki sıra yumurta ve akant yaprağı şeklinde düzenlenmiştir. Yuvarlak kemerin kilit noktası belirgin yapılarak, bu bölümlere kabaralar içerisinde bitkisel bezemeler yapılmıştır.

Kuzey güney yönlü ana koridorun üçüncü kanada bağlanan giriş bölümü ise ana giriş kapısına göre daha sade düzenlenmiştir. Kilit taşında ayyıldız motifi yer almaktadır. Diğer bölümlerde ise kabarlara bitkisel bezeme yapılmıştır (Resim 86).

Kabartma tekniğinde gerçekleştirilen süslemeler, birinci katta ve mescitte görülmektedir. Birinci kat payelerinde yer alan silmeler simetrik biçimde kıvrılarak düğüm ve volüt oluşturmaktadır. Birinci katın payelerinde yapıda sıklıkla gördüğümüz ayyıldız motifi bulunmaktadır.

Süsleme açısından yapının mescidini ayrı tutmak gerekecektir. Batılılaşma dönemi süsleme anlayışının en belirgin örnekleri görülen bu mekânın tavanı ve mihrabı, süsleme açısından hastanenin en zengin bölümü oluşturmaktadır. Tavanı kare ve dikdörtgen bölümlere ayrılarak panolar şeklinde düzenlenmiştir. Kare panoların içerisinde bitkisel bezemeli kabaralar yer alırken, dikdörtgen panolarda “S” ve “C” kıvrımlarının oluşturduğu kompozisyonlar bulunmaktadır. Dikdörtgen panonun içerisine yerleştirilen madalyon, “S” ve “C” kıvrımlı yaprak motifleri ile taçlandırılmıştır. Dikdörtgen alanın çevresinde ise ters “C” şeklinde kıvrımlardan oluşan bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Çerçevesi genel hatları itibari ile yıldız motifleri ile

süslenmiştir. Yarım daire ile profillendirilmiş mihrap içerisinde alçıdan yapılmış bir perde motifi bulunmaktadır. Mihrabın her iki tarafında Batılılaşma Dönemi cami mihraplarında görülen, yivli iki sütünce bulunmaktadır. Mihrabın üst kesiminde ise üç adet vazo motifi yer almaktadır. Ortada bulunan vazodan çiçekler sarkmaktadır. Yanlarda yer alan vazolarda ise ayyıldız motifi görülmektedir. Ahşap süslemeler, yapının kapı kanatlarında yoğunlukla kullanılır. Kapıların panolar içerisine ayrılmış bölümlerinde “S” ve “C” kıvrımlı desenler bulunmaktadır (Resim 87-88).

Hastanede başhekim odası ve eczane (Resim 89) olarak düzenlenen mekânda kalemişi süslemeler yer almaktadır (Resim 90). Bu bölümdeki tavan süslemesinde yapının diğer bölümlerinde görülen “S” ve “C” kıvrımlı bitkisel süslemelerin yanı sıra ejder motifi de göze çarpmaktadır. Tavan süslemesinde kullanılan motiflere ışık gölge ile hacim verilmiştir.

3.6. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii

İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Binası Mithat Paşa (1822-1884) adına açılan cadde üzerinde bulunmaktadır. Yapının batısında Hamidiye Camii ve Mustafa Kemal Paşa Bulvarı doğusunda ise Karantina Hamamı yer alır. Yapının güney cephesi 181. Sokağa bakmaktadır. Binanın kuzeyinde ise daha önce askeri hastane olarak kullanılan bina yer almaktadır. Mevcut adresi; Sümer Mahallesi, 451. Sokak No: 2 İzmir Konak ilçesidir.

3.6.1. Tarihçe

İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii (Resim 91) kuruluşundan itibaren çeşitli isim değişiklikleri geçirmiştir. Mithat Paşa'nın Niş, Sofya ve Rusçuk'ta açmış olduğu ıslahhanelerin göstermiş olduğu başarı neticesinde, Osmanlı Devleti'nde sanayiye yönelik okullar açma gereği ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Islahhane Nizamnâmesi hazırlanıp ve vilayetlere gönderilmiştir¹⁶⁴.

İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii ilk defa bu nizamnâmeden sonra İzmir Islahhanesi adıyla açılır. Okulun açılış tarihi 1868-1869 öğretim yılı başlarına rastlar.

¹⁶⁴ Islahhane Nizamnamesi 1871 yılında çıkarılır. Bkz. Cemil Öztürk, “Islahhane”, *TDVİA*, c. 19, İstanbul 1999, s. 190.

Bu bilgiyi Aydın Vilayeti İdare Meclisi'nin 6 Şubat 1869'da sadrazamlık makamına gönderdiği mazbatada, okulun açılarak eğitim yapmakta olduğu tebliği destekler¹⁶⁵.

İzmir İslahhanesi vilayet denetiminde bir vakıf müessesesi olarak kurulur. Okulun açılışı, vilayet bütçesinden ve bazı hayırseverlerin yapmış oldukları destekler sonucu sağlanan 200.000 kuruş sayesinde gerçekleştirilir.

İslahhane binasının gelir ihtiyacı zaman içerisinde ortaya çıkar. Tuna vilayetinde açılan ıslahhanelerde olduğu gibi gelir arama yoluna gidilir. Tuna vilayeti ıslahhaneleri, okula ait gayrimenkullerden, öğrencilerin yapmış olduğu üretimlerden, mahkeme harçlarından ve halk desteği sonucu gelir elde etmektedir. Okulun açılışının hemen sonrasında 3 Şubat 1869'da Vilayet İdare Meclisi, sadarete bir mazbata yazarak devlet arazisinden olan ve Tire'de bulunan Kadife Kebir Çiftliği ile yıllık on iki bin kuruş gelir getiren mübayâa mağazası okula ihsan edilmesini ister. Bu talep padişah tarafından makul görülüp istenilen arazi ve mağaza okula gelir¹⁶⁶ olarak tahsis edilmiştir.¹⁶⁷.

Aydın Vilayeti Salnamelerinden edinilen bilgilere göre yapının adının 1879-1881 yılları arasında İzmir İslahhanesi olarak, kayıtlarda geçmeye devam ettiğini görülmektedir¹⁶⁸.

1891 yılında ise okula İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii adı verilir¹⁶⁹. 1891 yılı sonrası salnamelerde bu isim kullanılır (Resim 92-93). II. Meşrutiyet sonrası okulun ismi Osmanlı Sanayi Mektebi olarak değişir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise İzmir Sanatlar Mektebi olarak anılmaya başlar. Okul 1943'den 1974'e kadar Mithatpaşa Sanat Enstitüsü, 1974'den günümüze kadar ise Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi olarak hizmet vermektedir¹⁷⁰.

31 Mart 1997 günü meydana gelen yangın yapıya büyük hasar vermiştir. Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi binası, İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıkları

¹⁶⁵ Bu belgeler için Bkz. Gülnaz Koyuncu Yakın, *İzmir Sanayi Mektebi*, İzmir 1997, s. 121-123-125-127.

¹⁶⁶ Bu akarlara ek olarak Balçova kaplıcaları, Karantina Hamamı, Seferihisar Galinoz Çiftliği'nin gelirleri ve Hamidiye Vapur Şirketi'nin Sanayii Mektebi adına düzenlediği piyangodan elde edilen gelirler okulun diğer gelir kaynakları olmuştur. Bkz. Ercan Uyanık, Bir Osmanlı Kalkınma Projesi Olarak İslahhaneler, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 13/4, Ankara 2004, s. 68; Yaşar Ürük, "İstibdat Meşrutiyet ve İşgal Dönemlerinde İzmir'de Eğitim", *İzmir İzmir*, 13, İzmir 1998, s. 21.

¹⁶⁷ G. Koyuncu, "age.", s. 21.

¹⁶⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (H. 1297), s. 62; *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (H. 1298), s. 88.

¹⁶⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, (H. 1307), s. 273.

¹⁷⁰ G. Koyuncu, "age.", s. 23.

Koruma Kurulu'nun 2.3.1989 gün ve 847 sayılı kararı ile "Kentsel Sit alanı içinde 2. Grup" olarak tescil edilen bir yapıdır. Bu sebeple, İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nun 1.5.1997 gün ve 6789 sayılı kararı ile uygun görülen ve onaylanan projeler kapsamında onarımları gerçekleştirilmiştir.

3.6.2. Mimari Özellikleri

İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii'nin ana binası ve yakınındaki ek binalar ile birlikte yapı grubu halinde inşâ edilmiştir (Şekil 5). Binanın doğusunda yer alan ek binalar, güneye doğru daralan bir alan üzerindedir. Bu binalar kuzey güney doğrultusunda inşâ edilen birbirine bitişik iki katlı binalardır.

Eğitim işlevli ana yapının doğusunda konferans salonu ve atölye binalarından oluşan birimler yer almaktadır. 1997 yılında gerçekleşen yangın sonrası tadilat ve restorasyon çalışmaları¹⁷¹ gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar esnasında yapının Batı cephesinin algılanmasına engel teşkil eden bölümler yıktırılmıştır.

İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii, dışarıya kapalı merkezi bir iç avlu çevresinde planlanmıştır (Plan 13-14). Dikdörtgen bir planlama gösteren ana bina, üstü şeffaf bir örtü ile kapatılan bir iç avluya sahiptir. İç avluyu revaklar kuşatmaktadır. Kapalı mekân birimleri revaklara açılmaktadır (Resim 94).

Yapının genel düzeni, orta avlunun kuzey kenarında, revak ile avlu arasına yerleştirilen şeref merdiveni ile çeşitlilik kazanmaktadır (Resim 95-96). Üç yandan revak, dördüncü taraftan ise avlu ile kuşatılan bu bölüm, yarı açık bir dolaşım alanı olarak tasarlanmıştır (Şekil 6).

Yapının, Mithat Paşa Caddesi tarafında yer alan giriş bölümü, binanın simetri aksında açılmış olup, yapının kuzey cephesinde bulunmaktadır. Doğu, batı ve güney cephede tâli giriş olarak düzenlenen üç giriş bölümü daha yer almaktadır. Ana giriş bölümüne caddeden üç basamakla geçilmektedir. Buradan, camekânlı bir bölüm olarak tasarlanmış olan giriş holüne geçilmektedir (Resim 97-98). Giriş holü yandaki mekânlara ve şeref merdivenine geçişi sağlayan koridorlara açılmaktadır.

¹⁷¹Bu çalışmalar İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mimarlık Bölümü tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın sonuçları kitap haline getirilmiştir. Bkz. Başak İpekoğlu, Mine Hamamcıoğlu, *İzmir Mithat Paşa Endüstri Meslek Lisesi*, İzmir 2002.

Kuzey cephedeki ana giriş bölümü üçlü bir açıklık şeklinde düzenlenmiştir. Bu bölümün doğusunda, orta bölümde, idari odaya açılmak üzere yerleştirilen çift kanatlı, ahşap doğramalı, demir kepenkli, mermer söveli bir kapı açıklığı daha bulunmaktadır. Bu kapının doğu ve batısında nişler yer almakta olup, üzerlerine yuvarlak kemerler yerleştirilmiştir.

Güney yönde revak bölümüne açılan giriş kapısının, her iki yanında pencere açıklıkları vardır. Bu kapı da diğer kapılar gibi demir kepenkli çift kanatlıdır. Kapının üst tarafında, üçgen alınlığın içine yerleştirilmiş aydınlatma penceresi bulunmaktadır. Bu bölümdeki pencereler diğerlerinde olduğu gibi mermer söveli ve üçgen alınlıklıdır. Pencereler ise kapıdan farklı olarak ahşap doğramalıdır (Resim 99).

Giriş holünün doğu ve batısında yer alan duvarların ortasında bulunan mekânların kapıları, mevcut olup, iki yanında yarım daire kemerli, süslemeli nişler yer almaktadır.

Giriş bölümünden sonra şeref merdiveni olarak düzenlenen bölüme üçgen kemerli bir açıklıktan geçilerek girilmektedir (Resim 100). Bu bölüm yayvan biçimde düzenlenen sivri kemerlere sahiptir. Kemerler üstte konulan taş bloklara otururken, yanlarda bodrum kata inen merdivenleri gizleyen duvarlara oturmaktadır. Şeref merdiveni olarak adlandırılan bölüm iki kollu olarak anıtsal bir şekilde düzenlenmiştir. Revak bölümünden bir basamak yükseltilecek girilen mekân, doğu ve batı yönlerden devam ederek birinci katta, revağın kuzey kanadına ulaşmaktadır.

Merdivenlerin birinci kata ulaştığı yerde, zemin kattaki açıklık düzeninin bir benzeri ile karşılaşılacaktır. Buradaki açıklık sayısı, zemin kattan farklı olarak dört tanedir. Bu bölümde de üçgen kemer kullanılmıştır. Kolonlar daire kesitli düzenlenerek, ahşap dikmelerin üstlerine sıva ve badana uygulanmıştır. Sütun başlıkları, korint düzeninde olup, alçı malzemedir yapılmıştır. Kaidesi ise kare şeklinde taş malzeme kullanılarak yapılmıştır. Bu alandaki kemerlerde, bağdadi tekniğinde, ahşap malzeme üzerine sıva ve badana kullanılmıştır (Resim 101-102-103).

Orta avlu bölümü, kuzey güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plana sahip olup, kapalı avlulu olarak düzenlenmiştir. Çatı bölümü ise çelik makaslı telli cam ile örtülüdür. Avlunun sınırlarını revaklar ve şeref merdiveni ile bağlantıyı sağlayan yarım daire şeklinde düzenlenen kemerler oluşturmaktadır. Yapının revakları dört bir yandan

kesintisiz olarak devam etmektedir. Her iki katta da dikdörtgen biçimde düzenlenip, yapının diğer mekânlarını birbirine bağlayan, kapalı mekânlara girişi sağlayan kapılar bulunmaktadır (Resim 104).

Binanın mekânsal düzenlemeleri içerisinde farklı olan bölüm, zemin kat düzenlemesidir. Zemin katta yangın öncesinde, idari hizmet odaları, sınıflar, kütüphane, revir ve tuvaletler bulunuyordu. Günümüzde ise bu alanlar, depo olarak kullanılmaktadır. Birinci katta idareci odaları, sınıflar, laboratuvarlar ve arşiv yer almaktadır. Geriye kalan bölümler ise depo şeklinde düzenlenmiştir. Birinci kata iki yönlü bir merdivenle ulaşılmaktadır. Birinci kattan bodruma iniş, batı cephesine yerleştirilen merdiven ile sağlanmaktadır (Resim 105).

Yapı, cephe olarak değerlendirildiğinde kuzey cephesi (Şekil 7), (Resim 106), Mithat Paşa caddesine bakmaktadır. Ana giriş bölümü bu cephede yer almaktadır. Kuzey cephede simetrik bir düzen hâkimdir. Zemin kat ve birinci kat pencereleri, birbirine simetrik düzenlenmiştir (Resim 107). Zemin katta yer alan giriş bölümü, ortası geniş bir kapı, yanları ise orta bölüme göre daha dar tutulan bir pencere açıklığı ile vurgulanmaktadır. Bu açıklıkları örten üçgen kemerler, kesme taş kolonlara oturmaktadır (Resim 108). Kuzey cephesi parapet duvarı ile son bulmaktadır. Parapet duvarı cephenin köşelerinde üçgen alınlık şeklinde, düzenlenirken ortasında yarım daire şeklinde düzenlenmiştir.

Cephede aşağıdan yukarıya dikdörtgen panolar ile oluşturan dikey ve yatay hatlar, hareketlilik duygusu uyandırmaktadır. Dikey ve yatay hatlar aynı zamanda pencerelerin sınırlarını belirlemekte ve simetrik düzen oluşturmaktadır. Simetrik olarak düzenlenmiş bu bölümler arasına pencereler yerleştirilmiştir (Resim 109-110). Pencereler dikdörtgen biçimli tasarlanmış olup, üzerinde sivri kemerler bulunmaktadır. Her iki katta da aynı pencere düzenlemeleri yatay ve dikey hatlar arasında sıralanmaktadır. Güney, doğu ve batı cephelerdeki düzenlemeler, kuzey cepheye göre daha yalındır. Pencereler biçim yönüyle kuzey cephe ile aynı özellikleri göstermektedir. Fakat bodrum kat pencereleri, zemin ve birinci kat pencerelerinin düşey hattında, bahçe kotunun üstünde olup, dikdörtgen biçimli demir parmaklıklı olarak yapılmıştır.

Güney cephedeki pencereler, her katta kendi içinde simetrik olarak düzenlenmiştir. Güney'de diğer cephelerden farklı uygulamalar göze çarpmaktadır.

Zemin katta kütüphane, birinci katta mescit olarak düzenlenen mekânlar, cepheden dışarıya taşıntı yapmaktadır. Güney cephede görülen diğer farklılık ise çatı boyunun yükseltilmesidir. Yükseltelen çatıya kare biçimli tepe pencereleri yerleştirilmiştir (Şekil 9).

Batı cephesinde birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılık, zemin kattan bahçeye açılan çift kanatlı bir kapının bulunmasıdır. Kapının varlığı, batı cephede pencerelerin oluşturduğu simetrik düzeni bozmaktadır (Şekil 8, Resim 111).

Duvar sisteminde yığma taş, birleşik konstrüksiyon ve ahşap karkas duvarlar yapıda farklı bölümlerde kullanılmıştır. Genelde moloz taş ve tuğla malzeme ile duvar örgüsü yapılırken, orta avluyu çevreleyen birinci kat duvarında sadece tuğla harç malzeme kullanılmıştır. Ahşap karkas duvarlar zemin kattaki iç duvarlarda görülürken, yığma taş duvarlar ise yalnızca bodrum katta görülmektedir. Yapının kuzey cephesinde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Doğu, batı ve güney cephede sıva ve badana tercih edilmiştir.

Birinci katta, laboratuvar olarak kullanılan bölüm, doğudaki merdivenin kuzeyine bitişik olarak düzenlenmiş mekân, zemin katta yer alan tuvaletler, zemin kat revağının doğu, güney ve batı duvarlarının zeminden yaklaşık 1.30 metre yükseklikteki bölümü ile avlunun kuzey duvarını oluşturan sağır kemerli bölüm, karo seramikler ile kaplanmıştır.

Çatı, ahşap makaslı bir düzende gerçekleştirilmiş ve üstü Marsilya tipi kiremit ile örtülmüştür. Yapı yangında büyük hasar gördüğünden, kalan izlerden bilgi edinilmektedir¹⁷².

Yapı büyük bir yangın geçirmesi sebebiyle esaslı bir onarım görmüştür. Ana giriş holünde bulunan camekânlı bölümler, daha sonradan buraya yerleştirilmiştir. Bu bölümün ilk yapıldığı yıllarda giriş kısmı açık bir mekân olarak düşünülmüştür. Giriş holünün güney duvarında yer alan demir doğramalı kapı ve pencerelerdeki demir parmakların orijinal olduğu görülmektedir.

¹⁷² Başak İpekoğlu, Mine Hamamcıoğlu, *İzmir Mithat Paşa Endüstri Meslek Lisesi*, İzmir 2002, s. 30.

Şeref merdiveni kapı sövelerinde yer alan mermer kaplamalar sonradan yapılmıştır (Resim 112). Orta avlunun çatısının camla örtülmesi de sonradan yapılan uygulamalardandır. Birinci kattaki mekânlara ait eski fotoğraflar incelendiğinde, yapının ilk yıllarda daha az bölümlenerek daha büyük mekânların oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Yapının inşâ edildiği yıllarda bu mekânların yatakhane olarak kullanıldığı bilinmektedir (Resim 113).

Yapıda gerçekleşen değişikliklerden bir diğeri ise birinci katta avluya bakan pencerelerin demir parmaklıklarının, daha sonradan, okulda eğitim gören öğrenciler tarafından yapılmasıdır. Okulun fotoğraf koleksiyonunda yer alan resimlerde, pencere aksamının giyotin doğramalı olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı resimlerde orta avluyu örten çatının da çelik makaslı değil ahşap makaslı olduğu görülmektedir (Resim 114).

Tavan örtüsü incelendiğinde, birinci katın güneyinde yer alan bölümün dışında, yapının diğer örtülerinin yangında yok olduğu anlaşılmaktadır. Eski resimlerde yanan kısımların ahşap malzeme ile inşâ edildiği görülmektedir (Resim 115).

Orta avluda kullanılan yer döşemesinin sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır. Özgün halde zeminin taş malzeme ile kaplı olduğu öngörülmektedir. Giriş holü ve revaklarda yer alan süpürgelikler bu veriyi desteklemektedir.

Yapının çatısının, özgün halde ahşap makaslı bir sistemde Marsilya tipi kiremit kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Orta avlu kuzey duvarı, zemin kat koridoru, tuvaletler ve birinci kattaki laboratuvarında yer alan duvar seramikleri, yangın sonrası gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında yenilenmiştir.

3.6.3. Süsleme Özellikleri

İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii binası süsleme yönünden dönemin üslûbuna uygun, diğer örneklere benzer bir görüntü çizmektedir. Giriş bölümünde bulunan sivri kemerlerin içleri renkli camlarla süslenmiştir. Değişik motiflerden meydana gelen kesme taş kaplamalar, yatay ve dikey yönde cepheyi hareketlendirmektedir. Cephe tasarımında pencerelerin çevreleri, zengin taş işçiliğinin uygulandığı yerler olarak göze çarpmaktadır (Resim 116).

Kuzey cephedeki pencerelerin, üçgen şekilde kademelendiği bölümler, piriç dolguları andıran taş süslemeler ve ayyıldız motifi ile bezenmiştir. Pencerelerin

birbirleri arasında, dikey ve yatay uzanan geometrik panolar bulunmaktadır. Bu kompozisyon kuzey cephenin tümünde uygulanmıştır. Kuzey cephenin birinci kat pencerelerindeki kemer alınlıkları içerisinde bitkisel bezemeler kullanılmıştır.

Kuzey cephede zemin kat pencerelerinde, özenli bir demir işçiliği göze çarpmaktadır. Üst kat silme ile birinci kattan ayrılmaktadır. Çatı seviyesi, süslü bir korniş ile belirlenmiştir. Çatıyı cepheden gizleyen parapet duvarında, zengin taş bezemeler kullanılmıştır (Resim 117). İki yanda üçgen ortada ise yuvarlak bir alınlık yerleştirilen tepelik, oldukça süslü tutulmakla birlikte, çatı seviyesini sonlandıran bir bölüm olarak yapılmıştır.

Kuzey cephede, kesme taş malzeme ile yapılan süsleme kompozisyonlarına nazaran, diğer cephelerde süsleme unsuru olarak sadece pencere açıklıklarını çevreleyen sade söveler kullanılmıştır. Kuzey cephedeki zemin kat pencerelerinde görülen demir parmaklık kullanımı, diğer cephelerde tekrar devam etmektedir.

Kuzey cephede ana giriş holünde, yandaki idari mekâna açılan kapı çift kanatlıdır. Demir kepenkli ve kenarları mermer söveli olarak tasarlanmıştır. Kapı kanadının üstteki camlı kısımları süslü ve demir parmaklıklı olup, kapının altında bulunan metal aynası demir işlemelidir. Çift kanatlı kapının üstünde yer alan pencerenin kenarları mermer çerçevesindedir. Pencere doğramaları ahşap ve çift kanatlıdır. Giriş holünün üzerini kapatan tavanda ise alçı malzeme kullanılmıştır. Tavanın ortasında yer alan tavan göbeği ve köşelikler bitkisel motifler ile bezenmiştir.

Caddeden giriş bölümüne geçişi sağlayan dört merdiven, beyaz mermerden yapılmıştır. Zemin kattaki yer döşemesi sonradan yapılmış olup alana mekân geometrisine uygun karolar yerleştirilmiştir. Karolarda gri ve beyaz renk kullanılmıştır. (Resim 118).

Şeref merdivenin üzerinde bulunan tavan süslemesi yangından sonra yıkılmıştır. Kalan parçalarda yer alan “T” putrelleri tavan süslemesi hakkında bilgi vermektedir (Resim 119). Orta avluda bulunan kemer ve kolonlar pembe renkli taşlarla süslenmiştir. Avluya bakan birinci kat pencerelerinde, kaba işçilikle yapılan bitkisel motifli demir parmaklıklar kullanılmıştır.

Sonradan değişen orta avlunun zemin yüzeyi karo mozaiklerle kaplanmıştır. Taban döşemesi zemin katta gri beyaz damalı, diğer bölümlerde ise yivli karo olarak düzenlenmiştir. Birinci katta bulunan karolar desenli kaplamalardır. Revaklarda yer alan kemerler ise zemin katta taş malzeme ile birinci katta ise ahşap bağdadi tekniğinde inşâ edilmiştir.

Yapının genelinde tavan süslemeleri farklılıklar göstermektedir (Resim 120). Özel işlevi olan mekânlarda süsleme detayları ilgi çekicidir. Bunlardan biri de zemin katta bulunan kütüphanede yer alan tavan süslemesidir. Tavanın ortasında kare pano içerisine alınmış, sınırları yıldız bir çerçeve ile belirlenen, iç bükey silmeler şeklinde tasarlanan, alçı malzemeden yapılan, göbekli bir süsleme bulunmaktadır (Resim 121).

Mescit olarak kullanılan bölüm yangından zarar görmemiş olup asıl görünümünü korumaktadır. Bağdadi tekniğinde yapılan tavanı, silmelerle kademelendirilmiştir. Alçı malzeme ile de göbek süslemesi oluşturulmuştur (Resim 122). Kütüphane ve mescit dışında kalan diğer bölümlerdeki mekânların tavanları ise volta döşeme üzerine sıva malzemeyle yapılmıştır. Yapının mimarı hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

3.7. Pasaport İskelesinde İnşâ Edilen Yapılar

Bu bölgede yapılan yapı grubundan, Gümrük Muhafaza Baş Müdürlüğü olarak kullanılan bina¹⁷³ ile Karantina olarak hizmet veren bina tez kapsamına girmektedir. İmtiyazlar ile şekillenen rıhtım inşâat sürecine, tezin kataloğunda bulunan Gümrük Depoları bölümünde değinilmiştir. Rıhtım inşâatının kuzey mendireğini oluşturan bölüm şu an yolcu bekleme yeri olarak kullanılmaktadır. Bu bölüm, inşâ edildiği dönemde Liman Dairesi Başkanlığı olarak kullanılmış olup, daha sonra Gümrük Muhafaza Başmüdürlüğü olarak kullanılmaya başlanmıştır.

3.7.1. İzmir Pasaport Binası

İzmir Pasaport Binası'nın, doğusunda Atatürk Caddesi, batısında ise Ege Bölge Baştabipliği Binası yer almaktadır. Yapının güney cephesinde iskele bulunurken kuzey

¹⁷³ İzmir Pasaport Binası günümüzde İzmir Gümrük Muhafaza Kaçakçılık ve İstihbarat Müdürlüğü ve Kantar Polis Merkezi Amirliği olarak kullanılmaktadır.

cephesi ise denize açılmaktadır. Yapı İzmir Konak İlçesi Akdeniz Mahallesi'nde bulunmaktadır.

3.7.1.1. Tarihçe

Rıhtım inşaatı 1876 yılında büyük oranda tamamlanmıştır. Bu yıllarda liman ve diğer yatırımlar sayesinde, İzmir ticaret hinterlandında büyük gelişmeler görülmüştür. Bunun üzerine 9 Nisan 1878 tarihinde rıhtım için yapılan ilk sözleşmede bulunmasına rağmen, tamamlanmayan 75 metrelik alanın limana dâhil edilmesi amacıyla, yapımı yürüten firmaya ek imtiyazlar verilmiştir. Bu bölümün inşası Gümrük Binası'nda olduğu gibi yap, işlet, devret mantığı üzerine verilen imtiyazlar sonucu oluşmuştur. Verilen imtiyazın 3. maddesinin 8. fıkrası gereği alanın kuzey mendireğinde; karantina, fener, posta ve telgraf idaresi, pasaport ve balıkhane binalarının yapılması öngörülmektedir (Resim 123-124-125)¹⁷⁴.

İzmir Pasaport Binası'nın kesin tarihi bilinmemekle birlikte bu imtiyaz sonrası denize doldurulan alanda inşâ edildiği kabul edilmektedir.

3.7.1.2. Mimari Özellikleri

Denize doğru doldurulan bu bölümde yer alan ilk bina, İzmir Pasaport Binası'dır. Yamuk dikdörtgen planlı olup, iki katlı, kiremit çatılı ve kâgir bir yapıdır. Bina, doğu tarafında bulunan Atatürk Caddesi'ne, batı cephesinde Pasaport İskelesi'ne, güney cephede iskeleye, kuzey cephede ise denize bakmaktadır (Şekil 10), (Resim 126).

Doğu cephede, sundurmalı çift kanatlı iki giriş kapısı bulunmaktadır¹⁷⁵. Bu cephedeki giriş kapılarının yanlarında dikdörtgen ve düz atkılı, demir parmaklı pencereler yer almaktadır. Üst katta ise yanlarda sivri kemerli, ortada ise üçlü bir sivri kemer uygulaması ile şekillenen demir parmaklıklıklı pencere sıraları yer almaktadır. İki kapının da üzerinde, üstü çinko kaplı, ahşap malzemedan yapılan sundurmalar bulunmaktadır (Resim 127).

¹⁷⁴ İmtiyaz gereği kuzey mendireğinde Pasaport binası, liman işletme binaları, telgraf ve fenerler idare binaları inşâ edilir. 1922 büyük İzmir yangınında sözü geçen yapılar yanarak büyük oranda zarar görür. Bundan dolayı 1923 sonrasında limanın yeniden yapılanması kararı alınır ve inşâata başlanılır. Yeni yolcu salonunun açılışı, 1926 yılında dönemin Başbakanı İsmet Paşa tarafından gerçekleştirilir ve bu tarihten sonra bina yolcu salonu olarak hizmet verir. Bkz. www.ege.gtv.gov.tr (30 Kasım 2016).

¹⁷⁵ Bu bölümden verilen giriş kapıları. Batı yöndeki İzmir Gümrük Muhafaza Kaçakçılık ve İstihbarat Müdürlüğü binası olup doğuda cadde tarafındaki giriş kapısı ise Kantar Polis Merkezi Amirliği'dir.

Güney cephenin, ortasında çift kanatlı giriş kapısı bulunmaktadır. Bu kapının üzerinde, doğu cephede olduğu gibi sundurma yer almaktadır. Cephenin kenar tarafında bulunan diğer kapılar ise ortadaki kapıya göre daha dar ve küçüktür. Bu kapıların sundurması bulunmamaktadır. Kapılar arasında kalan pencereler sivri kemer atkılı olup düz sövelidir. Üst kat pencereleri ise doğu cephede olduğu gibi alt kattakilerden farklılıklar göstermektedir. Bu pencereler farklı kemer formlarına sahiptir. Sivri kemerli pencerelerin yanı sıra düz lentolu pencereler bulunmaktadır. Cephede yer alan üçgen alınlık ise günümüzde bulunmamaktadır (Resim 128-129).

Yapının kuzey cephesi denize bakmaktadır. Bu bölümdeki pencereler düz atkılı olup demir parmaklıklı dokuz adet pencere açılmıştır (Resim 130)¹⁷⁶. Yapı, moloz taş üzerine tuğla malzeme kullanılarak inşa edilmiştir (Resim 131). Yapının mimarı ise bilinmemektedir.

3.7.1.3. Süsleme Özellikleri

Yapı genel olarak sade bir görünüme sahiptir. Yapının bütün cephelerinde birkaç detay dışında bu sadelik devam etmektedir. Doğü cephede, sivri kemerli pencerenin kemer ayakları üzerinde taştan birer kabara motifi bulunmaktadır. Aynı cephenin alt ve üst kat pencereleri arasında, enlemesine dikdörtgen mermer bir pano içerisinde birbiri içinden geçen kıvrım dallardan oluşan bitkisel bezeme unsurları yer almaktadır. Güney cephede benzer süsleme formlarına rastlanılır. Cephede yer alan sivri kemerli pencerelerin her iki tarafında kabara motifleri görülmektedir. Cephenin doğusuna, alçı malzemedan yapılan, bir pano yerleştirilmiştir. Dikdörtgen formlu panonun içinde bitkisel bezemeler görülmektedir. Buradaki süsleme, boyut olarak doğü cepheadekine göre daha küçük tutulmuştur (Resim 132-133).

¹⁷⁶ Yapının iç kısmına giriş için gerekli mercilere başvuru defalarca yapılmasına rağmen gerekli izinler alınamamıştır. Dolayısıyla burada belirtilen iki yapının plan, kesit ve fotoğraflama çalışmalarını gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Yapı ile ilgili saha çalışması yapıldığında, yetkililer tarafından yapının içinde dikkate değer bir süsleme unsurunun bulunmadığı söylenmiştir. Bu doğrultuda Kültür Varlıklarını Koruma Kurulunda yapılan çalışmada elde edilen raporlar ve belgeler sonucunda hâsıl olan kanaatler, yapıların dıştan çekilmiş fotoğrafları ile desteklenerek tezde kullanılmıştır.

3.7.2. Pasaport İskelesi Karantina Binası

Pasaport İskelesi'nde inşa edilen karantinanın doğusunda, İzmir Gümrük Muhafaza Kaçakçılık ve İstihbarat Müdürlüğü ile Kantar Polis Merkezi Amirliği Binası yer almaktadır. Yapının batı, güney ve kuzey cephesi denize açılmaktadır.

3.7.2.1. Tarihçe

Rıhtım imtiyazları sonucunda inşa edilen bir yapıdır. Yapıldığı dönemde karantina binası olarak kullanılan yapı, günümüzde Ege Bölge Baştabipliği Binası olarak hizmet vermektedir. Pasaport İskele Karantinası, iskelenin en uç noktasına inşa edilmiştir. Yapım tarihinin gösterdiği süsleme ve mimari özellikler bakımından XIX. yüzyılın sonları olduğu düşünülmektedir.

3.7.2.2. Mimari Özellikleri

Beşik çatılı, dikdörtgen planlı yapının en dikkat çeken kısmı çatı seviyesini kesintiye uğratan soğanımsı kubbeli kulesidir (Plan 15-16, Resim 134-135). Geniş kemerli giriş kapısı ve yanlarda düz söveli dikdörtgen pencereleri ve giriş kapısı üzerine yapılan balkonu ile sade bir düzenleme göstermektedir. Yapının giriş bölümü güney cephede yer almaktadır. Yapının mimarı bilinmediği gibi inşa tarihini belirten bir kitabesi de yoktur.

3.7.2.3. Süsleme Özellikleri

Yapı, içten ve dıştan oldukça sadedir. Üst kat pencereleri silmelerle geçilerek, cephede hareketlilik sağlanmıştır. Soğanımsı kubbenin üzerinde metal malzemedan ayyıldız motifi yerleştirilmiştir.

3. 8. İzmir Hamidiye Askerî Hastanesi

İzmir Hamidiye Askeri Hastanesi¹⁷⁷, İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi'nin bitişiğinde, Mustafa Kemal Bulvarı ve Mithatpaşa Caddesi'nin kesiştiği noktada inşa

---

¹⁷⁷ İzmir Hamidiye Askeri Hastanesi binasının içten görünümüne ulaşamamıştır. Hastane binası günümüzde, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı İzmir İnşaat Emlak Bölge Başkanlığı olarak

edilmiştir. Günümüzde bina, İzmir Milli Savunma Bakanlığı İnşaat Emlak Bölge Başkanlığı'nın kullanımında hizmet vermektedir.

3. 8. 1. Tarihçe

İzmir'de Hamidiye Askeri Hastanesi'nin kuruluşu ile ilgili üç önemli tarih karşımıza çıkmaktadır. 1829 yılında II. Mahmut'un desteğiyle açılan hastane, İzmir'de askeri anlamdaki ilk hastanedir. II. Mahmut döneminde, yeniçeri ordusu kaldırılınca, yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu için şehirlerde kışlalar inşâ edilip, askeri hastaneler açılır. İzmir'de inşâ edilen Sarıkışla'ya askeri hastane kurulması düşünülür. Sarıkışla'da uygun bir alan bulunamaması sebebiyle yakın bir yerde askeri hastane yapılır. Fes Nazırı Kâtipzade Mustafa Efendi tarafından bağışlanan, daha önce tuzhane olarak kullanılan bina hastaneye dönüştürülür. Bu yapı Karantina semtinde, İslahhane'nin, yani bugünkü Mithat Paşa Endüstri Meslek Lisesi'nin bitişiğinde yer almaktadır¹⁷⁸.

Geçici olarak Hamidiye Askeri Hastanesi bu alanda varlığını devam ettirirken yeni bir bina için projeler hazırlanır. Fakat planlama sürecinde aksaklıklar yaşanır. Sarıkışla yakınındaki arazinin uygun olmaması ve inşâat için maddi desteklerin yetersizliği sebebiyle yapılmak istenen askeri hastane projesi durdurularak Karantina Binası'nın yeniden askeri hastane olarak düzenlenmesi için girişimlere başlanır. Bu süreçte yapının harap olması sebebiyle, 1886 senesinde askeri hastane, ıslahhane olarak kullanılan Hamidiye Sanayi Mektebi Binası'nın alt katında hizmet verir¹⁷⁹.

İzmir Valisi Halil Rıfat Paşa'nın gayretleri ve halkın desteği ile 1887 yılında yeni binanın yapımına girişilir. Karantinadaki mevcut yapı yıkılarak yerine yeni bina inşâ edilip, 1892 senesinde hizmete açılır. Yeni yapılan hastane binasına, Hamidiye Askeri Hastanesi adı verilir. Sultan II. Abdülhamid Han'ın doğum gününde, yapının açılışının gerçekleştirilmesi büyük bir gurur kaynağı olur¹⁸⁰.

---

kullanılmaktadır. Askeri alan olması sebebiyle, söz konusu yapı da fotoğraflama çalışması yapılmasına izin verilmiştir. Askeri hastane ile ilgili görseller, daha önceki çalışmalardan derlenmiştir. Yapının İzmir Mithat Paşa Mekteb-i Sanayii binası ile aynı dönemde yapılmış olması sebebiyle tez kapsamında değerlendirilmiştir.

¹⁷⁸ Mehmet Karayaman, *20. Yüzyıl'ın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir 2008, s. 79-82.

¹⁷⁹ D. A. Altun, "agm.", s. 423.

¹⁸⁰ M. Karayaman, "age.", s. 79.

İzmir'in işgali sırasında Hamidiye Askeri Hastanesi bir süre Yunanlılar tarafından kullanılmıştır. Hastane 1971 yılında, İnönü Caddesi'nde inşa edilen binaya taşınır.

3. 8. 2. Mimari Özellikleri

Askeri hastanenin yapım süreci, tarihçe bölümünde değinildiği gibi birçok aşamadan geçmiştir. Yapı, denize dik uzanan kollar ve bunları birbirine bağlayan ana bloktan oluşmaktadır. U şeklinde bir plan şemasına sahiptir. Ana blok olarak tasarlanan bölüme, yuvarlak kemer ve üçgen alınlıktan oluşan bir bölüm eklenmiştir. Bu bölüm yapının ana girişini oluşturmaktadır.

Alt katta bulunan dört sütun ile taşınır, üç beşik kemere sahip olan iki katlı giriş saçağı, yapıya gelen ziyaretçileri merkezde yer alan geniş kapıya yönlendirmektedir. Bu tasarım yapıya aynı zamanda üstü korunaklı bir alan oluşturmaktadır.

Girişin üst katı çıkma şeklinde düzenlenip, kuzey cephede ahşap kepenkli üç pencere ve iki kenarda dikdörtgen gömme sütunlar yer almaktadır. Bahçe kapısının yanlarında bulunan nizamiye kulübeleri ve yapının girişine yönlendirilen peyzaj düzenlemeleri ile yapının anıtsal görünümü güçlendirilmiştir.

3. 8. 3. Süsleme Özellikleri

Yapının kuzey cephesinde Neo-Klasik unsurlar bulunmaktadır (Resim 136-137). Yapının diğer kollarındaki tüm cephelerde söveleri belirgin olan, basık kemerli dikdörtgen pencereler yer almaktadır.

Giriş portalinde yer alan İon stili kolon başlıkları ve cephe boyunca mimari elamanların arasını dolaşan silmeler dışında yapı, genel olarak sade bir düzenlemeye sahiptir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

4.1. Plan ve Mekân Anlayışı

İzmir Eski Belediye Binası, İzmir Ticaret Borsası, İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii ve İzmir Guraba-i Müslümin Hastanesi'nde genellikle ortaya bir koridor veya salon yerleştirilerek bu bölümlerin etrafına çeşitli işlevi olan farklı büyüklükte odalar yerleştirildiği görülmektedir. Yapılarda genel olarak zemin, birinci ve ikinci katlar birbirine benzer bir planlama göstermektedir. Katlar arası geçişlerin, dekoratif merdivenlerle sağlandığı görülmektedir.

İncelediğimiz yapılar içerisinde bulunan İzmir Saat Kulesi, haç planlı bir platform üzerinde yükselip üç bölümden oluşmaktadır. Yapı, II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. seneyi devriyesinde inşâ edilmiştir. Saat kulelerinin büyük çoğunluğunun bu dönemde ortaya çıkmasında Sultan Abdülhamid'in 1901 senesinde gönderdiği ferman etkili olmuştur¹⁸¹. Batı Anadolu'dan Doğu Anadolu'ya doğru saat kulelerinin artış gösterdiği görülmektedir. II. Abdülhamid döneminde yapımı tamamlanan saat kulesi 32 adettir. Bunlardan bazıları yıkılırken bazıları yeniden yapılmıştır. Anadolu'nun muhtelif kentlerinde çeşitli biçim ve planlamaya sahip birçok saat kulesi inşâ edildiği, büyük bir kısmının üst üste kademeler halinde yükselen prizma gövde teşkiliyle hazırlandığı görülmektedir. İzmir Saat Kulesi küçük balkonlu olması yönüyle Ankara ve Balıkesir Saat Kuleleri'ne¹⁸², dört kademeli olması yönüyle de Bilecik Saat Kulesi¹⁸³ benzemektedir (Resim 138).

İzmir Saat Kulesi plan açısından, İstanbul Tophane Saat Kulesi (1848/49), İstanbul Yıldız Sarayı Saat Kulesi (1890), İstanbul Dolmabahçe Saat Kulesi (1894)'ne kademeleniş yönüyle benzemektedir. İşlevsel olarak karşılaştırıldığında Çanakkale Saat Kulesi'ne (Resim 139), (1897/98) halkın su ihtiyacını karşılayan çeşmesinin olması yönüyle benzerlik göstermektedir.

¹⁸¹ H. Acun, "age.", Ankara 2011, s. 7.

¹⁸² Bu konuda yapılan tipoloji için Bkz. Hicran Hanım Halaç, Sibel İlhan Özdemir, Kentsel İmge Olarak Saat Kuleleri; II. Abdülhamit Han Dönemi Saat Kulelerinin İstanbul Dışı Türkiye Coğrafyasında Dağılımları ve Bir Tipoloji Denemesi, *NWSA E-Journal of New World Sciences Academy*, 2014, c. 9, 4, s. 193.

¹⁸³ H. Acun, "age.", Ankara 2011, s. 23.

Eski Belediye Binası'nda orta sofalı düzenleme görülmektedir. Merkezde yer alan uzunlamasına yerleştirilmiş bir sofa ve iki yanında sofaya açılan odaların düzenlenişi, sivil mimari plan tipinin, kamu mimarisine uygulandığını göstermektedir. İzmir Eski Belediye Binası, Amasya Eski Belediye Binası (20. yüzyılın başları) ve Tekirdağ Eski Belediye Binası¹⁸⁴ (1900) ile benzer bir plana sahiptir (Plan 17-18). XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanan belediye binaları, küçük boyutlu kamu binalarıdır. Beyoğlu Altıncı Daire Binası (1877), belediye binası olarak tasarlanan ilk yapıdır. Birçok belediye binası, farklı işlevlere sahip olan, konak, köşk ve hükümet konağı gibi yapı türlerinin, belediye binasına çevrilmesi ile oluşmuştur¹⁸⁵. Buna karşılık İzmir Eski Belediye Binası, inşâ edildiği dönemde belediye binası olarak tasarlanmıştır.

İzmir Ticaret Borsası Binası iki katlı olarak inşâ edilmiş merdivenle üst kata bağlanıp çeşitli işlevlere sahip odalarla çevrili bir binadır. Binanın planlanışında işlevsel yönler dikkate alınmıştır. Bu özelliği ile kamu binalarında çok sık karşımıza çıkan bir planlama göstermektedir. Giriş katında yer alan dokuz adet İon başlıklı yivli gövdeli, çelik sütunlu taşıyıcısı bulunmaktadır. Taşıyıcı sisteminde kullanılan teknik, İzmir Gümrük Depoları (Konak-Pier) ve Alsancak Garı'nda kullanılan inşâ özellikleri ile benzerlik göstermektedir.

Günümüzde Konak Pier Alışveriş Merkezi olarak kullanılan, fakat yapıldığı tarihte Fransız gümrüğü olarak bilenen üç farklı binanın bir araya gelmesiyle denize doğru doldurulmuş bir alan üzerinde inşâ edilen gümrük depoları, işlevsel özellikler ön planda tutularak inşâ edilmiştir (Resim 140). Gümrük binalarının planlanışı da bu durum göz önüne alınarak gerçekleştirilmiştir. İstanbul, İzmir, Antalya, Selânik, Beyrut, Trabzon, Kefe gibi merkezler sadece dış ticarete değil, deniz taşımacılığının daha ucuz ve bazı hallerde kolay oluşu dolayısıyla iç ticaret için de önemli liman ve gümrük merkezleri olmuştur¹⁸⁶. Bu sebepten bu şehirlere gümrük binaları yapılmıştır. İstanbul'daki gümrüklerden, Galata'daki Mumhane Caddesi üzerinde bulunan Galata Dâhili ve Ecnebi Malları Gümrük Binası (1895) ve Mersin Gümrük Binası (1908) (Resim 141), İzmir Gümrük Depoları gibi denize ve caddeye konumlanmışlardır.

¹⁸⁴ Cenk Doğan, *Tekirdağ Kent Merkezindeki Son Dönem Osmanlı Kamu Yapıları (XIX.-XX. YY.)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2016, s. 67.

¹⁸⁵ Nurcan Yazıcı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Belediye Binaları ve İnegöl Belediye Binası*, *İnegöl Belediyesi Kent Müzesi Kültür Sanat Dergisi*, 1/ 2, Bursa 2010, s. 21.

¹⁸⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, "Gümrük", *TDVİA*, c. 14, İstanbul 1996, s. 263.

Gümrük binalarının örnekleri incelendiğinde, plan tasarımında işlevsel özelliklerin etkili olduğu görülmektedir.

Gureba-i Müslümin Hastanesi, doğu-batı yönünde uzanan ana koridoru her iki taraftan kesen kanatlardan oluşmaktadır. Güneyde yer alan kanat, diğerlerinden bağımsız bir planlamaya sahiptir. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı döneminin sağlık kuruluşları olan darüşşifaların¹⁸⁷, XIX. yüzyıldan sonra modern hastane binalarına dönüştüğü görülmektedir. Batı tarzında yeni hastane binaları, bu yüzyılda inşa edilmeye başlar. Bezm-i Âlem Valide Sultan Gureba-i Müslimin Hastanesi (1843), Haydarpaşa Askeri Hastanesi (1845), Şişli Hamidiye Etfal Hastanesi (1899)¹⁸⁸ XIX. yüzyılda yapılan diğer modern hastane binalarıdır. Bu binaların plân şemaları, kışla mimarisi ile benzerlik göstermektedir. Davutpaşa Kışlası (1831-1832), Rami Kışlası (1828), Taş Kışla (1847-1849) gibi yapılar, örnek gösterilebilir¹⁸⁹. Hastane binaları bir orta avlu etrafında yerleştirilmiş, koridorlar ve çevresinde geniş odalardan oluşmaktadır (Plan 19).

Mithat Paşa'nın girişimleri ile Osmanlı Devleti'nde ıslahhaneler açılmaya başlanmıştır. Tuna vilayetinde açılan ıslahhaneler daha sonra Anadolu'ya yayılmıştır. Bunlardan biri de İzmir İslahhanesi'dir. Yapı, daha sonra İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii ismini almıştır¹⁹⁰. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Binası simetrik bir planlama göstermektedir. Birbirine dik uzanan dört kanat, ortadaki avluyu çevrelemektedir. XIX. yüzyılda kışla, okul ve hastane binalarında görülen bu plan şeması Batılılaşma ile ortaya çıkan bir yenilik değildir. Selçuklulardan itibaren görülen eğitim ve ticaret yapılarında kullanılan bir plan şemasıdır (Plan 20), (Resim 142).

Rıhtım imtiyazı sonucu denize doğru doldurulan alanda inşa edilen Karantina ve Gümrük Muhafaza Başmüdürlüğü binaları iki katlı kâgir binalar şeklinde tasarlanıp dönemin diğer kamu binalarına benzer bir planla inşa edilmiştir. Askeri Hastane Binası

¹⁸⁷ Detaylı bilgi için bkz. Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara 1992.

¹⁸⁸ Detaylı örnekler için bkz. Yıldırım Yavuz, "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8/ 2, Ankara 1985, s. 123-142.

¹⁸⁹ Detaylı örnekler için bkz. Aynur Çiftçi, *19. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nde Askeri Mimari ve İstanbul'da İnşâ Edilen Askeri Yapılar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2004.

ise kışla binalarında kullanılan Ters U plan şemasında inşa edilen iki katlı bir yapıdır. U tipi planlamalar kışla mimarisinde sıklıkla görülmektedir. İzmir Askeri Hastane binası Ters U planı ile Karahisar Kışlası (1838) ve İzmir Sarıkışla ile benzerlik göstermektedir. (Plan 21).

Sonuç olarak, yapıların plan ve mekân anlayışının mevcut arazi şartlarına göre düzenlendiği, dönemin kamu mimarisi formuna uygun tasarlandığı, avlu etrafında koridor ve çeşitli boyutlarda fonksiyonel odalardan meydana geldiği, yapıların da genelde iki kat olduğunu görülmektedir.

4.2. Malzeme Özellikleri

Tez kapsamına alınan binalarda kullanılan malzemeler çoğunlukla, ahşap, mermer, taş, metal, alçı ve betonarmedir.

Kesme taş malzeme, İzmir Saat Kulesi'nin tamamında, Gureba-i Müslümin Hastanesi, İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii, Eski Belediye Binası ve Gümrük Depoları'nın caddeye bakan cephesinde kullanılmıştır. Sirkeci Garı (1888-1890)¹⁹¹, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Binası (1894-1903)¹⁹², Müze-i Hümâyûn Binası'nın (1891)¹⁹³, caddeye açılan cephelerinde kesme taş malzeme kullanılmış olup çalışmamızda yer alan yapılar ile malzeme kullanımı yönünden benzerlik taşımaktadır.

Mermer malzeme, İzmir Saat Kulesi'nin köşelerinde yer alan havuz ve kurnalarda kullanılmıştır. Gümrük Depoları'nın caddeye bakan cephesinde yer alan kitabe bölümü mermer malzemedен yapılmıştır. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Binası'nın şeref merdiveni bölümündeki basamaklarda ve giriş bölümündeki iki kanatlı kapının tepe pencerelerindeki söveler mermerdir. Pasaport İskelesi'nin doğu cephesinde katları arasında yer alan panolarda mermer malzeme kullanılmıştır. Mermer malzeme kullanımına, Sirkeci Garı ve Posta ve Telgraf Nezareti Binası (1905-1909) örnek verilebilir. Sirkeci Garı'nın ön cephesinde, Posta ve Telgraf Nezareti Binası zeminin ve merdivenlerde mermer malzeme kullanılmıştır.

¹⁹¹ Fatmagül Demirel, *Sultan 2. Abdülhamid'in Mirası; İstanbul'da Kamu Binaları*, İstanbul 2011, s. 47.

¹⁹² F. Demirel, "age.", s. 198.

¹⁹³ F. Demirel, "age.", s. 62.

Ahşap malzeme, yapıların merdiven ve tavan düzenlemelerinde daha çok karşımıza çıkmaktadır. İzmir Eski Belediye Binası'nın merdiveni, bazı kapılarında ve tavanlarında ahşap malzeme kullanılmıştır. İzmir Ticaret Borsası'nda ikinci kata açılan kapı ve merdivenler ahşaptır. İzmir Guraba-i Müslimin Hastanesi ikinci kanada geçiş sağlayan kapı; İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii binası pencere kanatları ve mescit odasındaki tavan, ahşap malzemenin kullanıldığı bölümlerdir. Ahşap malzeme kullanımı Osmanlı mimarisinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Çağdaş olan birkaç yapıda ahşap kullanımına örnek vermek gerekirse, Sivas İdadisi'nin (1887)¹⁹⁴ giriş kapısı ile birinci kat tavanı; Tekirdağ Eski Belediye Binası'nın zemin kat tavanı ile merdiveni¹⁹⁵ sayılabilir.

Çelik malzemenin, kâgir yapı ile birleştiği yapılar olarak, İzmir Gümrük Depoları ve İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Binası göze çarpmaktadır.

Alçı malzeme, İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii, Gureba-i Müslimin Hastanesi, İzmir Ticaret Borsası Binası'nda yer alan tavan süslemelerinde, Eski Belediye Binası'nın giriş holündeki pencere söveleri ve kapılarında kullanılmıştır. İzmir Ticaret Borsası, Gümrük Depoları ve Pasaport liman binalarının cepheyi dolanan silmelerinde ve kemer alınlıklarında alçı malzemeye yer verilmiştir. Sirkeci Garı'nın¹⁹⁶ salonunda da alçı malzeme kullanılmış olup alçı malzeme kullanıma örnek verilebilir.

Yapılarda demir kullanımı, pencere korkuluklarında, balkonlarda, kapılarda ve inşâ sisteminde taşıyıcı unsur olarak da kullanılmıştır. Yapıların zeminlerinde volta döşeme, üst örtü sistemleri Marsilya tipi kiremit çatı ile örtülmüştür. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii ve Gureba-i Müslümin hastanesinin zeminlerinde ise karolar görülmektedir. Karo kullanımı yönüyle, Tekirdağ Eski Belediye Binası'nın zemin katında görülen karolar ile benzerlik göstermektedir.

---

¹⁹⁴ Mustafa Bulut, *Sivas'taki Geç Dönem Osmanlı Kamu Yapıları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, s. 22.

¹⁹⁵ C. Doğan, "agt.", s. 70.

¹⁹⁶ F. Demirel, "age.", s. 39.

4.3. Cephe Özellikleri

Yapılar cephesel anlamda değerlendirildiğinde, caddeye açılan cephelerin daha özenli tasarlandığı görülmektedir. İzmir Saat Kulesi'ni ayrı tutmak koşuluyla diğer bütün yapılarda bu özellik ortaktır. Cephelerin silme, korniş, pilastr gibi mimari elamanlarla bölümlere ayrılması ortak özellikleridir. Silmeler kat ayrımını belirlemesinin yanında, çatı hizasında ve pencere çevrelerini dolaşarak, süsleme unsuru olarak da kullanılmıştır. Mimari elamanlar, yatay ve dikey bölümler oluşturmuş, böylelikle cephede hareketlilik sağlamıştır. Giriş dışında kalan yan ve arka cepheler daha sade tutulmuştur. Plan olarak zemin, birinci ve ikinci kat genellikle simetriktir.

Eski Belediye Binası, Gureba-i Müslim'in, Gümrük Depoları ve Askeri Hastane' de belirgin bir şekilde Neo-Klasik üslûbun egemenliği görülmektedir. Askeri Hastane ve Gureba-i Müslim'in hastanesinde üçgen alınlık ve sütunlarla oluşturulan tasarım bu etkiyi daha da artırmıştır. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Binası, Barok, Rokoko, Neo-Klasik ve eklektizm (seçmecilik) etkilerini taşımaktadır.

Saat kulesi dört bir yandan aynı biçimde tasarlanırken, sadece küçük balkonların açıldığı bölümler farklılık göstermektedir. Gümrük Depoları ve Pasaport İskelesi'nde bulunan liman binalarının caddeye bakan cepheleri daha özenli iken, diğer cepheler denizdeki iskeleye göre konumlanmış olup, daha sade tutulmuştur. İzmir Ticaret Borsası Binası'nın denize açılan cephesine balkon yerleştirilerek, bu cepheye önem verildiği vurgulanmıştır. Cephe düzenlemelerinde dikkat çeken unsurlardan biri de alt ve üst kat pencerelerin simetrik olarak sıralanmasıdır. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Binası ve İzmir Ticaret Borsası Binası'nda pencereler arasındaki simetrik düzen ve üstlerindeki kemerler ile cepheye hareketlilik kazandırılmıştır.

4.4. Süsleme Özellikleri

Yapıların, sadelik içerisinde bir estetik anlayışı ile inşâ edildiği görülmektedir. İzmir Saat Kulesi'nde kullanılan at nalı kemerler yuvarlak ve sivri görümlü olup eklektik anlayışla ele alınmıştır. Aynı şekilde saat kulesinde görülen sütun başlıkları, Kuzey Afrika mimarisinde karşılaştığımız moresk tipi sütun başlıkları ile benzerlik göstermektedir. Sütunlarda görülen bu uygulama, köken olarak Elhamra Sarayı'ndaki

(1232) kemerlere ve sütun başlıklarına kadar dayandırılmaktadır. Osmanlı sanatında at nalı kemer, XIX. yüzyıl içerisinde birçok yapıda kullanıldığı görülmektedir. Beylerbeyi Sarayı (1861-65), Pertevniyal Valide Sultan Cami (1871), Tokat Köşkü (1875) ve Sirkeci Garı (1888) buna örnek gösterilebilir (Resim 143-144).

İzmir Ticaret Borsası Binası'nın zemin katı tavanında, denize bakan balkonunda ve demir korkuluklarında yer alan art-nouveau süslemeler aynı dönemde yapılan Zarifi Apartmanı (1892) ve Çinili Han (1910) ile benzerlik göstermektedir.

Ayyıldız motifi ise kemer alınlıklarındaki kilit taşında bezeme unsuru olarak kullanılmıştır. Eski Belediye Binası'nın giriş kapısında kemer alınlıklarında, İzmir Saat Kulesi kemer alınlıklarında, İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Binasının kuzey cephesinde, Gureba-i Müslim'in Hastanesi Binası'nın sahanlık bölümünde ayyıldız motifi görülmektedir. Ayyıldız motifleri II. Mahmut döneminden itibaren binalarda kullanılmıştır. Bu motife, Daday Askerlik Şubesi'nde (20. yüzyılın başları) kapı ve pencerelerin kilit taşlarında, Kütahya Hükümet Konağı'nın (1907) çini bezemelerinde rastlanılmaktadır¹⁹⁷. Diyarbakır Gureba Hastanesi (1884) pilastrları üzerinde, Mardin İdadi Mektebi (1901) avlu kapısının üzerinde ise taş malzemedeki süsleme ögesi olarak Ayyıldız motifi yer almaktadır¹⁹⁸

Yapıların tavan göbekleri bitkisel ve geometrik süslemelerden oluşmaktadır. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii, Gureba-i Müslim'in Hastanesi, İzmir Ticaret Borsası Binası ve Eski Belediye Binası'nda bu uygulamalara rastlanmaktadır. Süsleme açısından Gureba-i Müslim'in Hastanesi içerisindeki eczane ve mescit bölümünde süslemenin arttığı görülmektedir. Kalemişi yaygın bir şekilde tercih edilmiştir. Mescit mihrabındaki perde motifi ve vazodan çıkan çiçek motifi, Batılılaşma Dönemi Osmanlı Camilerinde sıklıkla karşılaşılan bir detaydır. Manisa'da Soma Hızır Bey (Çarşı) Camii¹⁹⁹ (1791-92), Acıpayam Yazır Camii²⁰⁰ (1802) bu motiflerin uygulandığı yapılara örnek verilebilir. Motife ayrıca İzmir ve çevresinde de rastlanılmaktadır. Çakaloğlu Hanı (1805-1806)'nın çeşmesine, perde motifinin iki yanına vazodan çıkan

¹⁹⁷ Önder Aydın, "Sultan II. Abdülhamit Dönemi Yapılarında İmparatoru / İmparatorluğu Temsil Eden Semboller", *Mimarlık*, 364, Ankara 2012, s. 77.

¹⁹⁸ Özden Gökhan Baydaş, *Diyarbakır ve Mardin'deki Tarihi Kamu Yapıları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2007, s. 226-227.

¹⁹⁹ Semavi Eyice, "Hızırbey Camii", *TDVİA*, İstanbul 1992, c. 17, s. 415.

²⁰⁰ Tuğçe Yurtsal, *Aydın ve Denizli Camilerinde Duvar Resimleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s. 106.

çiçek motifleri yerleştirilmiştir. İzmir’de Orhan Camii²⁰¹, İzmir Şadırvanaltı Camii (1636)²⁰² (Resim 145), İzmir Başdurak Camii²⁰³ (1652), İzmir Kemeraltı Camii²⁰⁴ (1671) ve İzmir Eşrefpaşa Camii²⁰⁵ (1897-1902) (Resim 146) mihrabında perde motifi görülen İzmir camileridir. İzmir’in çevresinde ise Uşak Karaali Camii²⁰⁶ (1567) ve Denizli Baklan Boğaziçi Camii²⁰⁷ (1876), perde motifinin uygulandığı yapılardandır.

4.5. Mimari Elemanlar

Yapılarda görülen kapı açıklıklarının, basık kemer, yuvarlak kemer, at nalı kemer, üçgen kemer ve düz lento ile geçildiği görülmektedir.

İzmir Saat Kulesi’nin dört bir cephesine açılan kapılar, at nalı kemerlidir. At nalı kemerin kullanıldığı yapılara, Elhamra Sarayı²⁰⁸ ve Kurtuba Ulu Camii²⁰⁹ (786) örnek verilebilir. Ayrıca XIX. yüzyılda inşa edilen Sirkeci Garı²¹⁰,nın batı cephesinde at nalı kemerinin kullanıldığı görülmektedir. İzmir Ticaret Borsası’nın kuzeyine açılan kapı basık kemerlidir. İzmir Gümrük Deposu’nun doğu cephesinde yer alan kapılar, basık kemer uygulamasının görüldüğü yerlerdendir. Ayrıca İzmir Eski Belediye Binası’nın zemin katının doğusunda yer alıp, merdivenlere açılan kapı basık kemerlidir. Basık kemer kullanımının görüldüğü kamu yapılarına, Eski Hacıilbey İlkokulu²¹¹ (20. yüzyılın başları) örnek verilebilir. İzmir Eski Belediye Binası, Gureba-i Müslimin Hastanesi ve İzmir Gümrük Depoları’nın antrepolarına açılan kapılarda, yuvarlak kemer kullanılmıştır. Pasaport İskelesi’nin güney ve doğu cephesine açılan kapılar düz lentoludur. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii binasında ise kuzey cephede açılan kapı üçgen kemerlidir.

²⁰¹ T. Yurtsal, “agt.,” s. 366.

²⁰² Sibel Polat, *İzmir’deki Geç Dönem Osmanlı Camileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011, s. 26.

²⁰³ Lale Bulut, “İzmir Camilerinde Alçı Süsleme”, *Sanat Tarihi Dergisi*, VIII/ 8, İzmir 1996, s. 5.

²⁰⁴ L. Bulut, “agm.,” s. 3.

²⁰⁵ S. Polat, “agt.,” s. 110.

²⁰⁶ Elif Gürsoy, Uşak’ta Perde Motifli Mihraplar, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, İstanbul 2015, s. 152.

²⁰⁷ T. Yurtsal, “agt.,” s. 91.

²⁰⁸ A. Engin Beksaç, “Elhamra Sarayı”, *TDVİA*, c. 11, İstanbul 1995, s. 31-32.

²⁰⁹ A. Engin Beksaç, “Kurtuba Ulu Camii”, *TDVİA*, c. 26, Ankara 2002, s. 453-454.

²¹⁰ F. Demirel, “age.,” s. 39.

²¹¹ C. Doğan, “agt.,” s. 35.

Yapıların pencere formları değerlendirildiğinde, birbirinden farklı uygulamalar görülmektedir. İzmir Eski Belediye Binası'nda pencereler zemin ve birinci katta farklı büyüklükte olup, basık kemerli olarak düzenlenmiştir. İzmir Ticaret Borsası'nın zemin ve birinci kat pencereleri, doğu cephe hariç kendi içinde simetrik olarak düzenlenmiştir. Zemin ve birinci katın pencere boyutları ve kemer formları birbirinden farklı tasarlanmıştır. İzmir Gümrük Depoları antrepoları ve Gureba-i Müslimin Hastanesi'nin kuzey cephesinde yer alan pencereler basık kemerlidir. Pencereler kat içinde simetrik olarak düzenlenmiştir. İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii binasının ikinci katının avluya açılan pencereleri yuvarlak kemerli, diğer tüm pencereler ise üçgen kemerlidir. İzmir Pasaport binasında pencere kemer formları farklıdır. Kuzey cephedeki dikdörtgen formlu pencereler düz lento ile sonlanırken, doğu ve güney cephede hem düz lentolu hem de sivri kemer formları karşımıza çıkmaktadır. Pencerelerin birbirinden farklı boyutlarda olduğu görülmektedir.

İzmir Eski Belediye Binası, Gureba-i Müslimin Hastanesi, Hamidiye Mekteb-i Sanayii, İzmir Ticaret Borsası binalarının merdivenleri değerlendirildiğinde, farklı düzenlemeler görülmektedir. İzmir Ticaret Borsası ve İzmir Eski Belediye Binası merdivenleri ahşaptandır. Gureba-i Müslimin Hastanesi sahanlık bölümüne doğu ve batı yönden iki merdivenle çıkılmaktadır. Bu düzenleme, Sivas İdadisi'nde de görülmektedir²¹². Gureba-i Müslimin Hastanesi'nin zemin katının iç mekânında yer alan merdivenler ile doğu ve batı yönden üst kata ulaşım sağlanmaktadır. Hamidiye Mekteb-i Sanayi merdiveni ise iki kollu, anıtsal bir düzenleme ile tasarlanmıştır.

Yapıların örtü sistemi farklılıklar göstermektedir. İzmir Ticaret Borsası binasının çatısının bir bölümü kırma çatı üzerine Marsilya tipi kiremit, bir bölümü ise açık teras şeklindedir. Açık bölümler parapet duvarı çevrelenmiştir. Kırma çetılı ve Marsilya tipi kiremit kaplı örtü sistemi, İzmir Gümrük Depolarının antrepo bölümünde, İzmir Pasaport binası ve İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii binasında uygulanmıştır. Gureba-i Müslimin Hastanesi'nin ikinci ve üçüncü kanatları kırma çatı, diğer bölümler beşik çatılıdır. İzmir Saat Kulesi metal bir kubbe ile sonlanırken, Pasaport İskelesi Karantina binasının üst örtüsünde, soğanımsı bir kubbe bulunmaktadır.

---

²¹² M. Bulut, "agt.", s. 158.

Yapılarda görülen sütun başlığı formları, moresk, dor, korinth nizamındadır. İzmir Saat Kulesi'nde görülen sütun başlığı moresk tarzında olup, daha çok Kuzey Afrika mimarisinde görülür. İzmir Ticaret Borsası binasında dor nizamında sütun başlığına rastlanılmaktadır. Hamidiye Mekteb-i Sanayii binasının ikinci katında ise korinth başlıklı sütunlar göze çarpmaktadır.

SONUÇ

Tanzimat'tan sonra artan bürokrasi ve Batılılaşma yolunda atılan adımlar, Osmanlı Devleti'nde yeni gereksinimler ortaya çıkardığı gibi mimarisini de etkilemiştir. Batılı tarzda binaların gerekliliği bu dönemde ortaya çıkar. Osmanlı mimarisine, okullar, hastaneler, tiyatro, otel ve pasajlar, şehir hanları, nezaret ve elçilik binaları, yönetim binaları gibi çeşitli işleve sahip bina türleri girer. Meydan düzenlemeleri sonucunda ilki Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde açılarak Sultan II. Abdülhamid döneminde yayılan, şehir meydanlarına yerleştirilen saat kuleleri, döneme özgü bir başka mimari yapı türü olarak karşımıza çıkar. Tüm bu değişimler sosyo-ekonomik yeniliklerin yanı sıra şehirlerin fiziksel yapılarına da yenilikler getirir. Çalışmamız da yer alan yapılar bu değişimlerin yansımaları olarak tanımlanabilir.

Yeni yapı türlerinin ortaya çıkmasının yanı sıra Batı mimarisinin yakından takip edilmesi, Yeni mimari örneklerin uygulanması, yabancı mimarların Osmanlı Devleti'nde çalışması, mimari anlamda değişimlere ve şehirlerin fiziksel yapılarının yenilenmesine katkı sağlar.

Bu değişimlerin Sultan II. Abdülhamid döneminde artarak devam ettiği görülmektedir. Özellikle Kamu binaları, başkent İstanbul'un dışında etkin bir şekilde tüm imparatorluk sınırları içerisinde inşa edilir. Taşrada ortaya koyulan mimari örnekler, başkentteki değişimleri takip eden, daha küçük ölçekli örnekler şeklinde ortaya koyulur. Bu mimaride yöresel etkilerde görülmektedir. İnşâ edilen kamu binaları, genellikle padişahın cülus törenlerinde veya doğum günlerinde gerçekleştirilir. İzmir Saat Kulesi bu bağlamda örnek teşkil etmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. senesi kutlamaların bir parçası olarak İzmir Saat Kulesi'nin açılışı gerçekleştirilmiştir.

Tanzimat sonrası artan kamu binaları örneklerine, İzmir'de fazlaca rastlamaktayız. İzmir'in artan ticarî gücü ve stratejik konumu şehirde kamu binalarının sayısını artırmıştır. İzmir bu anlamda önemli bir konuma sahiptir. Başkent İstanbul'da yoğun bir şekilde inşa edilen kamusal binaların birçoğunun İzmir'de inşa edilmesi, şehrin Osmanlı Devleti'ndeki önemini ve potansiyelini göstermektedir.

1829'da Sarıkışla, 1868'de Hükümet Konağı, 1903'de Saat Kulesi ile İzmir'de kamusal bir meydan oluşturulmuştur. Bu meydan günümüzde Konak Meydanı olarak

anılmaktadır. Bu meydana açılan caddelerde kamu binaları yerleştirilmiştir. Gureba-i Müslimin Hastanesi ve Eski Belediye Binası meydanın güneyinde, İzmir Ticaret Borsası, Gümrük Depoları ve Pasaport Binası ise meydanın doğusunda yer alan cadde üzerine inşâ edilmiştir. İzmir’de valilik yapan ve İzmir şehirciliği için büyük hamleler yapan Mithat Paşa adına yapılan Hamidiye Sanayi Mektebi ise meydana batıdan bağlanan cadde üzerinde yer almıştır. Böylelikle İzmir’de kamusal alan oluşturulmuştur.

İzmir’de 1839 ile 1908 yılları arasında incelediğimiz kamu binalarında, Geç dönem Osmanlı mimarisinde sıklıkla karşılaştığımız Barok, Rokoko, Neo-Klasik ve Art-Nouveau üslubunda süslemeler yer almaktadır. İzmir Gureba-i Müslümin Hastanesi, İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi ve Askeri Hastane ’de görülen Neo-Klasik üslûp, İzmir Ticaret Borsasında görülen Ampir üslubu ile konumuz olan kamu binalarında karma bir süsleme anlayışının olduğu söylenebilir.

İzmir’de Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kamu Binaları (1839-1908) adlı tez çalışmamızda yer alan yapılar işlevsel olarak birbirinden farklıdır. Bu yapılar 1839 ve 1908 yılları arasında İzmir’de inşâ edilen yapıları kapsamaktadır. Bu süre içerisinde yıkılan, yanan veya yapıldığı yıldaki durumunu tamamen kaybetmiş olan kamu binaları teze dâhil edilmemiştir. Tezde yer alan yapılar idari anlamda inşâ edilen kamusal işlev taşıyan binalardan oluşmakta olup çoğunluğu ile Konak ve çevresine konumlanmıştır.

KAYNAKLAR

- Acar, G. (2000). *Tanzimat Dönemi Fikir ve Düşünce Hayatının Mimari Alana Yansıması*, (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Acun, H. (1994). *Anadolu Saat Kuleleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Acun, H. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Alparslan, H. İ. (2015). “19. Yüzyıl’da İzmir’in Demografik ve Mekânsal Durumu”, *Ege Mimarlık*, 89-90, İzmir, s. 46-49.
- Altun, D. A. (2014). “Cumhuriyet Öncesi Dönemde İzmir Hastanelerinin Mekânsal Gelişimi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 39/ 2, s. 405-443.
- Arıkan, Z. (2001). “Storari’nin Kemeraltı Planı”, *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, 4, İzmir, s. 76-80.
- Aslanapa, O. (1973). *Türk ve İslam Sanatı*, İnkılap ve Aka Kitapevi, İstanbul.
- Atasoy, N. (1992). “Barok”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 81-83.
- Atay, Ç. (1978). *Tarih İçinde İzmir*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İzmir.
- Atay, Ç. (1995). “XVIII. ve XIX. Yüzyıl’da İzmir’de Ticari Gelişim”, *Ege Mimarlık*, 1, İzmir, s. 32-34.
- Atay, Ç. (1997). *19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları*, Suna ve İnan Kıracı Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayını, İstanbul.
- Atay, Ç. (1998). “İzmir’e İlişkin Demiryolu Önerileri ve Gerçekleşen Hatların Kent Yapısına Etkileri”, *II. Uluslararası İzmir Sempozyumu Tebliğler*, İzmir, s. 171-172.
- Atay, Ç. (1998). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İzmir Planları*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İzmir.
- Atay, Ç. (2012). *İzmir Rıhtımında Ticaret Kordonu Boyunca Yaşam*, İzmir Ticaret Odası Yayını, İzmir.
- Atilla, A. N. (2002). *İzmir Demiryolları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir.
- Aydın, Ö. (2012, Mart-Nisan). “Sultan II. Abdülhamit Dönemi Yapılarında İmparatoru / İmparatorluğu Temsil Eden Semboller”, *Mimarlık*, 364, s. 74-78.

- Barboros, R. F. (1995). *1830-1930 Döneminde Sosyo-Ekonomik Çözüm Arayışları Çerçevesinde İzmir'de Sanayileşme*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir.
- Batur, A. (1985). "İstanbul Artnovueau", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1087.
- Batur, A. (1985). "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarlığı", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1038-1067.
- Batur, E. (1992). *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Baydaş, Ö. G. (2007). *Diyarbakır ve Mardin'deki Tarihi Kamu Yapıları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Baykara, T. (1974). *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir.
- Beksaç, A. E. (1995). "Elhamra Sarayı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 31-32.
- Beksaç, A. E. (2002). "Kurtuba Ulu Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 453-454.
- Berkant, C. (2005). *İzmirli Bir Mimar Raymond Pera*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Beyru, R. (1994). *19. Yüzyıl'da İzmir'de Yaşam*, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Bilsel, C. (2000). 19.Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'de Büyük Ölçekli Kentsel Projeler ve Kent Mekanının Başkalaşımı, *Ege Mimarlık*, 36, İzmir, s. 34-37.
- Bubur, R. (2002). İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi, *Gönül Öney'e Armağan*, İzmir, s.163-173.
- Bulut, L. (1996). "İzmir Camilerinde Alçı Süsleme", *Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt VIII/8, İzmir, s. 1-9.
- Bulut, M. (2006). *Sivas'taki Geç Dönem Osmanlı Kamu Yapıları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çadırcı, M. (1993). Tanzimat Dönemi İzmir, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1/3, İzmir, s. 73-87.
- Çakıcıoğlu, R. O. (2007). "Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, s. 336-352.
- Cantay, G. (1992). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Çelik, Z. (1998). *19. Yüzyıl'da Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Cezar, M. (2002). *Osmanlı Başkenti İstanbul*, Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, İstanbul.

- Çıkış, Ş. E. (1999). “Bir Ticaret Şehrinde Sanayi”, *Ege Mimarlık*, 3, İzmir, s. 18-20.
- Çiftçi, A. (2004). *19. Yüzyıl’da Osmanlı Devleti’nde Askeri Mimari ve İstanbul’da İnşâ Edilen Askeri Yapılar*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Daşçı, S. (2011). “19. Yüzyıl’da İzmir’de Dünyaya Gelen Bazı Gayrimüslim Sanatçılar ve Sanatsal Etkinlikleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt 20/2, İzmir, s. 21-22.
- Daşçı, S. (2012). “1893-1896 İzmir Ticaret Yıllıklarında Adı Geçen Sanatçılar ve Sanatla İlgili Meslekler Üzerine Bir Değerlendirme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1/ 3, Karabük, s. 17-52.
- Demir, A. (2000). “İzmir Gümrük Kitabeleri”, *Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt 10/10, İzmir, s. 42-55.
- Demirel, F. (2011). *Sultan 2. Abdülhamid’in Mirası; İstanbul’da Kamu Binaları*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Denel, S. (1982). *Batılılaşma Sürecinde İstanbul’da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.
- Dinçel, T. (2012). *19. Yüzyıl’da İzmir’deki Rum Okulları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Doğan, C. (2016). *Tekirdağ Kent Merkezindeki Son Dönem Osmanlı Kamu Yapıları (XIX.-XX. YY)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.
- Duymaz, A. Ş. (2003). *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyeteleri (Türkiye Örnekleri)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Ersoy, İ. K. (2001). “İzmir Saat Kulesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4, İzmir, s. 277-288.
- Eyice, S. (1973). “Batılılaşma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 171-181.
- Eyice, S. (1973). “Hızırbey Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 415.
- Halaç, H. H., Özdemir, S. İ. (2014). Kentsel İmge Olarak Saat Kuleleri; II. Abdülhamit Han Dönemi Saat Kulelerinin İstanbul Dışı Türkiye Coğrafyasında Dağılımları ve Bir Tipoloji Denemesi, *NWSA E-Journal of New World Sciences Academy*, Cilt: 9/ 4, s. 190-200.

- Gencer, C. İ. (2012). *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik'teki Kentsel ve Mimari Değişim*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gencer, C. İ. (2017). "19. Yüzyılda Kentsel Dönüşüm Dinamikleri: İzmir ve Selanik (1840-1910)", *Mimarlık*, 394, Ankara, s. 50-55.
- Gülşen, Ö. (1997). "Eklektisizm", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 1, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, s. 505-507.
- Güntan, Ç. (2007). "*II. Abdülhamit Döneminde İmparatorluk İmajının Kamu Yapıları Aracılığı İle Osmanlı Kentine Yansıtılması*", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gürsoy, M. (1993). *Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmir'imiz*, Mg Yayınları, İzmir.
- Gürsoy, E. (2015). Uşak'ta Perde Motifli Mihraplar, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, İstanbul, s. 146-147.
- Hanioğlu, M. Ş. (1992). "Batılılaşma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 148-152.
- İmbert, P. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri*, (çev. Adnan Cemgil), Gazi Kitabevi, İstanbul.
- İnankur Z. (1997). "Yeni Klasikçilik", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 2, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, s. 1933.
- İnce, K. (2002). Osmanlı Sanatının 1789-1839 Dönemine Bir Bakış, *Türkler*, Cilt 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 310-318.
- İpekoğlu, B. vd. (2002). *İzmir Mithat Paşa Endüstri Meslek Lisesi*, İzmir Mithat Paşa Endüstri Meslek Lisesi Yayını. İzmir.
- Kahraman, S. A. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 5/2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Karayaman M, (2008). *20. Yüzyıl'ın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir.
- Kaya, Ş. (2010). "Bazı Liman Kentlerindeki Örnekler Işığında Tanzimat Dönemi ve Sonrasında İnşa Edilen Gümrük Binalarının Mimari Özellikleri" *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, s. 73-92.
- Kerimoğlu, H. T. (2013). "XIX. Yüzyıl Osmanlı Reformları ve İzmir", *İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih*, Cilt 1, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir.
- Kolay, E. (2013). *Amasya İl Merkezinde Geç Dönem Kamu Yapıları (1848-1947)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

- Koloğlu, O. (1985). "Türkçe Dışı Basın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 94-98.
- Kuban, D. (1954). *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kuyulu, İ. (2001). "İzmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 526-529.
- Küçükcalay, M. (2007). *Osmanlı İthalatı İzmir Gümrüğü 1818-1839*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Kütükoğlu, M. S. (1979). İzmir Rıhtımı İnşaatı ve İşletme İmtiyazı, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, İstanbul, s. 495-557.
- Kütükoğlu, M. S. (1996). "Gümrük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul. s. 263-268.
- Kütükoğlu, M. S. (2001). "İzmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 515-524.
- Martal, A. (1993). "XIX. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1/ 3, s. 117-131.
- Ocak, B., Kocabaş, Ö. (2014). *İzmir Gureba-i Müslim Hastanesi'nden İzmir Devlet Hastanesi'ne*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir.
- Ökçün, G. (1998). *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)*, İzmir Ticaret Odası Yayını, İzmir.
- Özdemir, M. (2013). "1. Meşrutiyet Döneminde İzmir (1876-1908)", *İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih*, Cilt 1, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, s. 181-196.
- Özen, Ö. (2013). *2. Mahmut Dönemi Askeri Islahat Sürecinde Ortaya Çıkan Kışla Yapıları ve Mimari Özellikleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, C. (1999). "İslahhane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 190-191.
- Papila, A. (2008). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma Döneminde Resim Sanatının Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Kimliğinin Resimsel Anlatımı", *Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1, s. 117-134.
- Pınar, İ. (1994). *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl*, Akademi Kitabevi Yayını, İzmir.
- Polat, S. (2011). *İzmir'deki Geç Dönem Osmanlı Camileri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.

- Ramzanoğlu, M. G. (2009). "Selimiye Kışlası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 436-437.
- Renda, G. (2002). "Osmanlı Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat", *Türkler*, Cilt 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 265-283.
- Rona Z. (1997). "Art Nouveau", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 1, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, s. 141.
- Saner, T. (1998). *19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Oryantalizm*, Pera Turizm Yayınları, İstanbul.
- Say, K. S. (2014). "Alexandre Vallaury's Late Works On İzmir, Thessaloniki and Eminönü Customs Houses and Notes on the Agenda of Ottoman Architecture at the Turn of the Century", *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 31/2, 43-64.
- Sayek, S. Z. (2000). "Struggles over the Shore: Building the Quay of Izmir, 1867-1875" In *City and Society: An Annual Review of the American Anthropological Association*, XII/ 1, Spring, s. 55-72.
- Sepetçioğlu, T. E. (2013). XIX. Yüzyıl'da İzmir Kentinin Nüfus Bileşenleri: Türkleri, Rumlar, Yahudiler, Ermeniler, *İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih*, Cilt 1, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, s. 129-136.
- Serçe, E. (1996). *İzmir'de Kitapçılık 1839-1928*, Akademi Kitabevi Yayınları, İzmir.
- Smyanelis, M. C. (der.) (2008). *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi?: Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, İletişim Yayınları, İzmir.
- Sönmez, Z. (2012). "Abdülhalim Efendi Seyid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 212.
- Syrett, E. F. (2001). "The making of an Ottomanport the guay of Izmir in the nineteen th century", *The Journal of Transport History*, 3rd Series, 22/1, s. 24.
- Şenocak, B. (2003). *Levant'ın Yıldızı İzmir*, Yakın Kitabevi, İzmir.
- Tanör, B. (1985). "Anayasal Gelişmeler Toplu Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 10-26.
- Turan, Ş. (1964). "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1/1, s. 159-202.
- Uşaklıgil, H. Z. (1969). *Kırk Yıl*, Özgür Yayınları, İstanbul.
- Uyanık, E. (2004). "Bir Osmanlı Kalkınma Projesi Olarak Islahhaneler", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 13/4, s. 59-83.
- Uzun, İ. (2013). "Kamu İdari Yapıları Mimarisi", *İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık*, Cilt 1, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, s. 342-352.

- Uzuntepe, G. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın- Kasaba 1856-1897*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir.
- Ülker, N. (1990). "İzmir Saat Kulesi", *Lale*, 7, 9-14.
- Ürük, Y. (1998). "İstibdat Meşrutiyet ve İşgal Dönemlerinde İzmir'de Eğitim", *İzmir*, 13, s. 21-22.
- Yakın, G. K. (1997). *İzmir Sanayi Mektebi*, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Yaranga, O. (2002). *XIX. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Fransız Gezginlerin Anlatımlarında İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, (çev. Gürhan Tümer), İzmir.
- Yapucu, O. P. (2013). "İzmir ve Çevresinde Ulaşım; Kervan Yollarından Demiryoluna", *İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih*, Cilt 1, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, s. 159-180.
- Yavuz, Y. (1985). "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 8/ 2, s. 123-142.
- Yazıcı, N. (2007), *Osmanlılarda Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yazıcı, N. (2010). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Belediye Binaları ve İnegöl Belediye Binası", *İnegöl Belediyesi Kent Müzesi Kültür Sanat Dergisi*, Cilt 1/ 2, s. 21.
- Yıldıran, N. (2002). "II. Abdülhamid Dönemi Mimarlığı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 15, Ankara, s. 367-373.
- Yıldız, M. (2012). "İzmir Levantenleri Üzerine Bir İnceleme", *Turan Stratejik Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4/13, s. 36-53.
- Yılmaz, F., Yetkin, S. (2003). *İzmir Kartpostalları 1900*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir.
- Yılmaz, F. (2003). *Tarihsel Süreç İçerisinde İzmir Konak Meydanı*, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir.
- Yılmaz, F., (haz.) (2011). *Geçmişten Günümüze Levantenler*, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir.
- Yurtsal, T. (2009). *Aydın ve Denizli Camilerinde Duvar Resimleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Salnameler

Salname-i Vilayet-i Aydın 1297 (H), s. 62.

Salname-i Vilayet-i Aydın 1298 (H), s. 88.

Salname-i Vilayet-i Aydın 1307 (H), s. 273.

Salname-i Vilayet-i Aydın 1307 (H), s. 184-185.

Gazeteler

21 Teşrin-i Evvel 1314 (2 Kasım 1898). *Ahenk*.

22 Teşrin-i Evvel 1314 (3 Kasım 1898). *Ahenk*.

İnternet

<http://izmirdesanat.org/gumruk-binasi> (30 Kasım 2016).

<http://ege.gtb.gov.tr/kurumsal/izmir-gumrukleri-tarihcesi> (30 Kasım 2016).

<http://istanbulbolge.gtb.gov.tr/mudurlugumuz/tarihce/tarihce> (30 Kasım 2016).

<http://www.levantineheritage.com/smyrna.htm> (30 Kasım 2016).

<http://www.tarihtarih.com> (30 Kasım 2016).

<http://www.anadoluselcuklumimarisi.com> (15.5.2017).

<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=24899&start=5> (15.5.2017).

<http://www.ttk.gov.tr> (29 Kasım 2016)

EKLER

ملکیت نلسون حبیله

۲۶۹

عظمتی اقم حشری
 نیره قیاسنه کاشه املک میره دمه اولوب منقره سک و فایله محمول اولوبه نصیف جفتک ایله ایزمده واقع مبارجه معاره سک ایزمده
 کنار اولوبه ایلد محاربه تخصی حقی بعضه افاده یا هاوی اجهده ولایتی مملکت سوی دولت هوالر بریلوبه مضطه سی ناصه وارده سک حشری
 لیا ایسی فاضله مکتب نلسون ایجابک و اولرینک اشعلیم مضطه مذکور سک اعاره سی بایک اراده اقمک

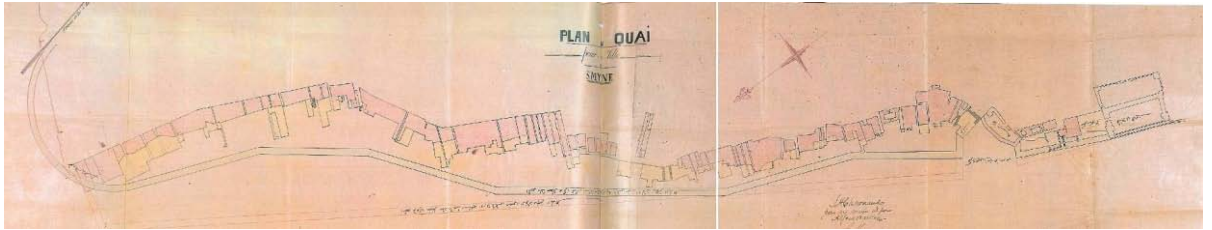
کمال
 ۱۸۸۰
 ۱۸۸۰

معرفیه جا کرورک
 مقارنتا عین کتاب ایستاهیلری و لغت مضطه موزسی هله ایضاه عجزی اولی محمول اولوبه منکر مضطه حشر جفتک مجیدی قریه جدید به عالی ایستاهیلر بوزان اصدا صاعه ناه و حشریه
 صرف و اعطای اوزک قریزه زرد اولوبه نضطه مضطه منکرک به بوز قریه کور قریه بائنه اولیستنه علی خالینک دورکی بوزک اوزوبک بوز قریه
 اوزریه قریزه وحی بوزک اولوبه تقر راید چک بوزک اعلسی بوز ایستاهیلر سک اصدا علی زلمو اوزره ترک واعطای منط زاعلیس اولوبی کی کرانق معاره وحی قریه بوزک
 اراده سنه بوزک املک قریزه اولوبه سنوی اولوبه ایجابک غلله به بک ایجابک اعل اولوبه کی قریه منکره قیوزنده نماه اولسه نلسون علی ایجابک ارف معضه بوزک ایجابک
 اولوبه مضطه بجه نفا تقسیم و محاربه کشته اولوبه ارضی امر قریه منکره سک اولوبه کی املک حشری سنه بوزک

Ek- 3. Okulun Açılışı İçin Hayırseverlerin Yapmış Olduğu Katkıları Anlatan Arşiv Belgesi (Koyuncu, 1997, s. 123).

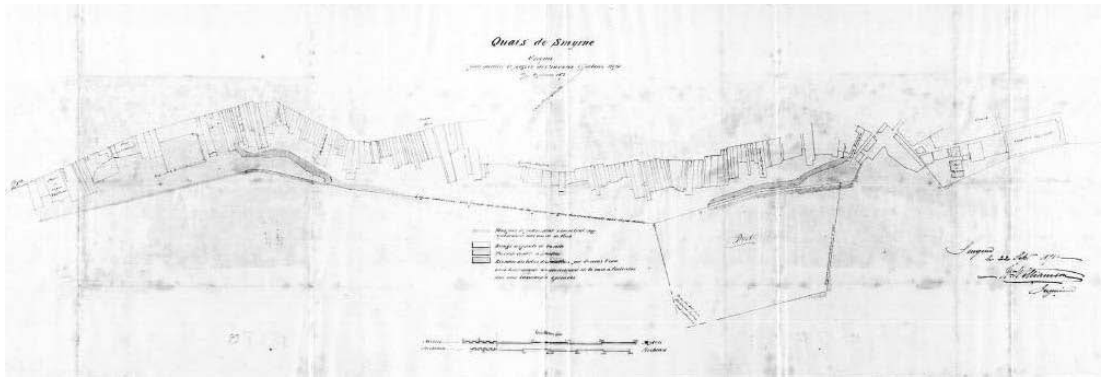
PLAN LİSTESİ

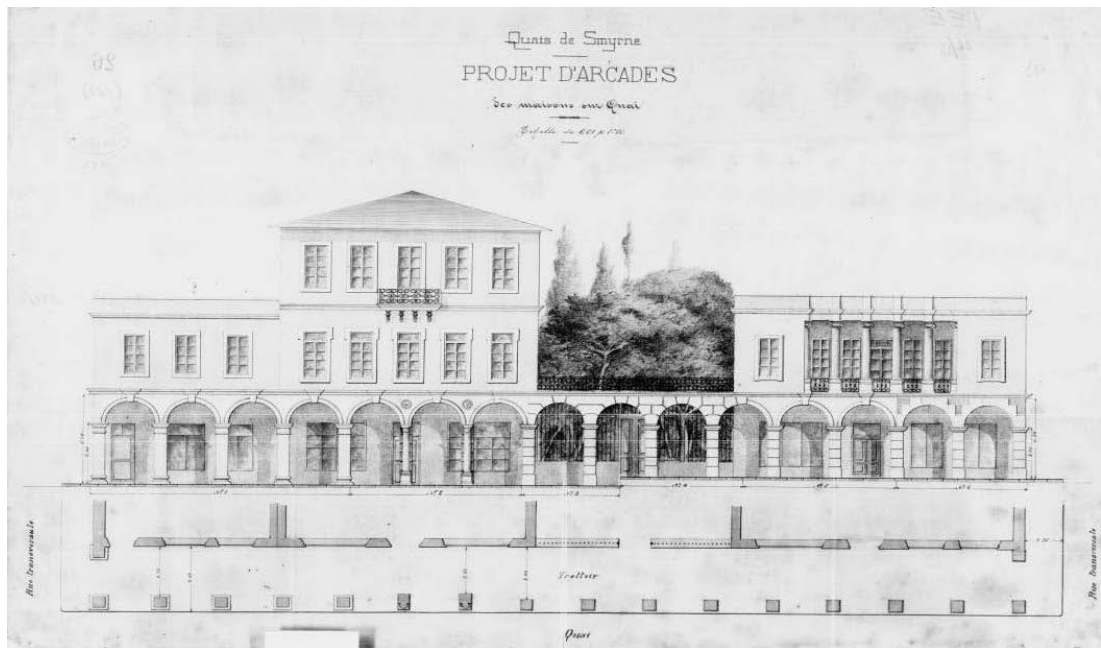
Plan 1: İzmir Rıhtım Planı 1867. (Atay, 1998: 114-15).

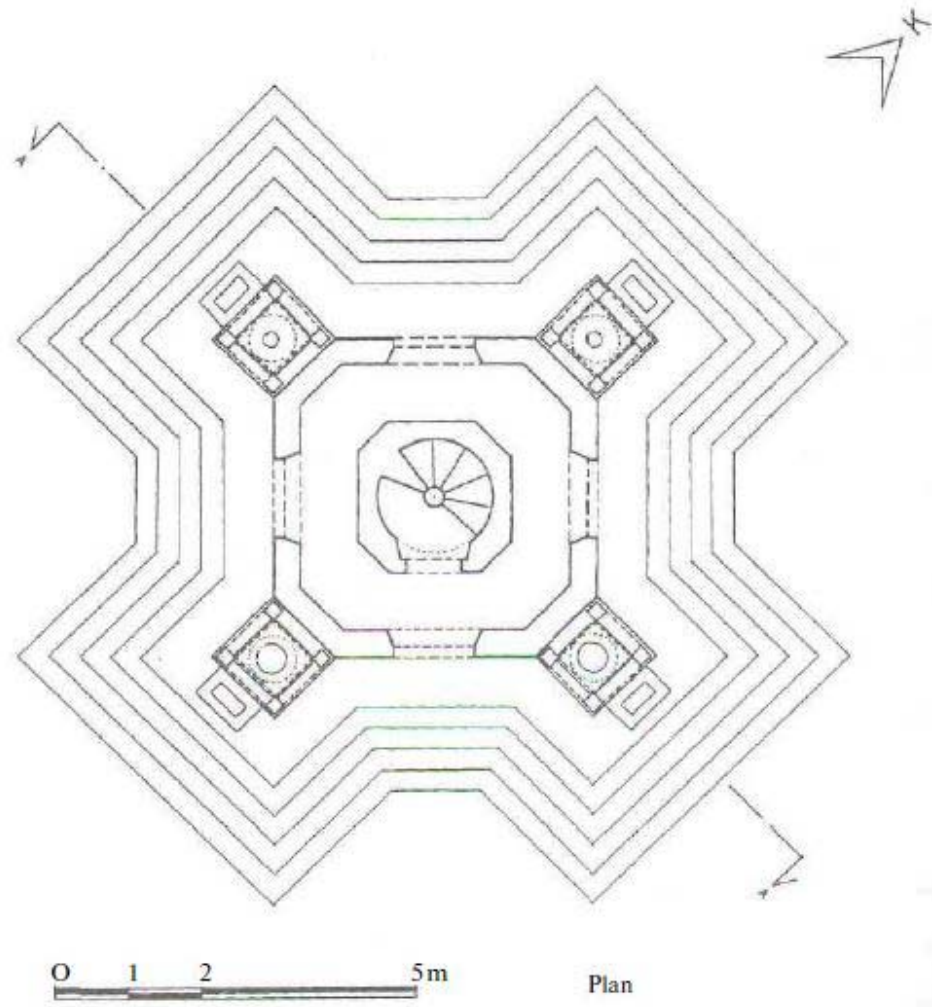
Plan 2: İzmir Rıhtım Çalışmaları Planı 1875. (Atay, 1998: 116-117).

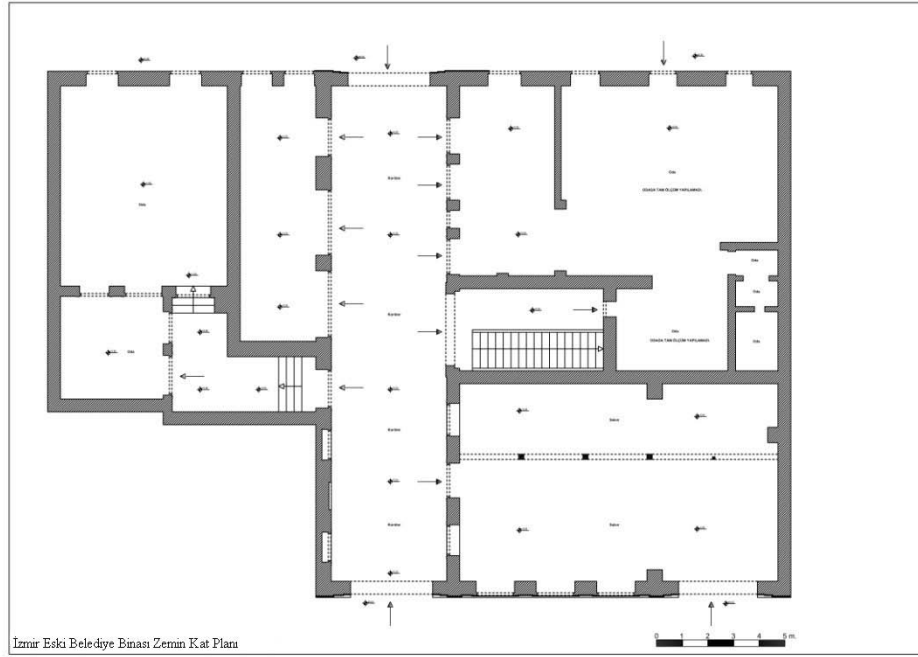
Plan 3: 1871 İzmir Rıhtım Planı (Gencer: 2012, 399).

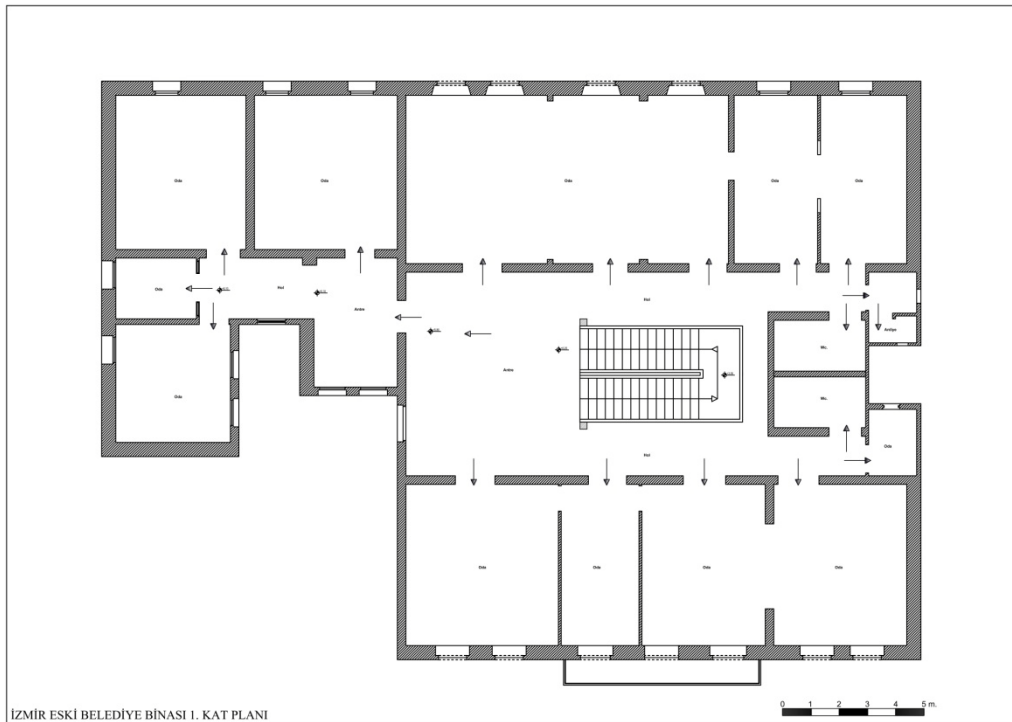
Plan 4: İzmir Rıhtımı Örnek Görünüş ve Kısmi Planı (Gencer, 2012: 399).

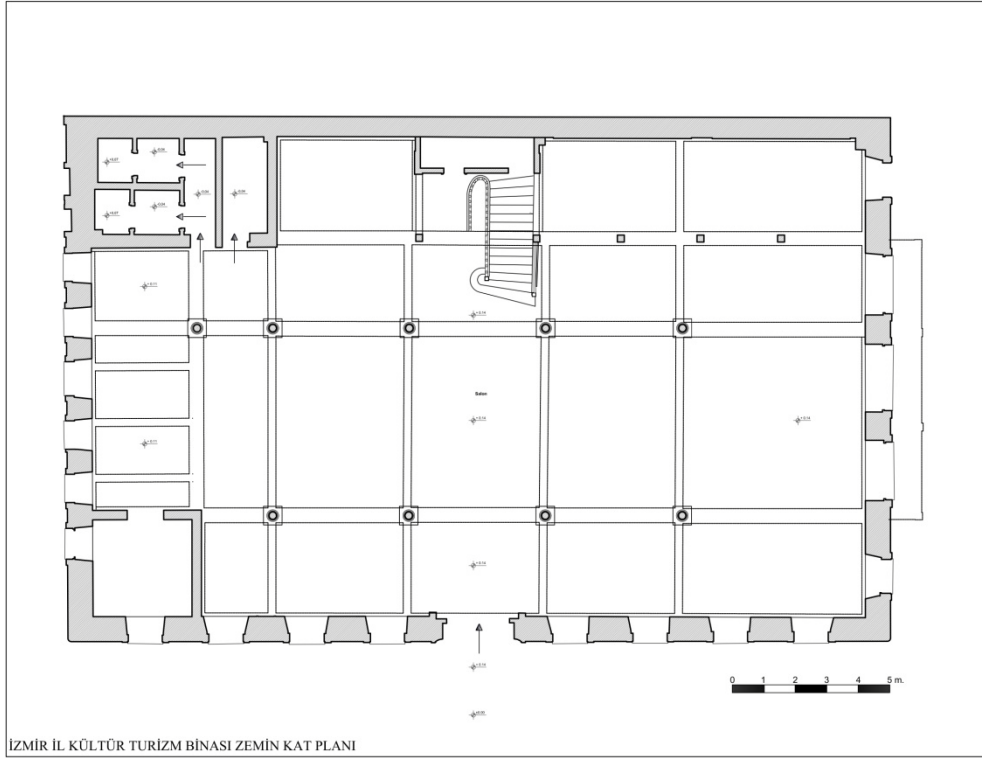
Plan 5: İzmir Saat Kulesi Planı (Kuyulu, 2000: 282).

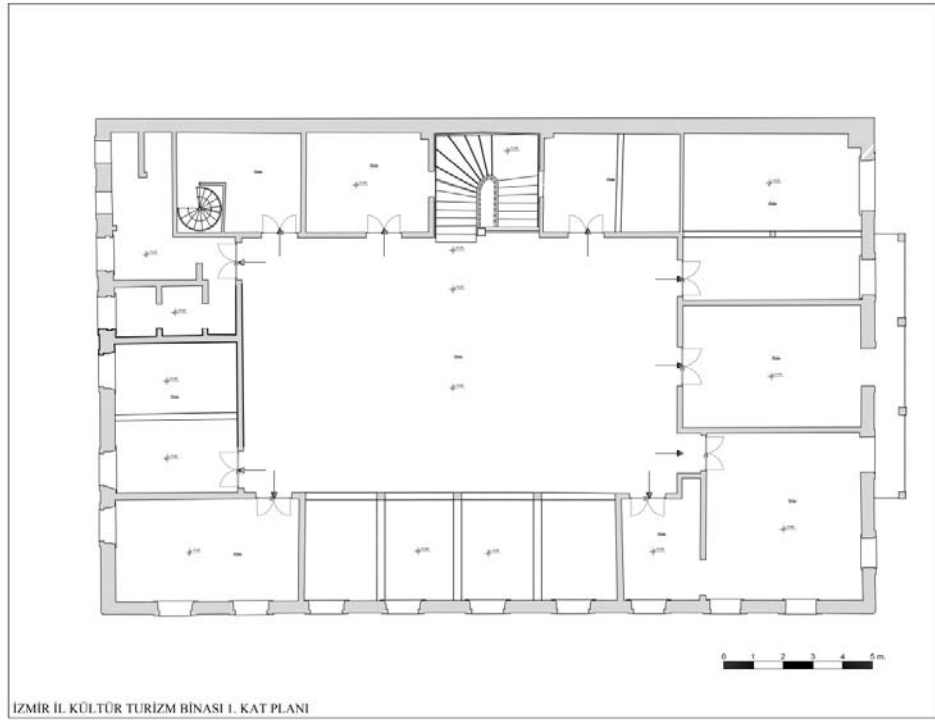
Plan 6: İzmir Eski Belediye Binası Zemin Kat Planı (2014SOBE020 No'lu Proje Kapsamında Hizmet Alımı ile Çizdirilmiştir).

Plan 7: İzmir Eski Belediye Binası Birinci Kat Planı (2014SOBE020 No'lu Proje Kapsamında Hizmet Alımı ile Çizdirilmiştir).

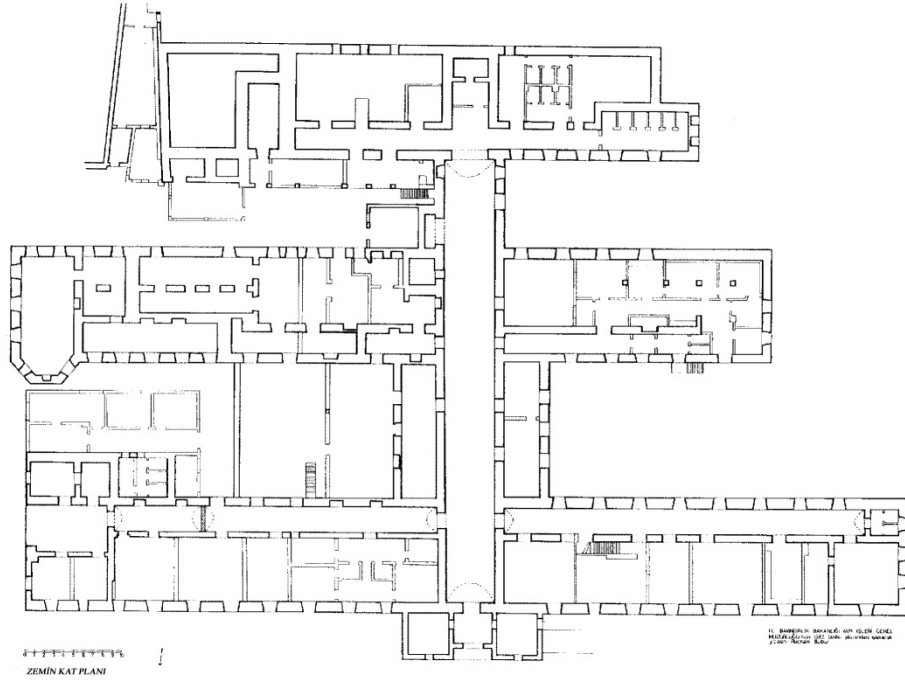

Plan 8: İzmir Ticaret Borsası Binası Zemin Kat Planı (2014SOBE020 No'lu Proje Kapsamında Hizmet Alımı ile Çizdirilmiştir).

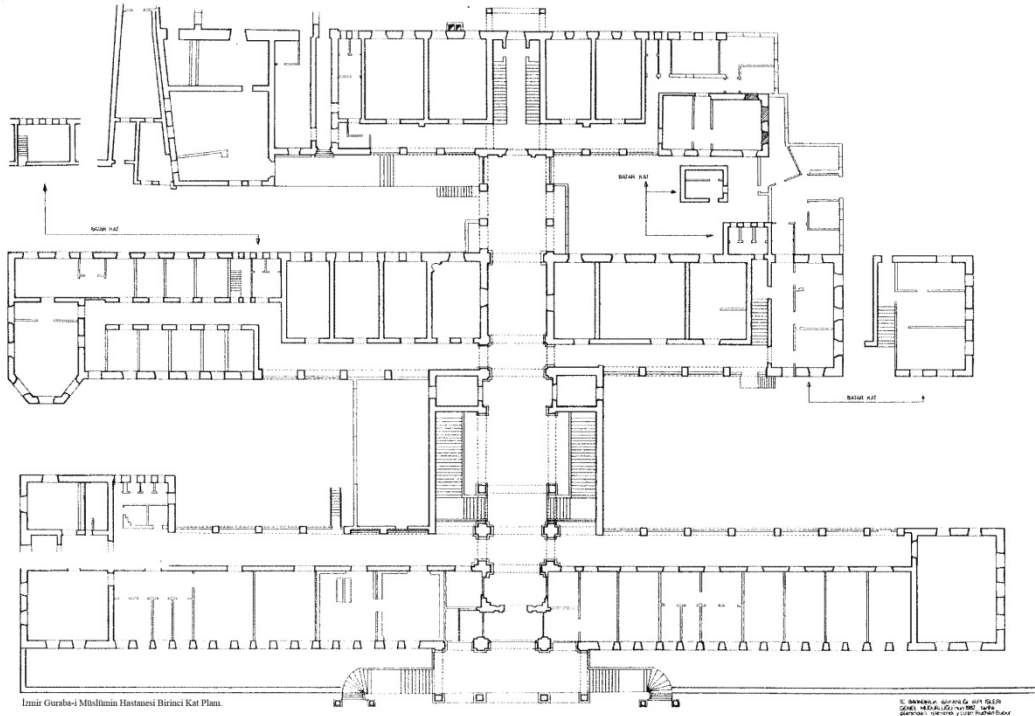

Plan 9: İzmir Ticaret Borsası Binası Birinci Kat Planı (2014SOBE020 No'lu Proje Kapsamında Hizmet Alımı ile Çizdirilmiştir).

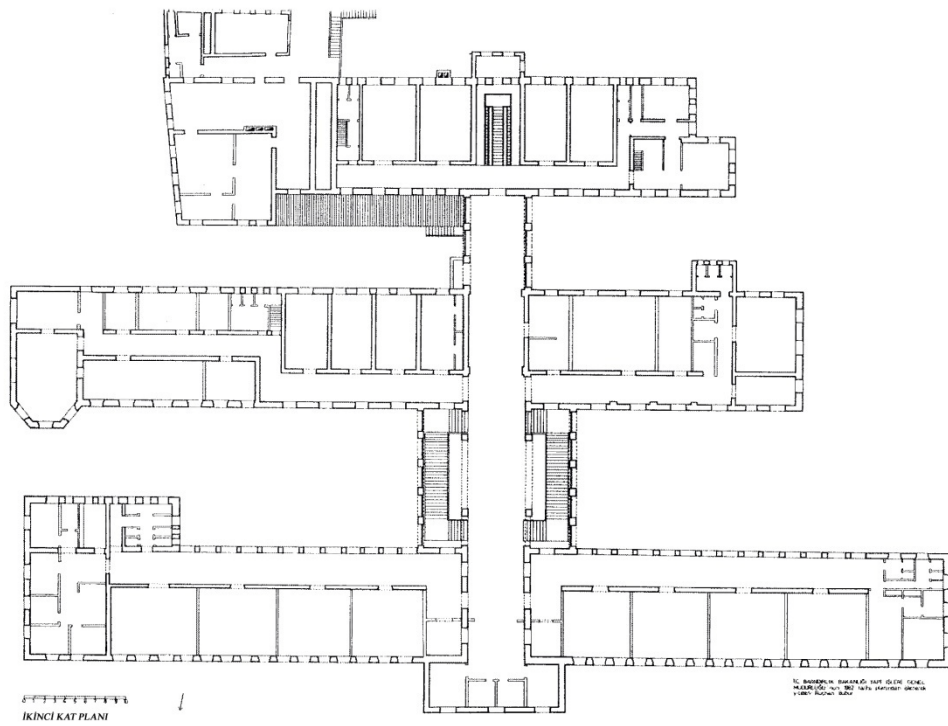

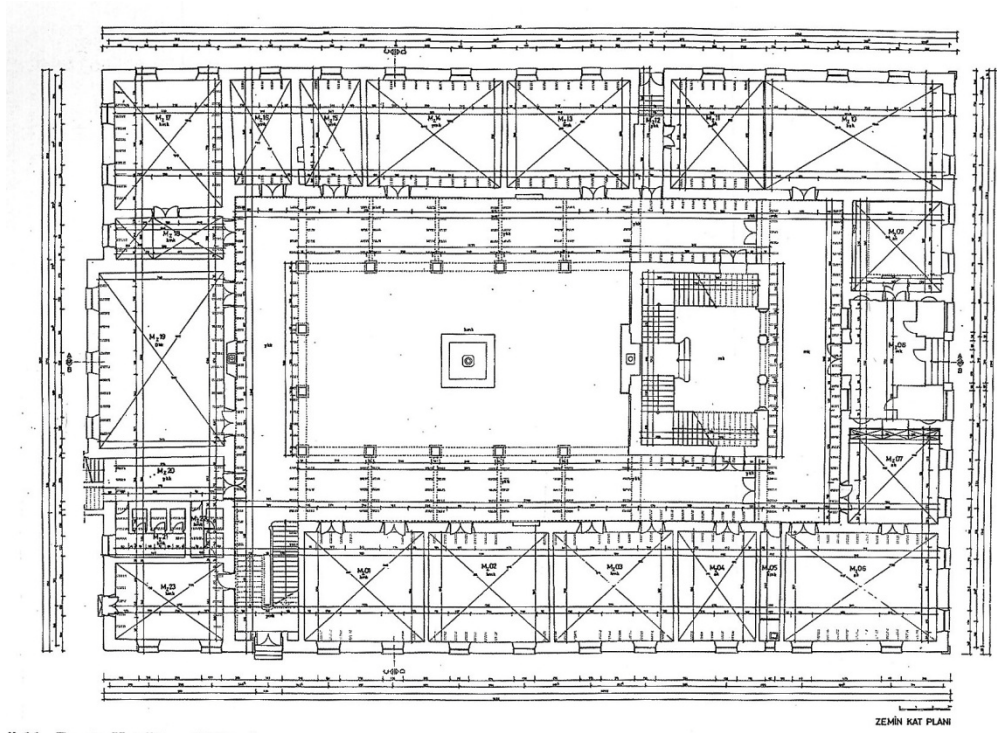
Plan 10: İzmir Guraba-i Müslümin Hastanesi Zemin Kat Planı (Rüçhan Bubur'dan).

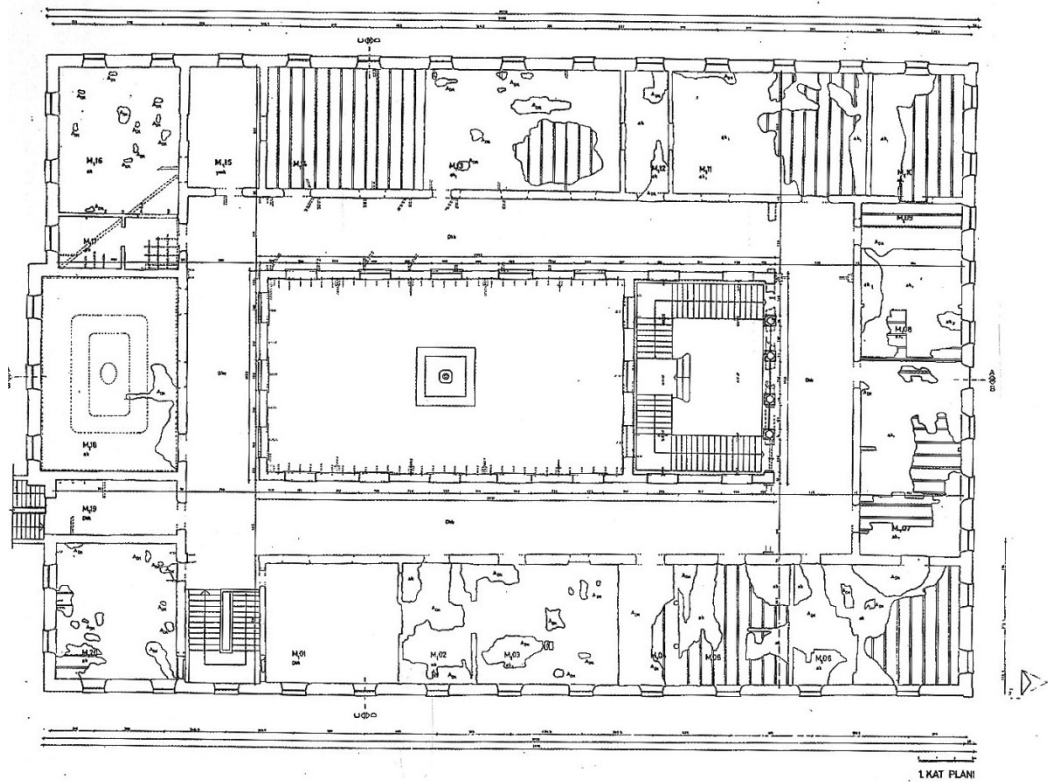
Plan 11: İzmir Guraba-i Müslümin Hastanesi Birinci Kat Planı (Rüçhan Bubur'dan).

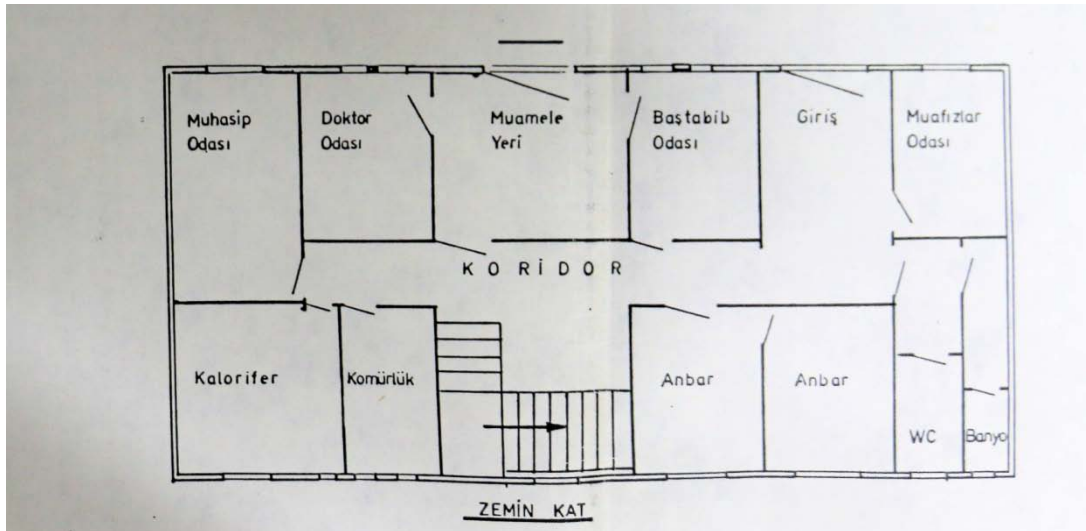
Plan 12: İzmir Guraba-i Müslümin Hastanesi İkinci Kat Planı (Rüçhan Burburdan).

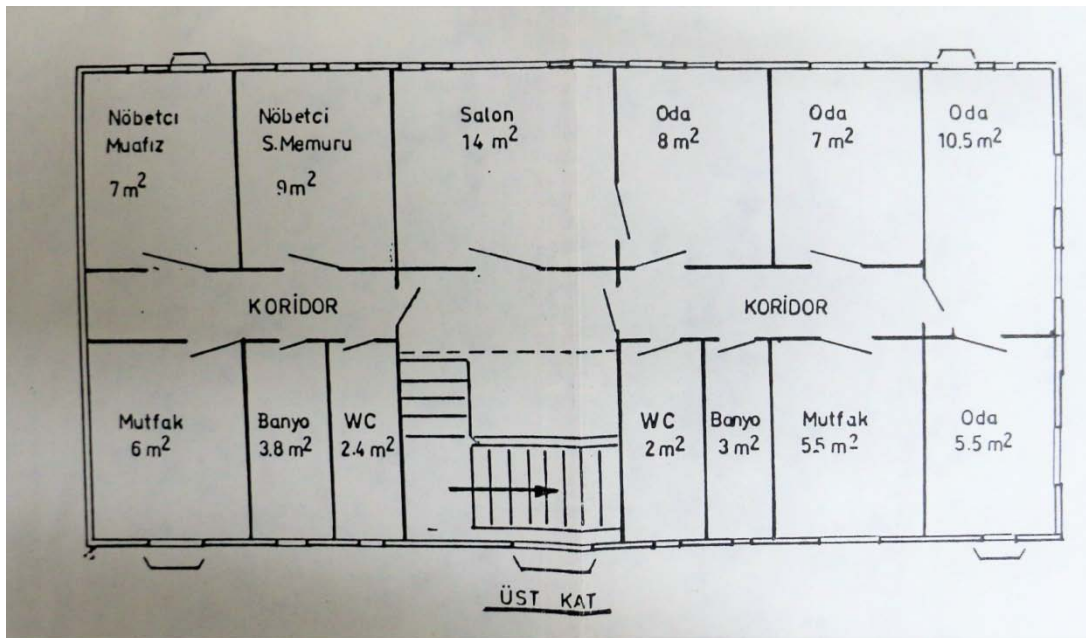
Plan 13: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Zemin Kat Röleve Planı, (İpekoğlu ve Mine Hamamcıoğlu, 2002: 16).

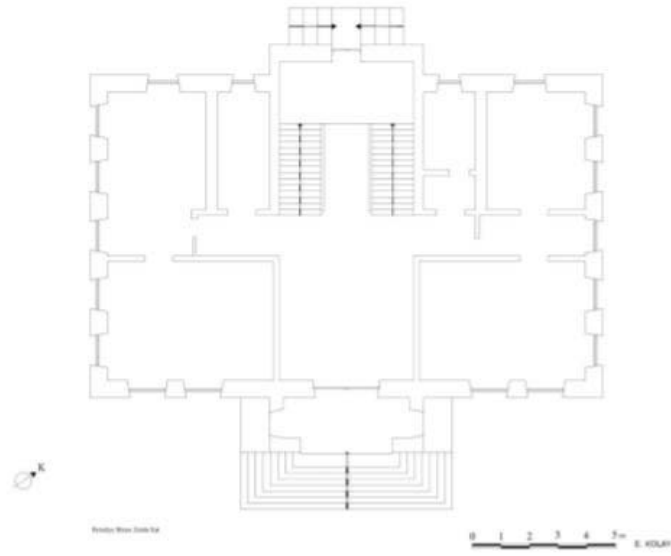
Plan 14: İzmir Hamidiye Mekteb-i Birinci Kat Röleve Planı (İpekoğlu ve Mine Hamamcıoğlu, 2002: 17).

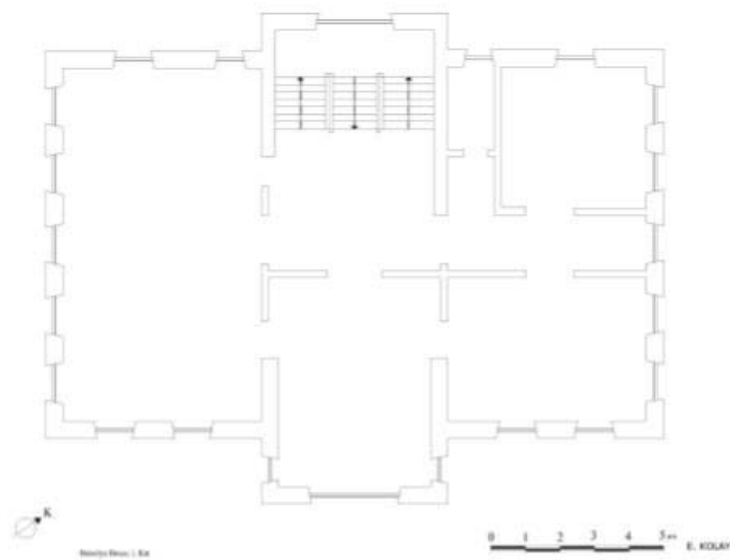
Plan 15: Pasaport İskelesi Karantina Binası Zemin Kat Rölöve Planı (İ1NVKKBKM).

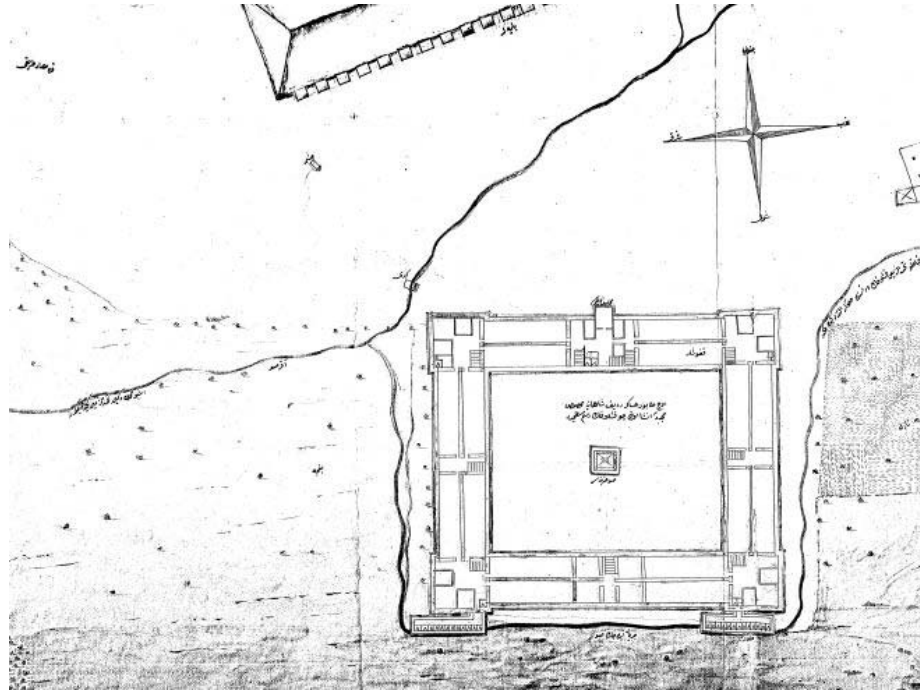
Plan 16: Pasaport İskelesi Karantina Binası Birinci Kat Rölöve Planı (İ1NKVKBKM).

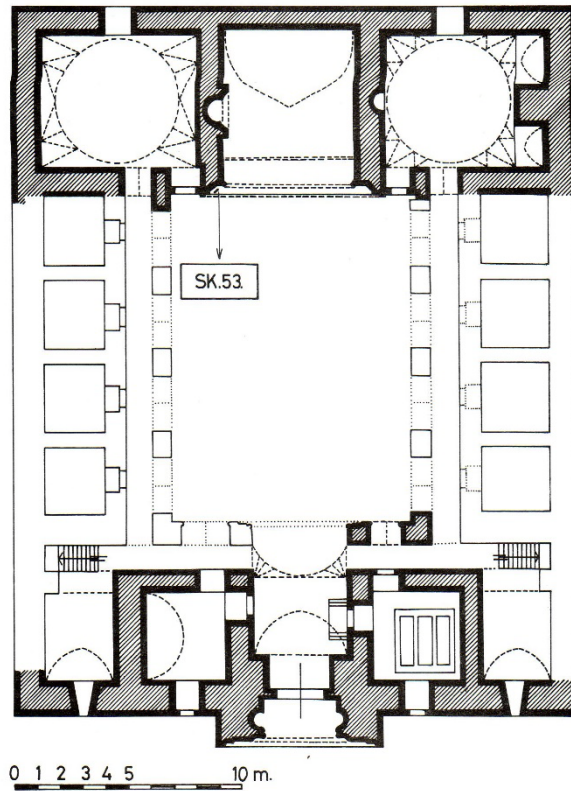
Plan 17: Amasya Eski Belediye Binası Zemin Kat Planı (Kolay, 2013: 45).

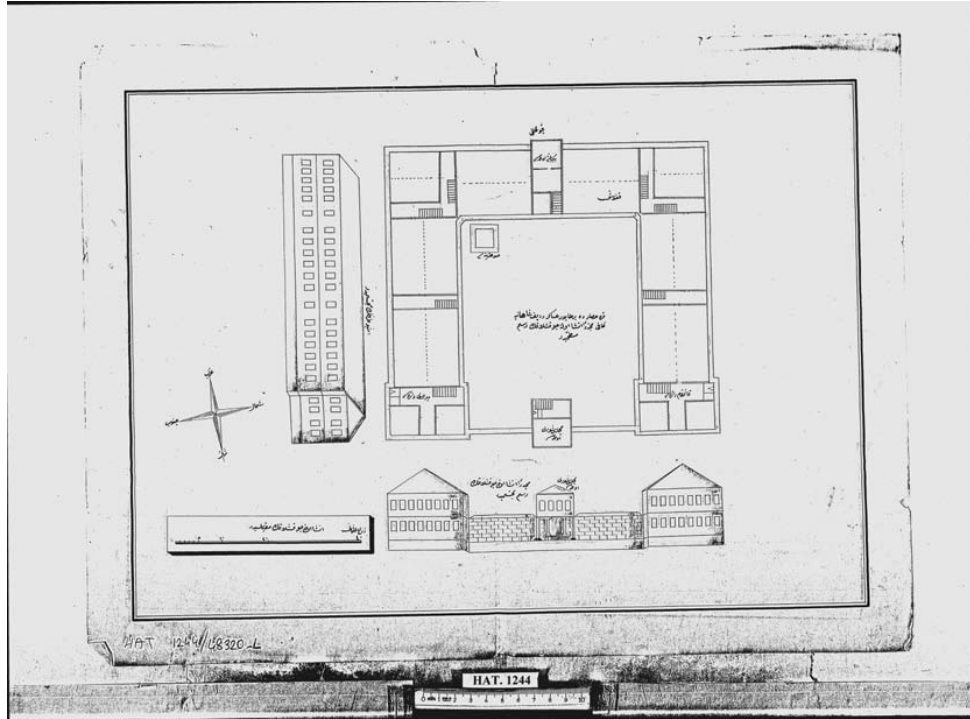
Plan 18: Amasya Eski Belediye Binası Zemin Kat Planı (Kolay, 2013: 46).

Plan 19: Kütahya Kışlası Planı (Özlem Özen'den).

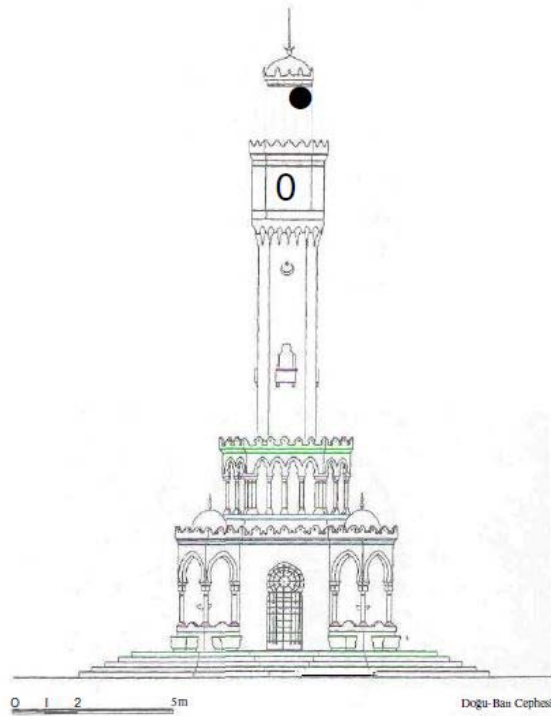

Plan 20: Konya Sırçalı Medresesi Planı (www.anadoluselcuklumimarisi.com 15.05.2017).

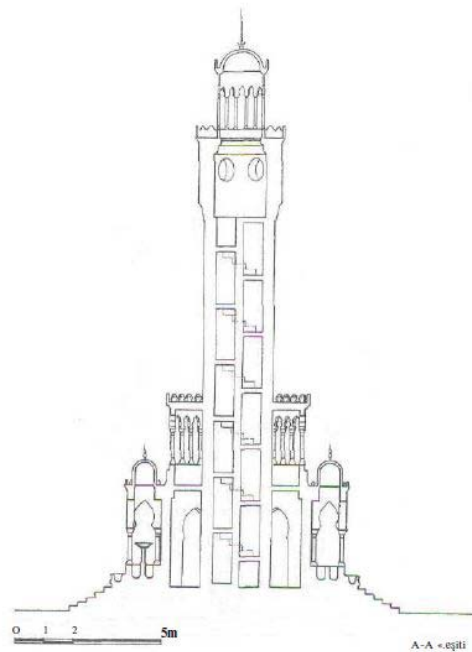

Plan 21: Karahisar Kışlası Planı (Özen, 2013: 83).

ŞEKİL LİSTESİ

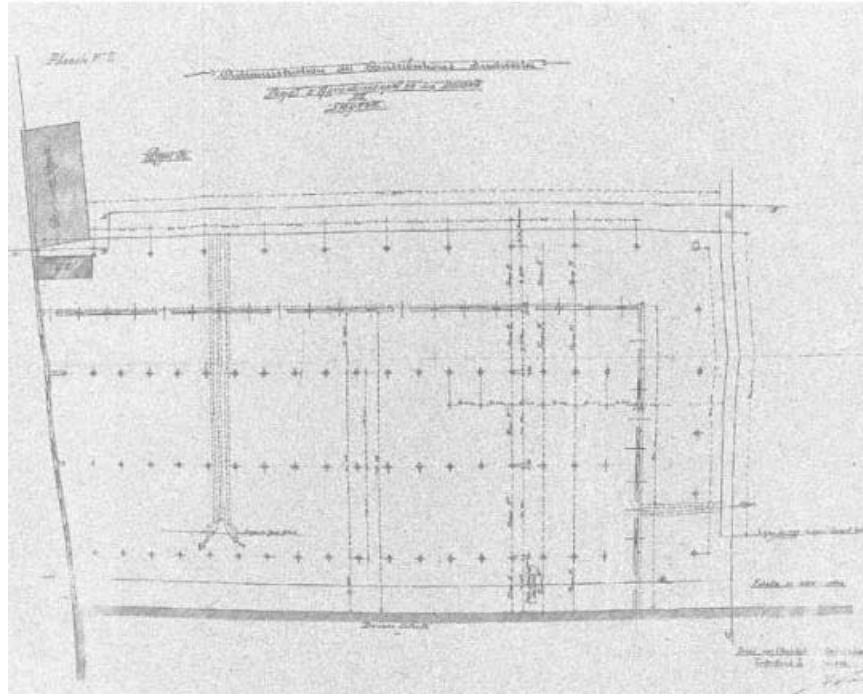

Şekil 1: İzmir Saat Kulesi Kesiti (Kuyulu, 2000: 283).

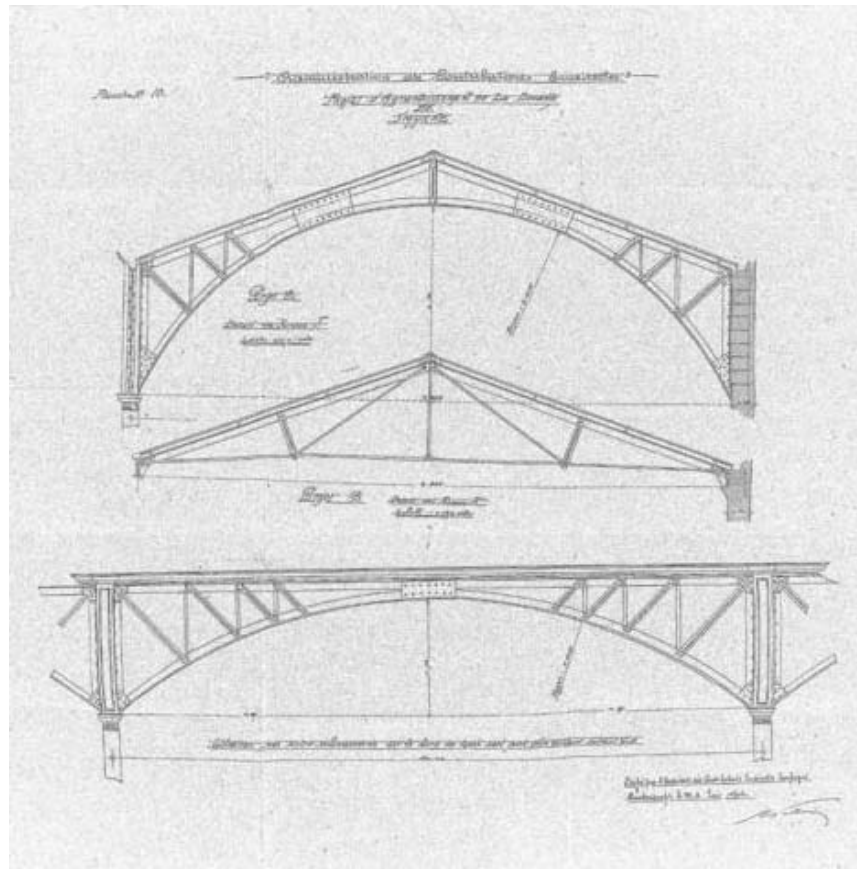

Şekil 2: İzmir Saat Kulesi Kesiti (Kuyulu, 2000: 284).

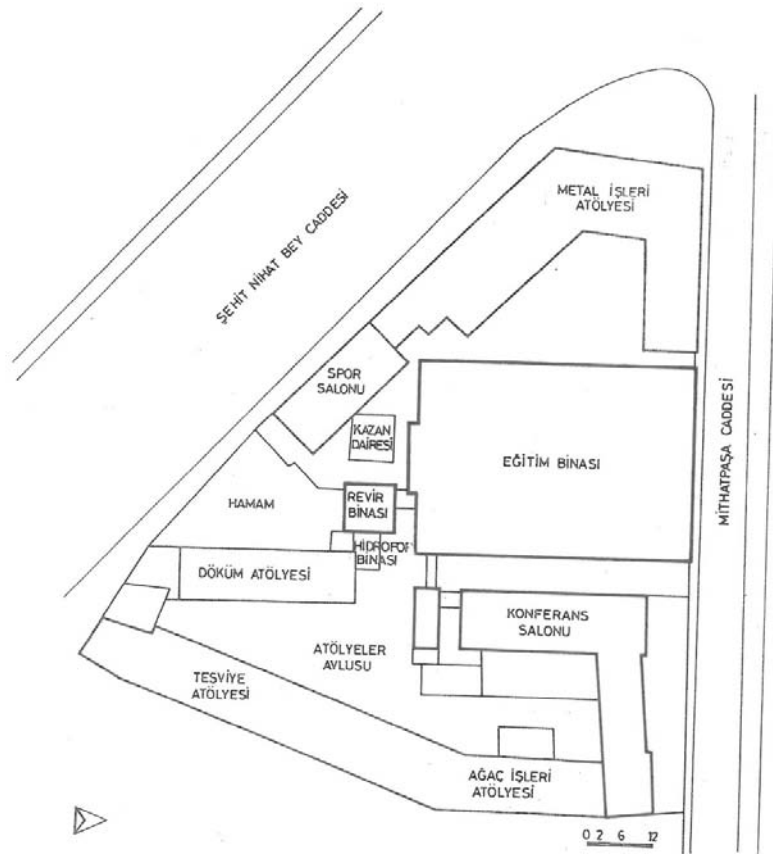

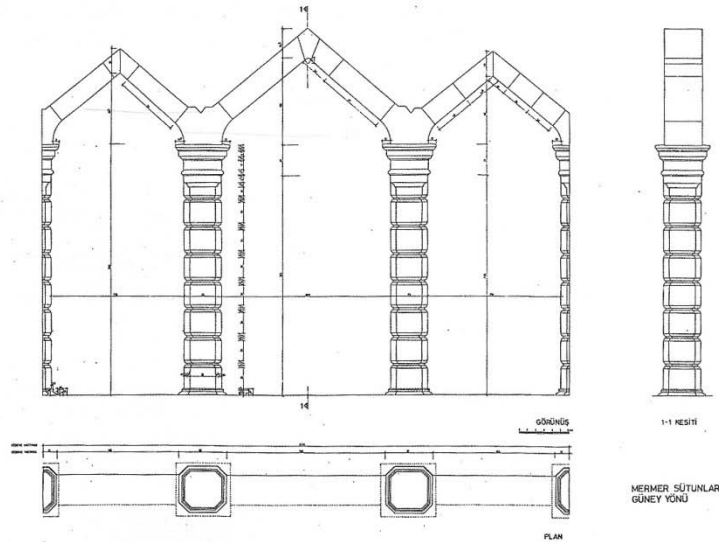
Şekil 3: Alexander Vallaury Gümrük Deposu Çizimi 1906 (Say, 2014: 47).

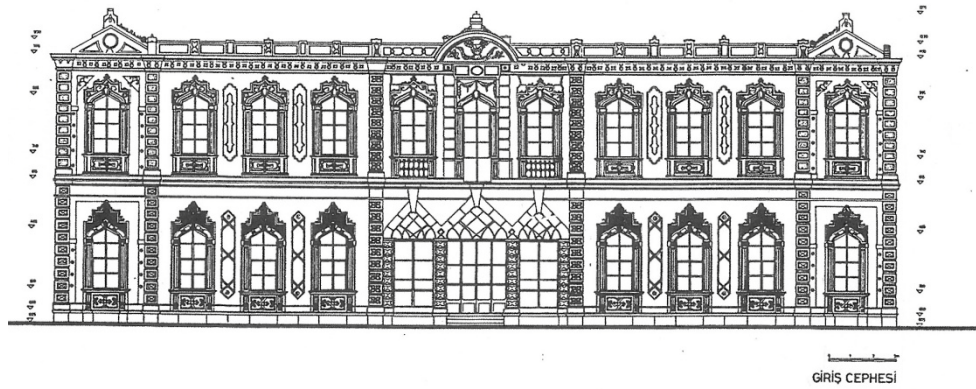
Şekil 4: Alexander Vallaury Gümrük Deposu Çizimi 1906 (Say, 2014: 47).

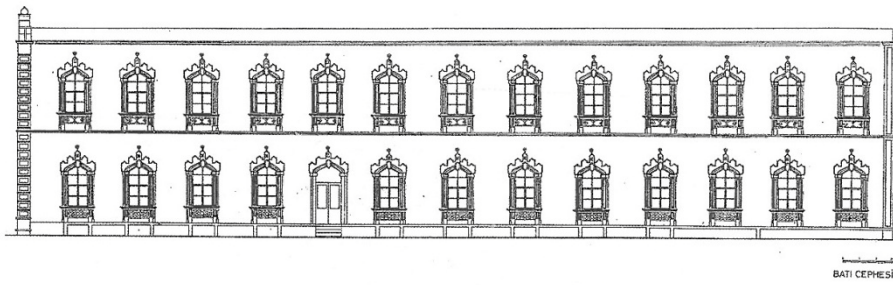
Şekil 5: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Mevcut Krokisi (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 9).

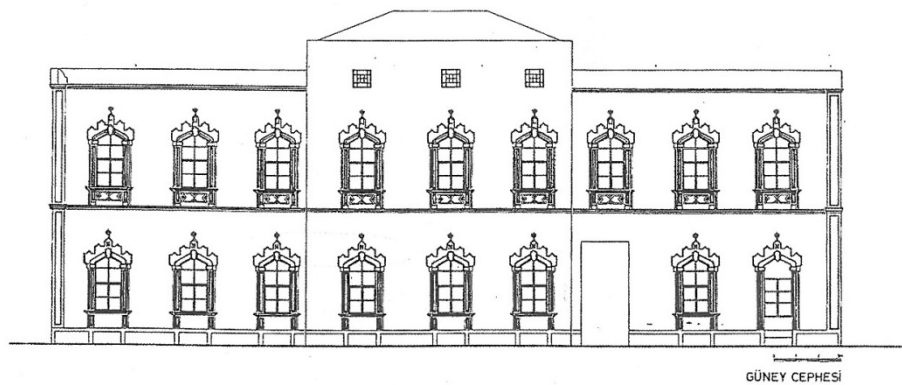
Şekil 6: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Şeref Merdivenine Geçişteki Sütunların Görünümü (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 22).

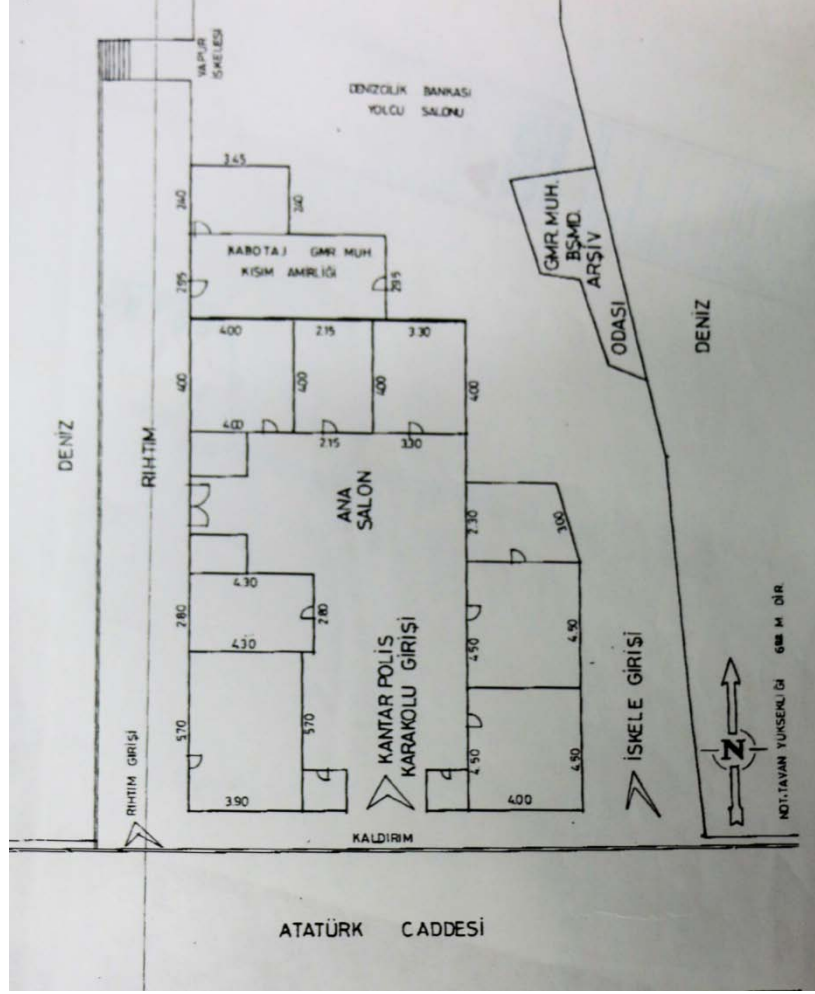
Şekil 7: İzmir Hamidiye Mekteb-i Kuzey Cephesi (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 19).

Şekil 8: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Batı Cephesi (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 20).

Şekil 9: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Güney Cephesi (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 20).

Şekil 10: Pasaport İskelesi (İ1NKVKBKM).

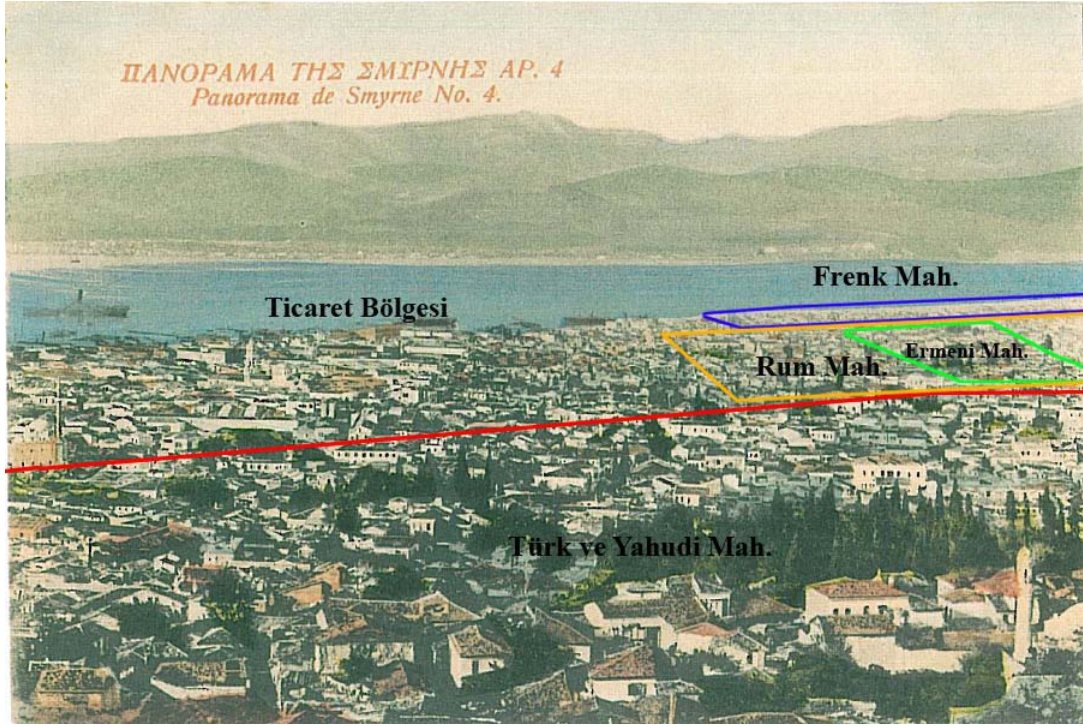
RESİM LİSTESİ

Resim 1: İzmir Türk Mahallelerinin Görünümü (1880) (Atay, 1997: 20).

Resim 2: İzmir Türk Mahallelerinin Görünümü (19. Yüzyıl) (Gencer, 2012: 308).

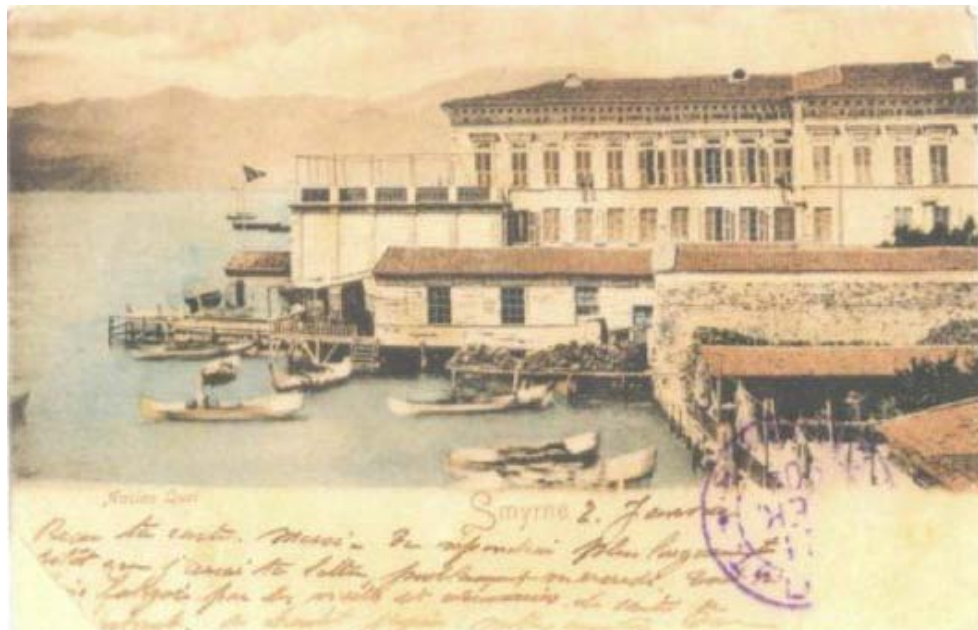
Resim 3: İzmir’de Etnik Nüfusun Yerleşim Bölgeleri (19. Yüzyıl) (Gencer, 2012: 307).

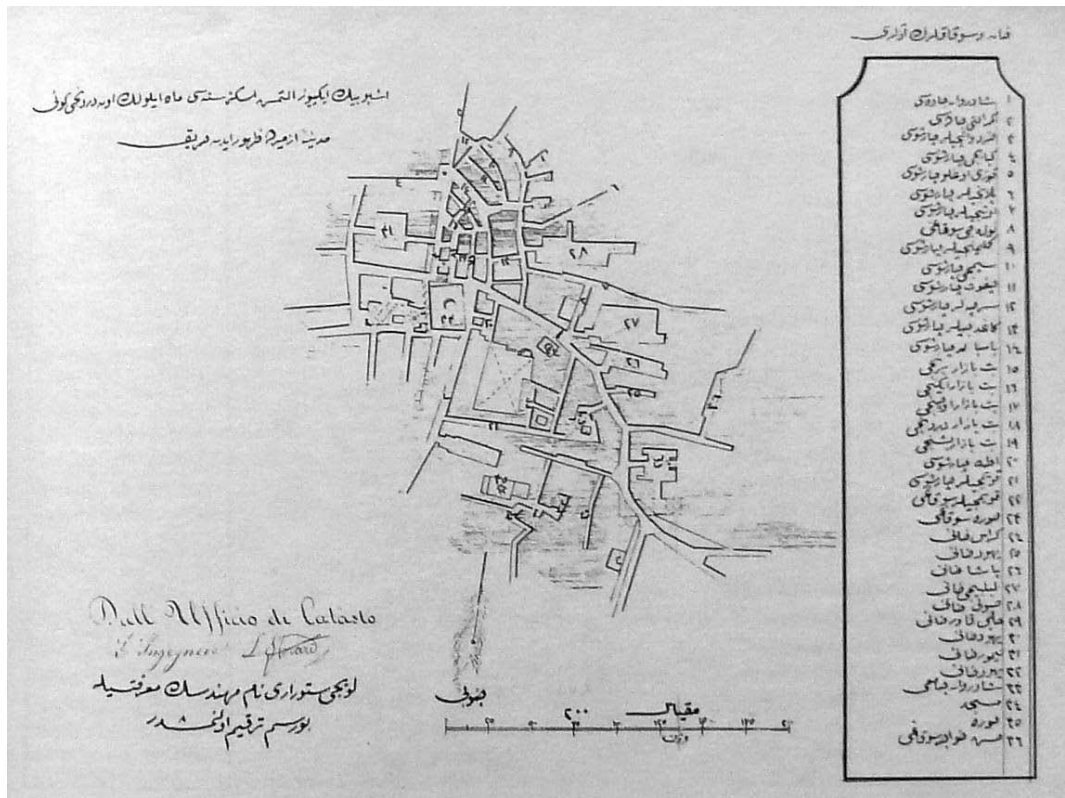
Resim 4: Rıhtım İnşaatı Öncesi İzmir Liman’ın Durumu (19. Yüzyıl),
(www.ege.gtb.gov.tr 1.12.2016)

Resim 5: İzmir Rıhtımı (1890) (Atay, 1997: 50).

Resim 6: İzmir Rıhtımı Eski Görünümü (19. Yüzyıl) (www.ege.gtb.gov.tr 1.12.2016).

Resim 7: Storari'nin İzmir Kent Planlaması Çizimi (19. Yüzyıl) (Arıkan, 2001: 77).

Resim 8: Değirmendağı Mevkinden Sarıkışla (19. Yüzyıl) (APİKAM Arşivi).

Resim 9: İzmir Limanı ve Sarıkışla (1865) (Atay, 1997: 15).

Resim 10: İzmir Limanı ve Sarıkışla (20. Yüzyılın Başları) (Atay, 1997: 38).

Resim 11: İzmir Hükümet Konağı (19. Yüzyıl) (Yılmaz ve Yetkin, 2003: 21).

Resim 12: İzmir Gureba-i Muslimin Hastanesi (19. Yüzyıl) (Ocak ve Kocabaş, 2014: 102).

Resim 13: İzmir Rıhtımındaki Binaların Durumu (19. Yüzyıl) (Yılmaz ve Yetkin, 2003: 44).

Resim 14: İzmir İç Limandan Görünüm (19. Yüzyıl) (Atay, 1997: 62).

Resim 15: İzmir Konak Meydanı İlk İnşâ Edildiği Yıllar (20. Yüzyılın Başları) (Atay, 1997: 43).

Resim 16: İzmir Saat Kulesi (1900) (Atay, 1997: 42).

Resim 17: İzmir Saat Kulesi Genel Görünümü (2015).

Resim 18: İzmir Saat Kulesi Mermer Havuz (2015).

Resim 19: İzmir Saat Kulesi Palmet Dizisi (2015).

Resim 20: İzmir Saat Kulesi Sütunlar ve Kemerler (2015).

Resim 21: İzmir Saat Kulesi Ajur Palmet ve Sütunlar (2015).

Resim 22: İzmir Saat Kulesi Gövde Detayı (2015).

Resim 23: İzmir Saat Kulesi Balkon Bölümü (2015).

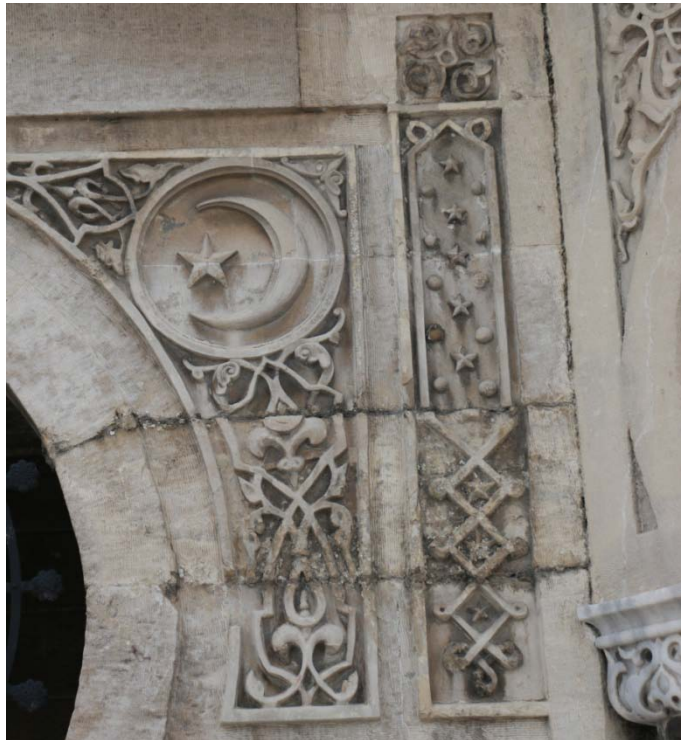

Resim 24: İzmir Saat Kulesi Balkon Açılan Kuzey Cepheden Görünüş (2015).

Resim 25: İzmir Saat Kulesi Metal Kubbe (2015).

Resim 26: İzmir Saat Kulesi Süsleme Detayı (2015).

Resim 27: İzmir Saat Kulesi Süsleme Detayı (2015).

Resim 28: İzmir Saat Kulesi Kemer Alınlığı ve Süsleme Kompozisyonu (2015).

Resim 29: İzmir Saat Kulesi Gövdedeki Süsleme (2015).

Resim 30: İzmir Eski Belediye Binası (2015).

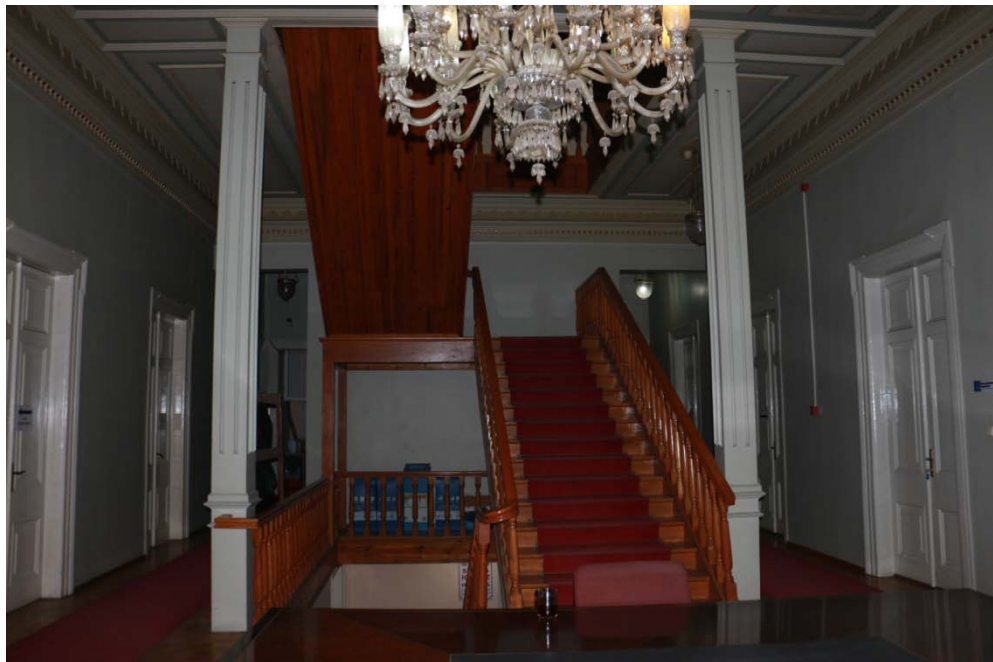
Resim 31: İzmir Eski Belediye Binası Giriş Holü (2015).

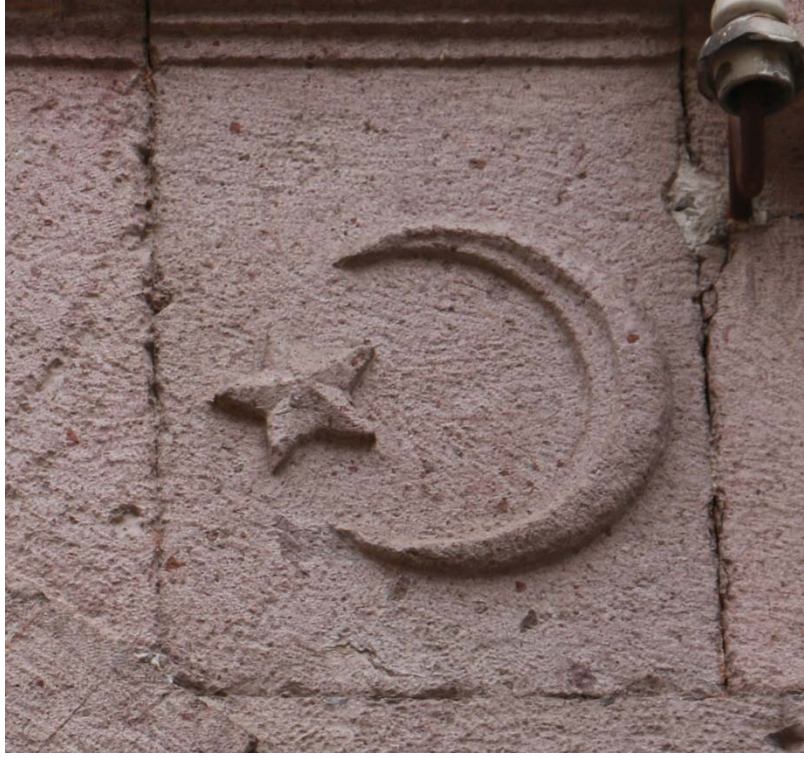
Resim 32: İzmir Eski Belediye Binası Zemin Kattaki Yan Galeriler (2015).

Resim 33: İzmir Eski Belediye Binası Birinci Kat Merdivenlerine Açılan Kapı (2015).

Resim 34: İzmir Eski Belediye Binası Birinci Kat Salon (2015).

Resim 35: İzmir Eski Belediye Binası Süsleme Detay (2015).

Resim 36: İzmir Eski Belediye Binası Kapısındaki Vazo Motifi (2015).

Resim 37: İzmir Eski Belediye Binası Tavan Süsleme Detay (2015).

Resim 38: İzmir Ticaret Borsası Binası Kuzey Cephe (2016).

Resim 39: İzmir Ticaret Borsası Binası Giriş Bölümü (2016).

Resim 40: İzmir Ticaret Borsası Binası Pencere Silmeleri (2016).

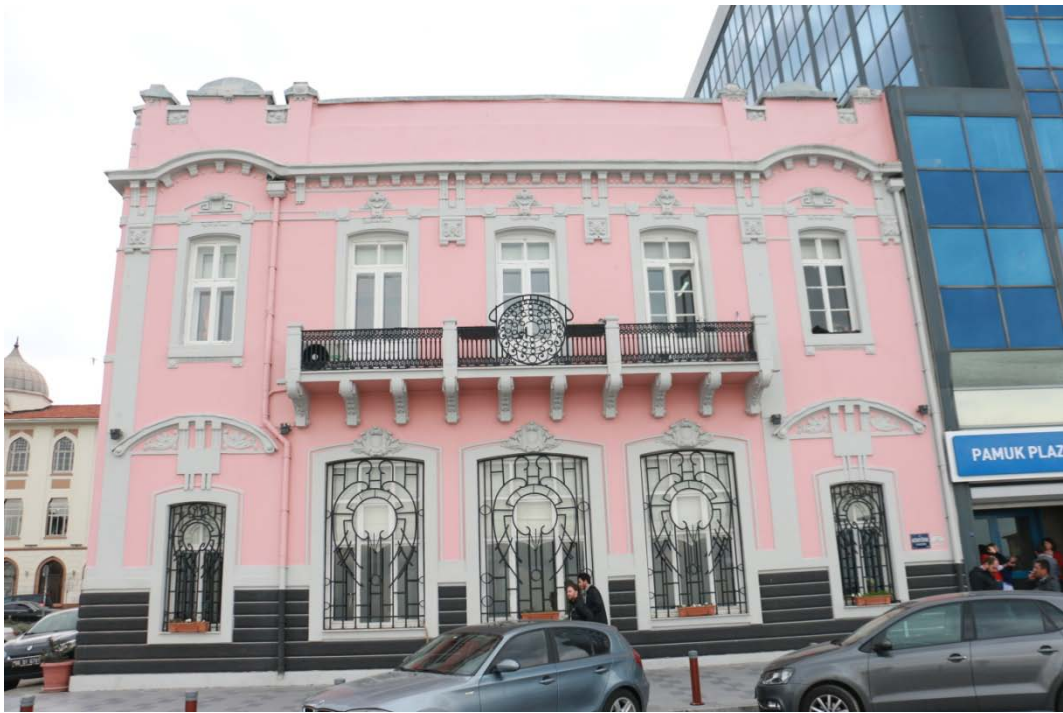
Resim 41: İzmir Ticaret Borsası Binası Üst Kat Pencere Süslemeleri (2016).

Resim 42: İzmir Ticaret Borsası Binası Üst Kat Pencere Süsleme Detay (2016).

Resim 43: İzmir Ticaret Borsası Binası Batı Cephesindeki Balkon (2016).

Resim 44: İzmir Ticaret Borsası Batı Cephesi (2016).

Resim 45: İzmir Ticaret Borsası Doğu Cephesi (2016).

Resim 46: İzmir Ticaret Borsası Birinci Kat Tavan Süsleme (2016).

Resim 47: İzmir Ticaret Borsası Birinci Kat Güney Duvarı Süsleme Kuşağı (2016).

Resim 48: İzmir Ticaret Borsası Birinci Kat Süsleme Kuşağı Detay (2016).

Resim 49: İzmir Ticaret Borsası Birinci Kat Merdiven Alçı Süslemeler (2016).

Resim 50: İzmir Gümrük Depoları Ön Cephe (1930'lar) (www.ege.gtb.gov.tr 1.12.2016).

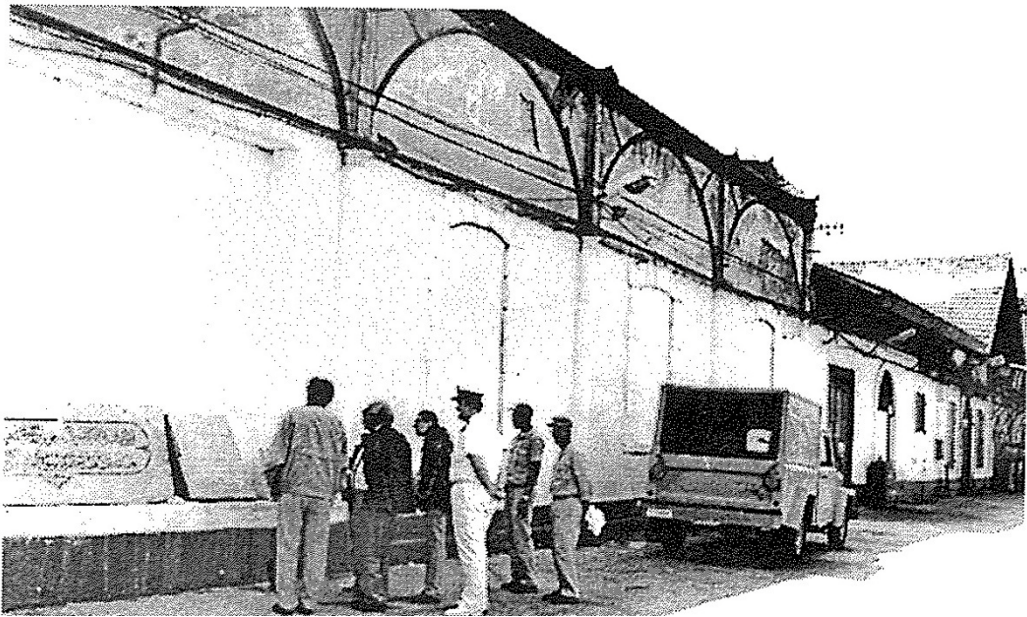
Resim 51: İzmir Gümrük Depoları Kuzey Cephesi (19. Yüzyıl)
(www.ege.gtb.gov.tr 1.12.2016).

Resim 52: İzmir Gümrük Depoları Kuzey Cephesi (19. Yüzyıl)
(www.levantineheritage.com 1.12.2016).

Resim 53: İzmir Gümrük Depoları (20. Yüzyılın Başları) (www.levantineheritage.com 1.12.2016).

Resim 54: İzmir Gümrük Depoları (www.levantineheritage.com 1.12.2016).

Resim 55: İzmir Gümrük Depoları Güneyden Görünüm (19. Yüzyıl)
(www.levantineheritage.com 1.12.2016).

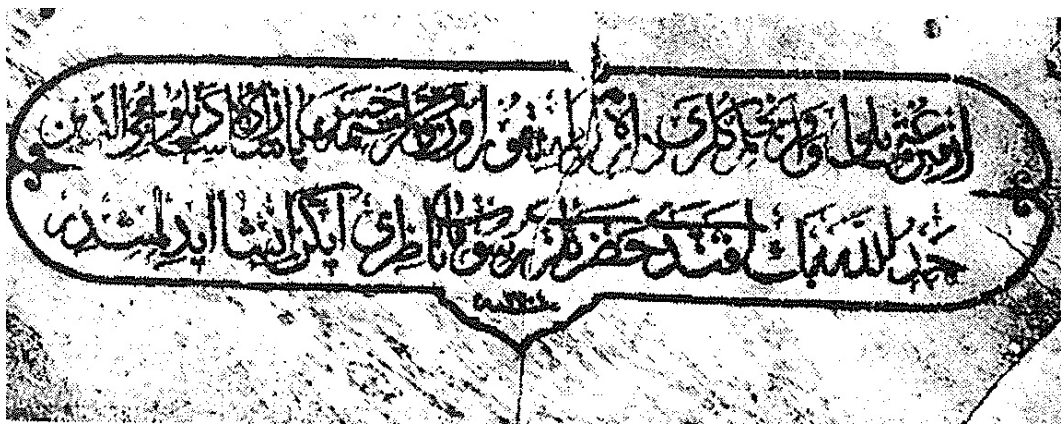

Resim 56: İzmir Gümrük Depoları (1880) (Atay, 1997: 58).

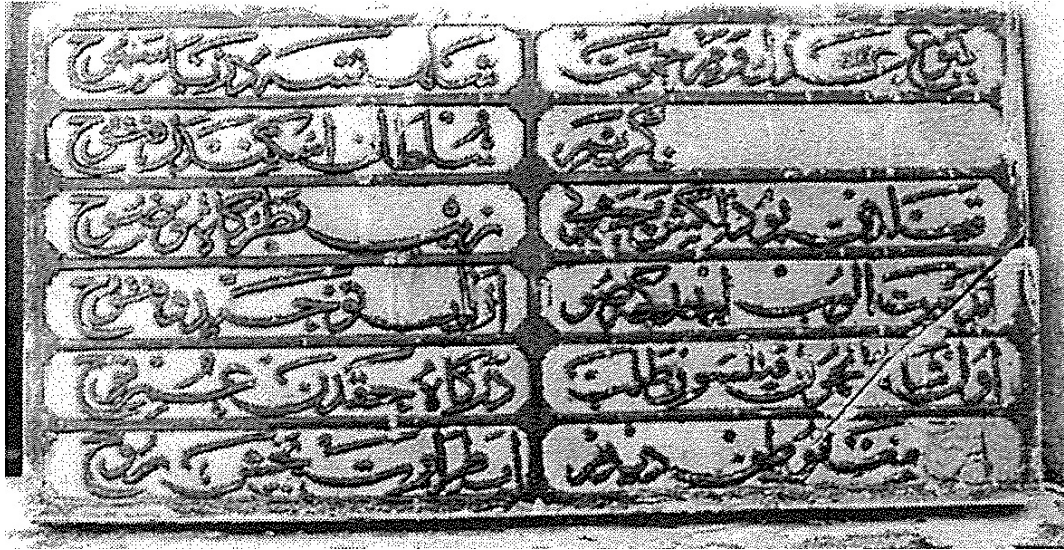

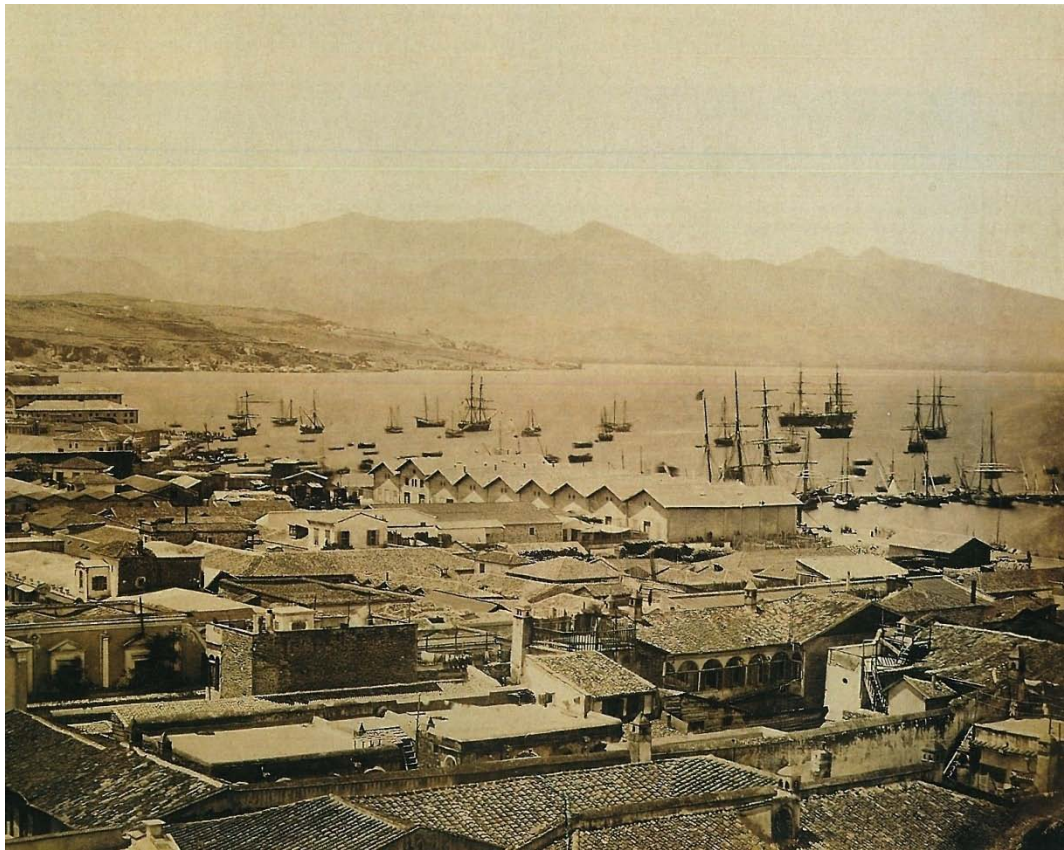
Resim 57: İzmir Gümrük Depoları Doğu Cephesi ve Antrepolar (20. Yüzyılın Başları)
(www.ege.gtb.gov.tr 1.12.2016).

Resim 58: İzmir Gümrük Kitabesi 1 (Demir, 2000: 50).

Resim 59: İzmir Gümrük Kitabesi 2 (Demir, 2000: 50).

Resim 60: İzmir Gümrük Depoları (1880) (Atay, 1997: 44).

Resim 61: İzmir Gümrük Depoları Kuzey'den Güney'e Görünüş (2016).

Resim 62: İzmir Gümrük Depolarına İlave Edilen Binaların Görünüşü (2016).

Resim 63: İzmir Gümrüğü Doğu Cepheye Açılan Kapı (2016).

Resim 64: İzmir Gümrüğü Doğu Cephe (2016).

Resim 65: İzmir Gümrüğü Doğu Cephe Pencere Detay (2016).

Resim 66: İzmir Gümrüğü Doğu Cephe Orta Kapı (2016).

Resim 67: İzmir Gümrüğü Doğu Cephenin Soluna Açılan Kapı (2016).

Resim 68: İzmir Gümrüğü Doğu Cephedeki Monogram (2016).

Resim 69: İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi (2015)
(<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=24899&start=5>).

Resim 70: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi (19 Yüzyıl) (Ocak ve Kocabaş, 2014: 102).

Resim 71: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Kuzey Cephe Birinci Kanat (2014)

(Altun, 2014: 441).

Resim 72: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Kuzey Cephe Birinci Kanat (2015).

Resim 73: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Kuzey Cephe Ana Giriş Bölümü (2016).

Resim 74: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Kuzey Cephe Üçgen Alınlık (2016).

Resim 75: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Ana Koridordan Kuzey Cepheye Doğru Görünüm (2002) (Rüçhan Bubur'dan).

Resim 76: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Merdivenler (2014) (Altun, 2014: 442).

Resim 77: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Birinci ve İkinci Kanatların Görünüşü (2015).

Resim 78: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Birinci ve İkinci Kanatların Görünüşü (2002) (Rüçhan Bubur'dan).

Resim 79: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi İkinci Kata Çıkan Merdivenler (2002)
(Rüçhan Bubur'dan).

Resim 80: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Üçüncü Kanattan Görünüm (2015).

Resim 81: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi İkinci Kattan Görünüm (2002) (Rüçhan Bubur'dan) .

Resim 82: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Kuzey Cephe Pencere Düzeni (2016).

Resim 83: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Kuzey Cephe Bodrum Kat Kapısı (2016).

Resim 84: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Bodrum Kat Eyvanı (2002) (Rüçhan Bubur'dan).

Resim 85: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi, Kuzey-Güney Yönde İkinci Kanat'a Geçiş Kapısı (2002) (Rüçhan Bubur'dan).

Resim 86: İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Kuzey Cephe Ayyıldız Motifi (2016).

Resim 87: : İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Mescit Mihrap (2002) (Rüçhan Bubur'dan).

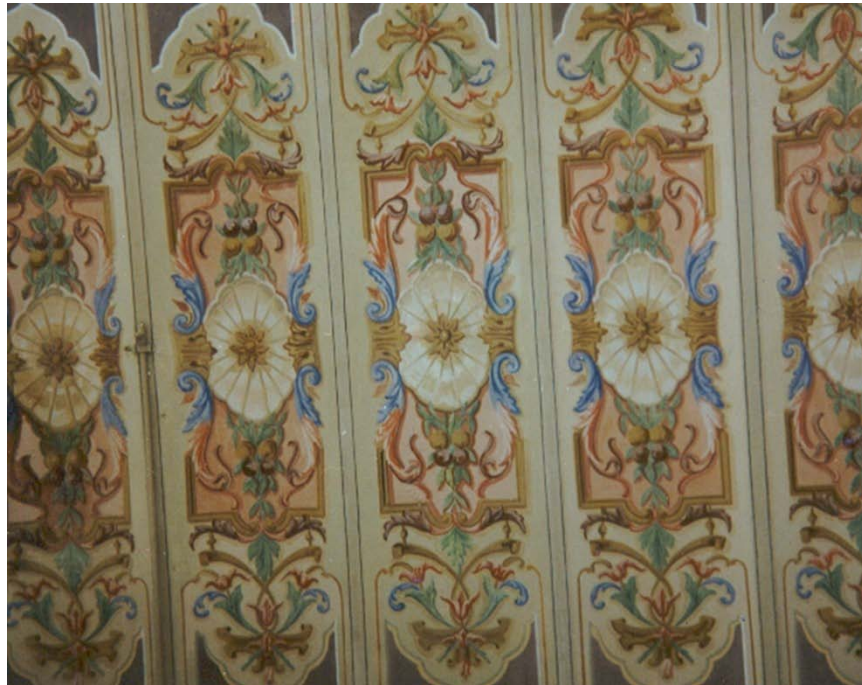

Resim 88: : İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Mescit Tavan Süslemesi (2002) (Rüçhan Bubur'dan).

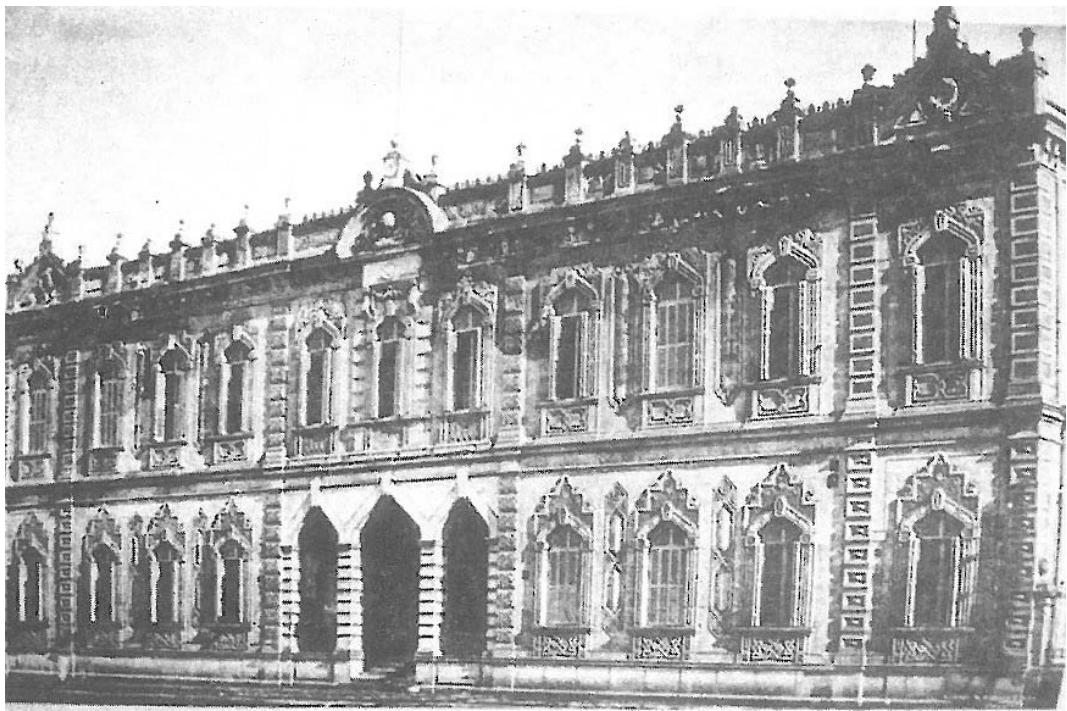
Resim 89: : İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Eczane (2002) (Rüçhan Bubur'dan).

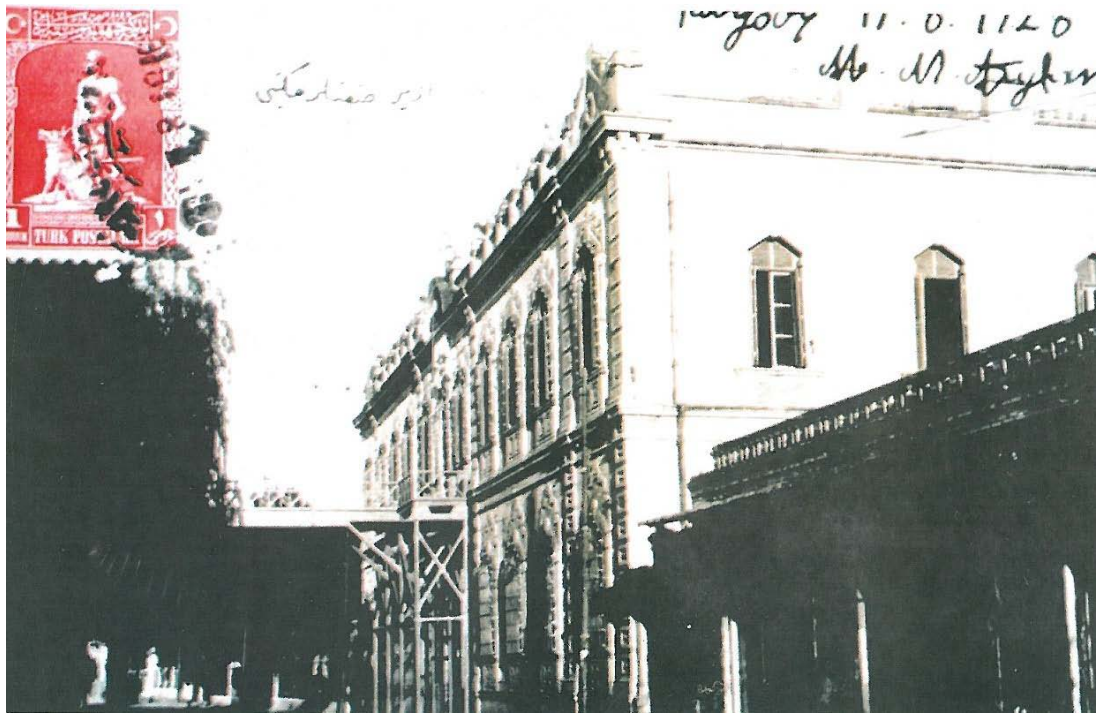
Resim 90: : İzmir Gureba-i Müslim'in Hastanesi Eczane Tavan Süsleme Detayı (2014) (Ocak ve Kocabaş, 2014: 183).

Resim 91: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Kuzey Cephe (2016).

Resim 92: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii (1889) (Aydın Vilayet Salnamesi H.1307).

Resim 93: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii (1928) (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 38).

Resim 94: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Avlu (2016).

Resim 95: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Şeref Merdiveni (2016).

Resim 96: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Şeref Merdiveni (2016).

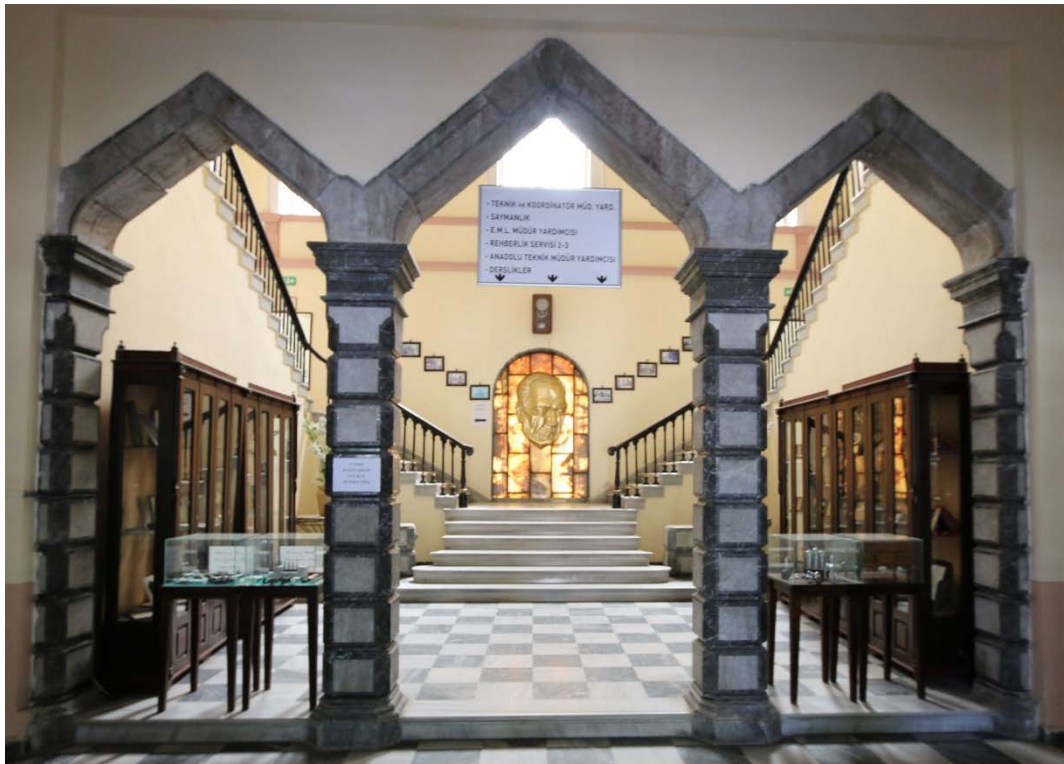
Resim 97: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Giriş Açıklığı (2016).

Resim 98: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Giriş Holü (2016).

Resim 99: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Giriş Holü Pencere ve Nişler (2016).

Resim 100: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Şeref Merdivenine Açılan Üçlü Açıklık (2016).

Resim 101: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Şeref Merdiveninden İkinci Kata Görünüm (2016).

Resim 102: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii İkinci Kat Sütun Düzenlemeleri (2016).

Resim 103: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii İkinci Kat Koridor (2016).

Resim 104: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Avlu Düzeni (2016).

Resim 105: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Bodrum Kata İniş Merdiveni (2016).

Resim 106: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Kuzey Cephe (2016).

Resim 107: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Zemin Kat Pencere Düzeni (2016).

Resim 108: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Giriş Bölümü Mermer Malzeme Kullanımı (2016).

Resim 109: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Kuzey Cephe Pencere Düzeni (2016).

Resim 110: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii Kuzey Cephe Alınlık ve Pencere Düzeni (2016).

Resim 111: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Batı Cephesi (2016).

Resim 112: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Yangından Sonraki Durum (2002)
(İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 36).

Resim 113: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Yatakhane Olarak Kullanılan Bölümler (19. Yüzyıl) (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 38).

Resim 114: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Üst Kat Pencerelemi ve Avlunun Eski Durumu (19. Yüzyıl) (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 40).

Resim 115: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Orta Avlu Yangın Sonrası (2002)
(İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 23).

Resim 116: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Pencere Detay (2016).

Resim 117: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Üst Kat Taş Süslemeler (2016).

Resim 118: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Zemin Kat Karolar (2016).

Resim 119: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi Yangın Sonrası Görünüm (2002)
(İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 22).

Resim 120: İzmir Hamidiye Mekteb-i Tavan Süsleme (2016)..

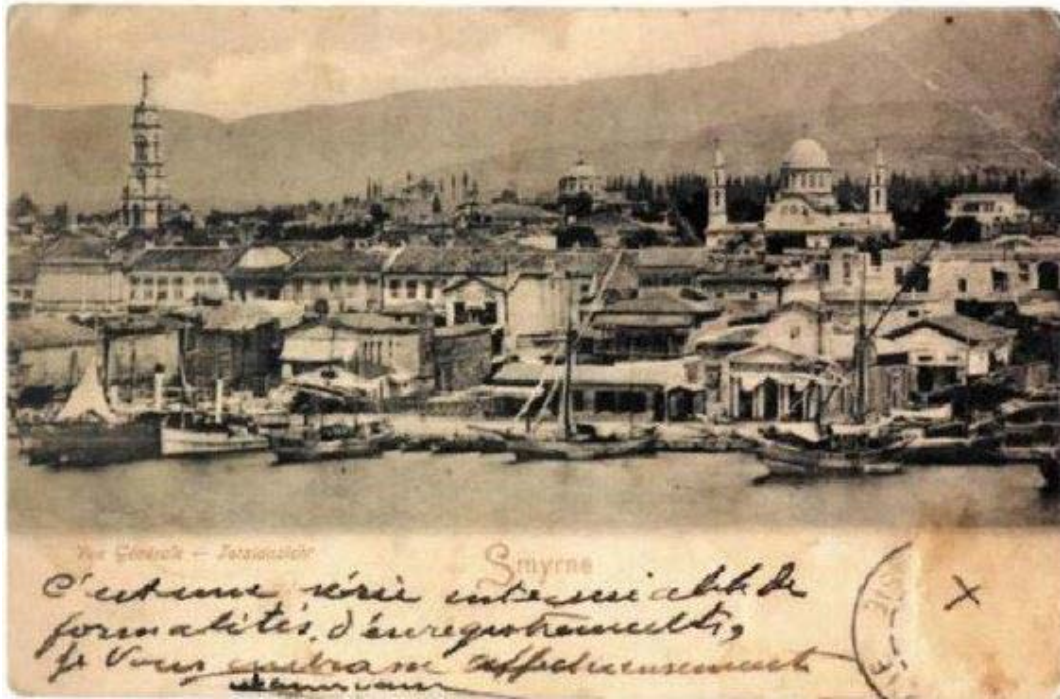

Resim 121: İzmir Hamidiye Mekteb-i Kütüphane Tavanı (2002) (İpekoğlu ve Hamamcıoğlu, 2002: 26).

Resim 122: İzmir Hamidiye Mekteb-i Mescit Tavan Süslemesi (2016).

Resim 123: Pasaport İskelesi (19. Yüzyıl) (www.levantineheritage.com 1.12.2016).

Resim 124: Pasaport İskelesi (1900) (Atay, 1997: 52).

Resim 125: Pasaport İskelesi (19. Yüzyıl) (Yılmaz ve Yetkin, 2003: 49).

Resim 126: Pasaport İskelesi Güney ve Doğu Cephe (2016).

Resim 127: Pasaport İskelesi Doğu Cephe (2016).

Resim 128: Pasaport İskelesi Güney Cephesi (2016).

Resim 129: Pasaport İskelesi Eski Görünümü (20. Yüzyıl) (İİNKVKBKM).

Resim 130: Pasaport İskelesi Kuzey Cephesi (2016).

Resim 131: Pasaport İskelesi Eski Görünümü (20. Yüzyıl) (İ1NKVKBK).

Resim 132: Pasaport İskelesi Görünümü Güney Cephe Pencere Detay (2016).

Resim 133: Pasaport İskelesi Güney Cephe Süsleme Detay (2016).

Resim 134: Pasaport İskelesi Karantina Binası (2016).

Resim 135: Pasaport İskelesi Karantina Binası Batı Cephe (2016).

Resim 136: İzmir Askeri Hastane (2014) (Altun, 2014: 440) .

Resim 137: Askeri Hastane'ye Bakış (19. Yüzyıl) (Apikam Arşivi).

Resim 138: Balıkesir Saat Kulesi (19. Yüzyılın Sonları) (www.tarihtarih.com 2.12.2016).

Resim 139: Çanakkale Saat Kulesi (19. Yüzyılın Sonları) (Güntan, 2007: 61)

Resim 140: İzmir Gümrük Binasını İçten Görünüm (19. Yüzyıl) (Kaya, 2010: 83).

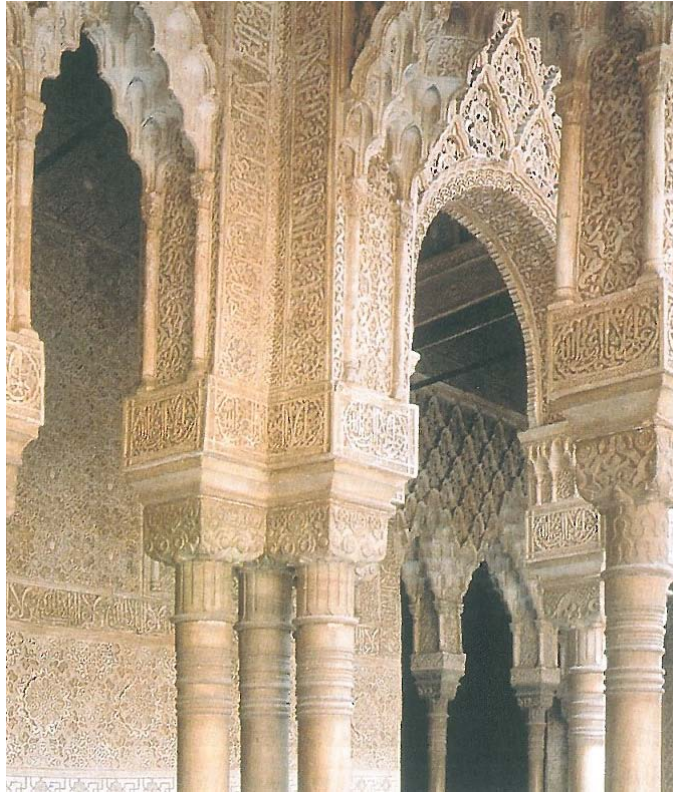
Resim 141: Galata Gümrük ve Depo Binası (19. Yüzyıl) (www.istanbulbolge.gtb.gov.tr 2.12.2016).

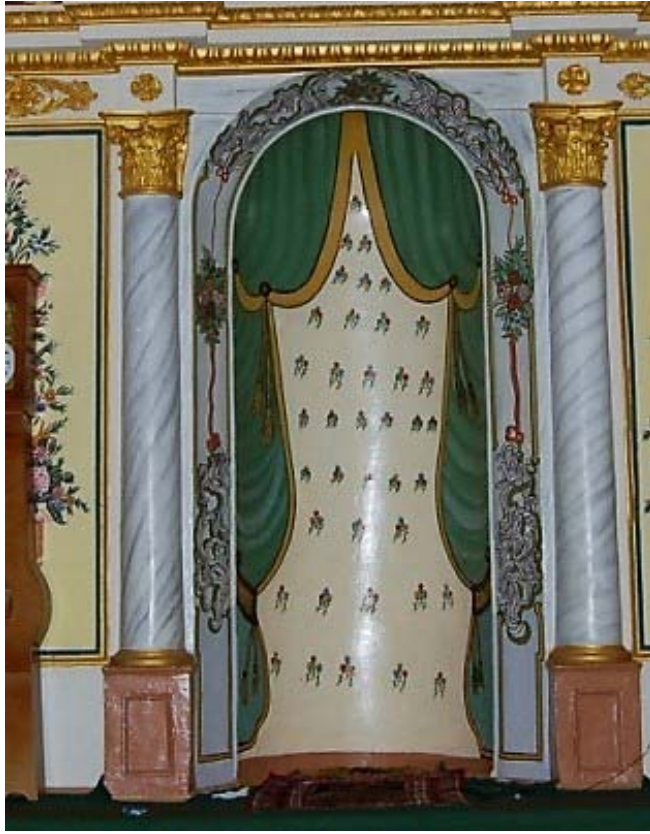
Resim 142: İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayii İç Avlunun Görünümü (2016).

Resim 143: Fuat Paşa Türbesi Moresk Sütun Başlığı (Saner, 1998: 33).

Resim 144: El Hamra Sarayı Avlu Moresk Sütun Başlığı (Saner, 1998: 33).

Resim 145: Şadırvanlı Camii Mihrap (2011) (Polat, 2011: 249).

Resim 146: Eşrefpaşa Camii (2011) (Polat, 2011: 324).

ÖZGEÇMİŞ

Ali EJDER 25.06.1987'de Denizli'de doğdu. 2004 yılında Denizli Cumhuriyet Lisesi'ni bitirdi. 2006'da Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi bölümünü kazandı. 2011 yılında Milas Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Mimari Plastikler adlı lisans tezi ile bölümü tamamladı. 2013 senesinde Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans'a başladı.